

ĮTARIAMŲJŲ IR KALTINAMŲJŲ VAIKŲ INDIVIDUALUS VERTINIMAS:

įžvalgos formuojant gerąją praktiką
Direktyvos (ES) 2016/800 kontekste

Redaktorė Rūta Vaičiūnienė

ĮTARIAMŪJŲ IR KALTINAMŪJŲ VAIKŲ INDIVIDUALUS VERTINIMAS:

įžvalgos formuojant gerąją praktiką
Direktyvos (ES) 2016/800 kontekste

ĮTARIAMŲJŲ IR KALTINAMŲJŲ VAIKŲ INDIVIDUALUS VERTINIMAS:

įžvalgos formuojant gerąją praktiką
Direktyvos (ES) 2016/800 kontekste

Redaktorė Rūta Vaičiūnienė

Žaka

Vilnius, 2020

MOKSLINĖ REDAKTORĖ

Rūta Vaičiūnienė (*Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas*)

AUTORIAI

Dr. Rūta Vaičiūnienė	(1, 3, 4, 8 dalys)
Dr. Simonas Nikartas	(2, 4 dalys)
Dr. Jolanta Apolevič	(1, 3, 4, 8 dalys)
Vita Povilaitytė	(3 dalis)
Assist. prof. dr. Dora Dodig Hundrić	(7 dalis)
Doc. dr. Neven Ricijaš	(7 dalis)
Assist. prof. dr. Anja Mirosavljević	(7 dalis)
Dokt. Sabina Mandić	(3, 7 dalys)
Prof. dr. Angelika Pitsela	(5 dalis)
Dr. Georgios Nouskalis	(5 dalis)
Dr. Charalampos Karagiannidis	(5 dalis)
Dokt. Anastasia Giagkou	(5 dalis)
Christine Mavrou	(6 dalis)

RECENZENTAI

Doc. dr. Ivana Borić (*Zagrebo universiteto Švietimo ir reabilitacijos mokslų fakultetas*)
Prof. dr. Odeta Merfeldaitė (*Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas*)
Dr. Tautvydas Žėkas (*Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija*)

Visa knyga ir kiekvienas jos skyrius buvo trigubai aklai recenzuoti.

Nurodyti knygos autoriai pasilieka savo autorines teises. Kopijuoti leidžiama tik nekomerciniais tikslais ir su sąlyga, kad nurodomas šaltinis. Kiekvienas autorius yra atsakingas už savo skyrių ar skyriaus dalį, o leidėjas neprisiima jokios atsakomybės už bet kokią turinio naudojimą ar trečiųjų šalių teisių pažeidimus.

Ši knyga išleista ES finansuojamo „Teisingumo programos“ projekto „Procedūrinės garantijos įtariamiesiems ir kaltinamiesiems vaikams: individualaus vertinimo tobulinimo prielaidos ir galimybės“ (IA-CHILD) Nr. 802059-JUST-JACC-AG-2017 rėmuose; šią knygą galima atsisiųsti anglų, lietuvių, kroatų ir graikų kalbomis projekto IA-CHILD svetainėje: [//teise.org/en/lti-veikla/projektines-veiklos/ia-child/](http://teise.org/en/lti-veikla/projektines-veiklos/ia-child/)

Šios knygos turinys atspindi tik autorių požiūrį ir yra tik jų atsakomybė. Europos Komisija neprisiima jokios atsakomybės už joje esančios informacijos naudojimą.

KALBOS REDAKTORĖS

Avril Calder (*Tarptautinė jaunimo ir šeimos teisėjų bei magistratų asociacija IAYFJM (International Association of Youth and Family Judges and Magistrates)*)
Dr. Dalia Gedzevičienė (*Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas*)

Leidėjas

Leidykla „Žara“
Akademijos g. 4, Vilnius,
Lietuva LT-08412
www.zara.lt; info@zara.lt

Leidimo metai 2020

ISBN 978-9986-34-371-4

© Rūta Vaičiūnienė, Simonas Nikartas, Jolanta Apolevič,
Vita Povilaitytė, Dora Dodig Hundrić, Neven Ricijaš,
Anja Mirosavljević, Sabina Mandić,
Anastasia Giagkou, Angelika Pitsela,
Georgios Nouskalis, Charalampos Karagiannidis,
Christine Mavrou, 2020

© Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas, 2020

© Žara, 2020

Turinys

Pratarmė	7
----------------	---

1 Procedūrinės garantijos ir individualus kaltinamųjų ar įtariamųjų vaikų vertinimas baudžiamajame procese: įvadas.....	11
1.1. Vaiko teisių baudžiamajame procese raida tarptautinės teisės kontekste	14
1.2. Procedūrinių garantijų stiprinimas ES: Direktyva 2016/800 ir individualus vertinimas.....	19
1.3. Apibendrinimas: procesinio teisingumo svarba nepilnamečių baudžiamajame procese	25
2 Kad Direktyva būtų veiksminga: Direktyvos analizė ir rekomendacijos jos įgyvendinimui.....	29
2.1. Įvadas: vaiko poreikių užtikrinimas kaip individualaus vertinimo prielaida	29
2.2. Vaiko individualaus vertinimo tikslai.....	33
2.3. Kokiais instrumentais turi būti atliekamas individualus vertinimas?	40
2.4. Kas turi atlikti individualų vertinimą?	43
2.5. Kas turi teisę į individualų vertinimą?	46
2.6. Kada turi būti taikomas individualus vertinimas?.....	49
3 Nepilnamečių teismo vertinimo konceptualizavimas: pagrindinės koncepcijos, teoriniai metodai	53
3.1. Teisminis vertinimas: pagrindinės sąvokos ir požiūriai	54
3.2. Nepilnamečių teisminis vertinimas	58
3.3. Rizikos vertinimo paradigmos	68
4 Individualus vertinimas Lietuvoje: teisinis reguliavimas bei įgyvendinimas pagal Direktyvą	85
4.1. Vaiko individualaus vertinimo teisinis reguliavimas Lietuvoje.....	85
4.1.1. Priemonių, taikomų vaikams už delinkventinį elgesį, sistema	85

4.1.2. Institucijos, atsakingos už nepilnamečių baudžiamąjį procesą	95
4.1.3. Institucijos, atsakingos už nepilnamečiams pažeidėjams paskirtų sankcijų vykdymą	97
4.2. Vaiko individualaus vertinimo teisinis reguliavimas	97
4.3. Vaiko individualaus vertinimo įgyvendinimas ekspertų požiūriu	104
4.4. Išvados ir rekomendacijos	110
5 Individualaus vertinimo įgyvendinimas Graikijoje	115
5.1. Teisinis pagrindas ir nepilnamečių justicijos sistema Graikijoje	115
5.2. Individualus vertinimas Graikijoje	132
5.3. Individualaus vertinimo įgyvendinimo Graikijoje tyrimai	140
5.4. Išvados ir rekomendacijos	147
6 Individualaus vertinimo įgyvendinimas Kipre	153
6.1. Nepilnamečių justicijos teisinis pagrindas ir reglamentavimas Kipre	153
6.2. Individualus nepilnamečių pažeidėjų vertinimas	160
6.3. Individualaus vertinimo įgyvendinimo Kipre tyrimas	162
6.4. Išvados ir rekomendacijos	164
7 Individualaus vertinimo įgyvendinimas Kroatijoje	167
7.1. Teisinis reglamentavimas ir nepilnamečių justicijos sistema Kroatijoje	167
7.2. Konceptuali ir praktinė individualaus vertinimo sistema Kroatijoje	181
7.3. Individualaus vertinimo įgyvendinimo metodologija: vertinimas, planavimas ir ataskaitų teikimas	195
7.4. Ko galima pasimokyti iš individualaus vertinimo įgyvendinimo Kroatijoje tyrimo?	204
8 Išvados	213

Pratarmė

Visi žinome, kad vaikai ir jaunimas yra mūsų visuomenės ateitis ir kad turėtume daryti viską, kad juos puoselėtume ir saugotume ypač jautriu brendimo laikotarpiu. Jei vaikas ar jaunuolis nukrypsta nuo kelio, turime rasti geriausią būdą padėti jam į tą kelią sugrįžti. Štai kodėl individualus jaunų žmonių, susidūrusių su teisingumo sistema, vertinimas yra toks svarbus. Mes norime rasti konkrečiam jaunam žmogui tinkamiausią ir veiksmingiausią strategiją. Individualus vertinimas taip pat yra geriausias būdas paskatinti jaunuolio išitraukimą ir tapsmą savo ateities dalimi.

Tad man yra labai malonu prisidėti kuriant pratarmę knygai, kurioje gausu informacijos apie individualų vertinimą (IV) keturiose šalyse – Lietuvoje, pagrindinėje projekto partnerėje, Kroatijoje, Kipre ir Graikijoje. Konkrečiau, partneriai yra Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas (Lietuva), Zagrebo universiteto Švietimo ir reabilitacijos mokslų fakultetas (Kroatija), „HFC Hope for Children“ politikos centras (Kipras) ir Salonikų Aristotelio universitetas (Graikija).

Antrojo projekto seminaro, kuris vyko 2020 m. kovo mėn., metu savo įžanginėje kalboje sakiau:

...šis individualaus vertinimo projektas yra nepaprastai vertingas. Aš žinau, nes kaip Jaunimo teismo magistratė, 35 metus dirbanti vidinio Londono teisme, galiu užtikrintai pasakyti, jog be Jaunimo pažeidimų tarnybos (angl. Youth Offending Service YOS) pareigūnų, rengiančių individualius vertinimus, absoliučiai pritaikytus kiekvienam vaikui, indėlio mano sprendimai, teismo sprendimai, būtų ne tokie pagrįsti, o kiekvieno vaiko pasiekti rezultatai būtų prastesni.

Man buvo įdomu sužinoti, koks yra individualus vertinimas kiekvienoje iš šių keturių šalių. Kiekviena turi savo būdą siekti tų pačių tikslų rinkdama informaciją apie asmeninius, šeimos ir socialinius veiksnius; neteisėtą ir asocialų elgesį;

apie tai, ką vaikas galvoja apie savo elgesį; ir kokie nustatyti veiksniai gali būti svarbūs tokį elgesį keičiant. Didžioji šios informacijos dalis gaunama naudojant įvairius instrumentus ir pasitelkiant profesionalų, tokių kaip psichologai, pagalbą. Ši knyga taip pat suteikia mums terpę akademiškai tyrinėti minėtus įrankius bei jų tarpusavio ryšį. Autoriai tikisi, jog ši knyga praktiškai pagelbės profesionalams, besispecializuojantiems individualaus vertinimo srityje.

Individualus vertinimas ir teisingumo siekis

Kalbant apie individualaus vertinimo atlikimo momentą, Direktyvos 39 konstatuojamojoje dalyje teigiama, kad individualus vertinimas:

turėtų būti atliekamas kuo ankstesnėje proceso stadijoje ir tinkamu laiku, kad į [vertinime esančią] informaciją galėtų atsižvelgti prokuroras, teisėjas ar kita kompetentinga institucija prieš pateikiant proceso kaltinamąjį aktą.

Gerai žinoma, jog ankstyvas vertinimas gali išryškinti kliūtis, trukdančias jaunuoliui dalyvauti teisminiame procese, tokias kaip procedūros supratimas, bendravimo sunkumai ar psichologinės problemos, ir atitinkamai pasiūlyti specialių priemonių šioms kliūtims įveikti. Specialių priemonių naudojimas gali iš esmės pagerinti vaiko **dalyvavimą** ir užtikrinti savalaikę bylos eigą, o tai savaime yra svarbus tikslas visiems.

Ir, žinoma, kaip numatyta Direktyvos 11 straipsnyje, valdžios institucijos taip pat turi užtikrinti, kad, kai įmanoma, būtų apskritai išvengta teismo proceso. Kitaip tariant, būtų taikoma **diversija**.

Vėlesni vertinimai, atliekami nuosprendžio priėmimo etape, yra susiję su tinkamiausių sankcijų, priemonių paieška ir labai priklauso nuo tam tikslui sukurtų įrankių bei profesinės patirties. Jie analizuoja tokius esminius klausimus kaip jauno pažeidėjo visuomenei keliamą riziką ir, svarbiausia, tikėtinas sankcijos ar priemonės poveikis užkertant kelią tolimesniam nusikaltimui ir skatinant reintegraciją į šeimą, mokyklą ir bendruomenę. Labiau tikėtina, kad vaikui suprantami procesiniai sprendimai duos teigiamų rezultatų tiek reintegracijos, tiek atlyginimo aukoms kontekste.

Norėčiau pridurti, kad visa tai naudinga ir vaiko šeimai.

Suderinimas

Pastaruoju metu daug teisingų dalykų buvo padaryta derinant standartus visose Europos Sąjungos šalyse. Iš tikrųjų, kodėl turėtų egzistuoti „teisingumas pagal geografinį išdėstymą“? Atrodytų nepriimtina, jeigu su vaiku viename šalies regione būtų elgiamasi pagal kitokį teisingumo suvokimą negu kitoje tos pačios šalies dalyje. Todėl taip pat neturėtume toleruoti ir skirtumų tarp šalių. Direktyvos įvedamas nuoseklumas turėtų leisti suartinti nacionalinę šalių praktiką, o tai reikštų vienodo požiūrio į vaikus įsigaliojimą visoje ES.

Tačiau individualus vertinimas turi būti atliktas gerai ir disponuojant tinkamais ištekliais. Štai kodėl ši knyga yra itin sveikintina – joje parodoma, kaip keturios ES valstybės narės šiuo metu vykdo individualų vertinimą ir kaip jos ketina įgyvendinti 7 straipsnio reikalavimus. Joje pateikiamos išvalgos apie gerąją praktiką, numatomi iššūkiai, su kuriais šalys gali susidurti, bei pademonstruojama, kaip svarbu, kad individualaus vertinimo tikslui įgyvendinti būtų skiriami pakankami ištekliai.

Avril Calder

Buvusi prezidentė,

*Tarptautinė jaunimo ir šeimos teisėjų bei magistratų asociacija
(angl. International Association of Youth and Family Judges and
Magistrates, IAYFJM)*

Procedūrinės garantijos ir individualus kaltinamųjų ar įtariamųjų vaikų vertinimas baudžiamajame procese: įvadas

Rūta Vaičiūnienė, Jolanta Apolevič

(Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas)

Kasmet daugiau nei vienam milijonui Europos Sąjungos nepilnamečių inicijuojamas baudžiamasis procesas jo šalies viduje ar už jos ribų. Tačiau tyrimai rodo, kad siekis patį baudžiamąjį procesą padaryti tokį, kad šis būtų suprantamas įtariamiesiems ir kaltinamiesiems nepilnamečiams, yra sudėtinga ir kartais neįveikiama užduotis¹. Nors pastaraisiais dešimtmečiais nepilnamečių justicijos² klausimai vis dažniau atsiduria tarptautinių institucijų ir organizacijų darbotvarkėje, vis dėlto, praėjus trisdešimčiai metų nuo Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos priėmimo, užtikrinti vaiko teisių apsaugą kasdienėje praktikoje tebėra sudėtinga³.

Ilgą laiką vaikai laikyti ne tiek „teisės subjektais“, kiek „teisės objektais“, kurių statusą apibrėždavo ir kurių atžvilgiu sprendimus dėl tam tikrų intervencijų priimdavo teisės profesionalai (teisėjai, prokurorai, probacijos pareigūnai), kaip geriausiai žinantys, kas labiausiai atitinka vaiko interesus. Įsitikinimas, kad vaikai nėra pajėgūs naudotis tam tikromis „suaugusiųjų teisėmis“, dar ir šiandien yra giliai įsišaknijęs. Būtina pripažinti, kad įvairūs vaikų psichologinės raidos ir brandos

¹ Aoife Daly ir Stephanie Rap, „Children’s Participation in Youth Justice and Civil Court Proceedings“, in *International Human Rights of Children*, eds. Ursula Kilkelly ir Ton Liefaard (Singapore: Springer, 2018), 1–21.

² Šioje knygoje terminai *nepilnamečiai* ir *vaikai* vartojami sinonimiškai.

³ Maria José Bernuz Beneitez ir Els Dumortier, „Why Children Obey the Law: Rethinking Juvenile Justice and Children’s Rights in Europe through Procedural Justice“, *Youth Justice* 18 (1) (2018): 34–51.

ypatums, viena vertus, apriboja jų gebėjimą orientuotis teisingumo procese, tačiau, kita vertus, nepilnamečių elgesį yra lengviau koreguoti bei įtraukti juos į elgesio korekcijos programas.

Todėl ypač svarbu kurti tokią baudžiamojo teisingumo paradigmą, kuri didintų nepilnamečių pasitikėjimą teisingumo sistema, juos įgalintų bei išryškintų jų potencialą keistis. Tam, kad pokyčiai įvyktų, ypač svarbu remtis vaikams palankaus teisingumo modeliu, suteikiant jiems galimybę laisvai disponuoti savo teisėmis, išgirstant vaikų balsą bei užtikrinant kiek įmanoma didesnę vaikų įsitraukimą ir dalyvavimą. Ne mažiau svarbus ir teisinis vaikų socializavimas, neleidžiantis vaikams abejoti priimtų sprendimų legitimumu bei padedantis įgauti pasitikėjimą sprendimus vykdančiomis institucijomis. Taigi, kitaip tariant, tai yra būtina siekiant šiandiniame kontekste praktiškai užtikrinti vaiko interesus atitinkančias ir į vaikus orientuotas procedūrinės garantijas ir procedūrinį teisingumą⁴.

Procesinių teisių užtikrinimas nepilnamečių baudžiamajame procese taip pat atsideria ir naujausių teisinių instrumentų dėmesio centre. Vienas svarbiausių dabartinių Europos lygmens dokumentų yra Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2016/800⁵, kuri išsiskiria iš kitų procesinių teisių direktyvų tuo, jog yra pirmasis teisinis dokumentas, skirtas tik vienai grupei – įtariamiesiems ir kaltinamiesiems nepilnamečiams. Direktyvoje įtvirtintas visas svarbiausių teisių paketas, tokių kaip teisė į informaciją, teisė į tinkamą advokato pagalbą ir teisinę pagalbą, teisė į individualų vertinimą ir sveikatos patikrinimą, teisė į privatumo apsaugą, teisė būti lydimumam tėvų pareigų turėtojo, teisė asmeniškai dalyvauti teismo posėdyje – tačiau svarbiausia yra tai, kad ši direktyva sutelkta į nepilnamečių *pažeidžiamumą*, nes reikalauja įvertinti specialiuosius jų poreikius.

Direktyvoje numatytas *individualus vertinimas*, suformuluojant tam tikrus teisinius klausimus ir tikslus, atkreipiant dėmesį į specialiuosius nepilnamečių poreikius ir bandant identifikuoti sritis, kuriose nepilnamečiai jaučiasi labiausiai pažeidžiami – visa tai pirmą kartą atsideria privalomąją galią turinčiame dokumente. Šiuo atveju taip pat negalima nepaminėti tam tikros kritikos. Nors Direktyvoje įtvirtinamas išsamus nepilnamečių psichikos būklės vertinimas ir įvairūs socialiniai konstruktai, tačiau nėra visiškai aiškus individualaus vertinimo tiks-

⁴ Beneitez ir Dumortier, „Why Children Obey“, 34–51.

⁵ 2016 m. gegužės 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/800 dėl procesinių garantijų vaikams, kurie baudžiamajame procese yra įtariamieji ar kaltinamieji, (2016) OJ L 132, 21.5.

las, be to, nepateikiamos konkrečios priemonės, kurias reikėtų naudoti atliekant vertinimą. Todėl šios knygos tikslas yra išaiškinti individualaus vertinimo reikalavimus, nustatytus Direktyvoje 2016/800, išanalizuoti esamą individualaus vertinimo įgyvendinimo praktiką ir iššūkius skirtingose valstybėse narėse ir galiausiai nustatyti bei aptarti priemones ir formas, kurios užtikrintų veiksmingą individualaus vertinimo įgyvendinimą Europos Sąjungoje.

Taigi šia knyga, apimančia tiek teorinius, tiek praktinius aspektus, ketinama atliepti plačios auditorijos interesus. Įvadiniamame skyriuje pateikiama vaiko teisių ir procesinių garantijų raida viešosios tarptautinės teisės srityje. Antrasis skyrius skirtas nuodugnai individualaus vertinimo, įtvirtinto Direktyvoje 2016/800, analizei. Trečiojo skyriaus autoriai išsamiai analizuoja teorinius požiūrius ir apžvelgia naujausias diskusijas apie egzistuojančius vertinimo modelius ir priemones. Kituose skyriuose aptariama įvairi individualaus vertinimo įgyvendinimo praktika keturiose šalyse (Lietuvoje, Kroatijoje, Graikijoje ir Kipre⁶). Galiausiai baigiamajame skyriuje identifikuojami pagrindiniai iššūkiai, su kuriais susiduria minėtos šalys, įgyvendindamos individualaus vertinimo reikalavimus, diskutuojama apie gerosios praktikos elementus bei išylančių iššūkių įveikos galimybes.

Šia knyga siekiama padėti ES valstybėms narėms (ar kitoms šalims) įvertinti individualaus vertinimo svarbą ir reikšmę, suvokiant pagrindinius individualaus vertinimo principus ir tikslus ir įsisąmoninant galimybes, kurias individualus vertinimas suteikia vaiko teisių apsaugos ir procedūrinių garantijų tobulinimui ir plėtrai. Šios knygos autoriai ir bendraautoriai kviečia praktikus, įvairias kitas suinteresuotas šalis, nacionalinės ir tarptautinės politikos formuotojus, mokslininkus ir akademikus savo darbe atsižvelgti į identifikuotus iššūkius, su kuriais susiduria įvairios šalys, įgyvendindamos ir atlikdamos individualų vertinimą, taip pat laikytis mūsų praktinių rekomendacijų, kurios gali palengvinti sėkmingą individualaus vertinimo taikymą baudžiamajame procese.

⁶ Ši knyga sukurta įgyvendinant ES bendrai finansuojamą projektą „Kaltinamųjų ar įtariamųjų vaikų procedūrinės apsaugos priemonės: teisės į individualų vertinimą įgyvendinimo gerinimas“ (JUST-AG-2017 / JUST-JACC-AG-2017, Nr. 802059). Individualaus vertinimo įgyvendinimo tyrimas buvo atliktas keturiose projekto partnerių šalyse (Lietuvoje, Kroatijoje, Graikijoje ir Kipre), todėl šioje knygoje analizuojamos ir lyginamos keturios šalys.

Vaiko teisių baudžiamajame procese raida

1.1. tarptautinės teisės kontekste

Tvirtas teisinis pagrindas nepilnamečių apsaugai buvo padėtas priėmus daugybę atitinkamų dokumentų Jungtinių Tautų Organizacijos (toliau ir – JT) mastu. Buvo imtasi veiksmų, siekiant pristatyti JT standartines minimalias nepilnamečių justicijos administravimo taisykles (angl. *UN Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice*) (Pekino taisyklės)⁷ ir Nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisykles (angl. *Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty*) (Havanos taisyklės)⁸. Pekino taisyklėse, apibrėžiant nepilnamečių baudžiamąją justiciją, deramas dėmesys skirtas ne tik elementams, apimantiems teisingą teismo procesą bei pagrindines procedūrinės garantijas, bet ir tam tikrai socialinei politikai plačiaja prasme. Šiame dokumente akcentuojamas nepilnamečių gerovės bei socialinių priemonių stiprinimas, kuris turėtų mažinti baudžiamosios justicijos intervencijos poreikį ir savo ruožtu kiek įmanoma labiau neutralizuoti neigiamas tokios intervencijos pasekmes. Pabrėžiant baudžiamosios justicijos ekstensyvios intervencijos žalą ir neigiamą jos poveikį, taisyklėse išryškinama diversijos priemonių taikymo svarba ir įvairovė (įtraukiant pašalinimą iš baudžiamosios justicijos proceso).

Šios knygos kontekste ypač svarbu pažymėti, kad Pekino taisyklių 16.1. punktas numato, jog socialinio tyrimo išvados (dar vadinamos „socialiniu tyrimu“ arba „ataskaita prieš paskelbiant nuosprendį“) yra esminė pagalba nagrinėjant daugelį nepilnamečių bylų, o pats socialinis tyrimas apima informacijos visumą apie nepilnamečio socialinę ir šeimos padėtį, mokymosi patirtis ir kitas reikšmingas aplinkybes. Todėl taisyklės reikalauja, kad atitinkamos socialinės tarnybos būtų pasirengusios pateikti kvalifikuotai parengtą socialinio tyrimo išvadą.

Tuo tarpu Havanos taisyklėse akcentuojama, kad kiek įmanoma reikia vengti nepilnamečių sulaikymo ikiteisminio tyrimo metu: ši poveikio priemonė gali būti taikoma tik įvertinus reikšmingas aplinkybes bei kitų alternatyvių priemonių taikymo galimybes. Nepilnamečių atveju šią priemonę galima naudoti tik kaip

⁷ Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja, *Standartinės minimalios nepilnamečių justicijos administravimo taisyklės*, (1985) JT Doc. A/40/53.

⁸ Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja, *Nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės*, (1990) JT Doc. A/Res/45/113.

ultima ratio, be to, ji negali būti laikoma teisėta priešastimi paneigti pilietines, ekonomines, politines, socialines ar kultūrinės teises, kurias turi nepilnamečiai ir kurios yra suderinamos su laisvės atėmimu.

Taigi minėtose taisyklėse konstatuojama, kad sprendimų priėmėjas, skiriantis sankcijas nepilnamečiui, skirtingai nei suaugusiajam, turi užtikrinti diversinių, nebaudžiamųjų (leidžiančių išvengti baudžiamojo proceso) ir baudžiamųjų priemonių įvairovę, o laisvės atėmimą laikyti kraštutine priemone. Pekino taisyklėse kartu akcentuojama, kad skirtingos priemonės turi būti parenkamos atsižvelgiant ne tik į nusikaltimo sunkumą, bet ir į individualias aplinkybes, tai yra jų parinkimas turi būti atliekamas įvertinus nepilnamečio gyvenamąsias, socialines, mokymosi ir kitas reikšmingas sąlygas ir aplinkybes.

Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija

Visgi aukščiau aptartos Pekino ir Havanos taisyklės priskiriamos privalomosios galios neturintiems, rekomendacinio pobūdžio tarptautiniams dokumentams (angl. *soft law*). Lūžiniu, privalomąją galią turinčiu dokumentu galima laikyti 1989 metais priimtą *Jungtinių Tautų vaiko teisių konvenciją*⁹. Ši konvencija iš esmės yra kertinis momentas, žymintis požiūrio į vaiką kaitą, kai nusikalstama veika kaltinamas ar tokią veiką įvykdęs vaikas matomas ne kaip teisinio proceso objektas, bet kaip subjektas ir proceso dalyvis, disponuojantis savo teisėmis ir nusipelnantis visapusiškos jų apsaugos.

Konvencija, apibrėždama vaiko teises daugelyje sričių ir įpareigodama skirtingas institucijas paisyti vaiko interesų, o vaikų kokybišką atstovavimą laikyti pamatine nuostata (3 straipsnis), atitinkamai suformuluoja kertinius įtariamųjų ir kaltinamųjų vaikų teisių apsaugos elementus ir baudžiamajame procese. Konvencijoje akcentuojama teisė būti išklaustam bet kokio jį liečiančio teismo ar administracinio nagrinėjimo metu (12 straipsnis), teisė į informaciją (17 straipsnis), suformulujamos laisvės atėmimo ar apribojimo prielaidos ir sąlygos bei pabrėžiamas neigiamo bausmės poveikio mažinimo poreikis (37 straipsnis), pagaliau apibrėžiami pagrindiniai nepilnamečių justicijos principai ir ypač teisė į teisingą teismą ir ikiteisminį tyrimą (40 straipsnis). Kaip ir Pekino taisyklėse, Vaiko teisių

⁹ *Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija* (CRC), (1989) GA Res. 44/25.

konvencijos 40 (4) straipsnyje valstybės skatinamos teikti prioritetą alternatyvių diversinių priemonių taikymui ir tokių priemonių individualizavimui, parenkant kiek įmanoma mažiau represyvias globos, ugdomojo poveikio priemones ar siūlant konsultacinių paslaugų alternatyvą. Tokiu būdu siekiama išvengti baudžiamąjo proceso arba užtikrinti, kad jis turėtų kuo mažesnę neigiamą poveikį.

Nors vaiko teisių apsaugos srityje Vaiko teisių konvencija laikoma atspirties tašku, vis dėlto teigiama, kad dėl kontrolės mechanizmų trūkumo ji kartu yra viena iš dažniausiai pažeidinėjamų konvencijų pasaulyje¹⁰. Konvencijoje aptariamų nuostatų perkėlimas į nacionalinius teisės aktus nėra šių nuostatų įgyvendinimo bei taikymo kasdienėje praktikoje garantas, o nuostatų įgyvendinimas priklausomai nuo šalies varijuoja jau tris dešimtmečius.

Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas

Reaguodamas į šiuolaikines realijas ir nagrinėdamas aktualius vaiko teisių apsaugos klausimus nepilnamečių baudžiamajame procese *Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas* tikslina konvenciją papildydamas ją savo komentarais bei išaiškinimais. Savo 2007 metų Bendrajame komentare Nr. 10 (2007)¹¹ JT Vaiko teisių komitetas dėmesį skyrė vaikų teisėms baudžiamajame procese. Šis dokumentas buvo taikytas 12 metų, iki 2019 metų rudens, kol šis buvo pakeistas Bendroju komentaru Nr. 24 (2019)¹².

Nors 2007 metų Bendrajame komentare išsamesnių išaiškinimų, susijusių su nebaudžiamųjų (diversinių) ir baudžiamųjų priemonių ar kitų poveikio priemonių parinkimu, neatsiranda, vis dėlto komentaro 2019 m. versija šiuos momentus apibrėžia kur kas aiškiau. Šiame komentare pradedama vartoti įrodymais grįstų intervencinių programų sąvoka, taip pat pabrėžiama, kad tokios programos, lygiai taip pat kaip ir bet kokių kitų intervencijų atveju, turi būti skiriamos tik iš anksto atlikus išsamų, visapusišką, tarpdisciplininį vaiko poreikių įvertinimą. Tokių įvertinimų svarba ypač akcentuojama kalbant apie vaikus, kurie yra amžiaus,

¹⁰ Beneitez ir Dumortier, „Why Children Obey“, 34–51.

¹¹ Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas (CRC), *Bendrasis komentaras Nr. 10 (2007) „Vaikų teisės nepilnamečių justicijoje“*, 2007 m. balandžio 25 d., CRC/C/GC/10.

¹² Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas (CRC), *Bendrasis komentaras Nr. 24 (2019) „Dėl vaikų teisių vaiko justicijos sistemoje“*, 2019 m. rugsėjo 18 d., CRC/C/GC/24.

nepatenkančio į baudžiamosios atsakomybės ribas, ir kuriems yra reikalinga parama (109 str.). Ne mažiau dėmesio komentare skiriama reikalavimams, keliamiems profesionalams, dirbantiems su baudžiamosios justicijos akiratyje atsidūrusiais vaikais. Komentaro 39 str. akcentuojamas jų taikytinas tarpdisciplininis, daugialypis požiūris ir išmanymas bei darbas tarpdisciplininėse komandose.

Būtent tarpdiscipliniškumas bei įvairiapusis vaikų ir jaunuolių fizinės, psichologinės, socialinės raidos, pažeidžiamumo bei iš jo kylančių skirtingų poreikių išmanymas yra būtina kokybiško įvairių sričių specialistų bendro darbo ir veiksmingų rezultatų siekimo sąlyga.

Apibendrinant galima teigti, kad naujausiame komentare, skirtingai nei pačioje konvencijoje, dėmesys skiriamas ne vien tam tikroms teisėms ir procedūrinėms garantijoms išryškinti bei jų svarbai konstatuoti, bet ir sąlygoms, kurios turėtų prisidėti prie šių teisių įgyvendinimo, išaiškinti, t. y. kalbama ne vien apie diversines, nebaudžiamąsias ar kuo mažiau represyvias priemones, bet ir apie įrodymais grįstas programas, įvairių priemonių parinkimą pasitelkus individualų vertinimą, apie tarpdisciplininį požiūrį, skirtingų sričių ir nepilnamečių raidos išmanymą, bendrą darbą tarpdisciplininėse komandose, galiausiai apie nuolatinius ir įvairiapusius specialistų mokymus. Taigi matomas didesnis dėmesys praktiniam vaiko teisių įgyvendinimui, taip pat būtinoms sąlygoms, lemiančioms veiksmingumą ir kokybės užtikrinimą. Be darbo tarptautiniu ir vyriausybinio lygiu, pažymėtina, kad nevyriausybinių organizacijų ir įvairios profesinės asociacijos taip pat reikšmingai prisideda rengdamos specialias vaiko teisių apsaugos praktinio įgyvendinimo gaires. Tokiu nevyriausybinių profesinių asociacijų indėliu gali būti laikomos *Gairės dėl vaikų, susidūrusių su teisingumo sistema*, kurias parengė tarptautinė darbo grupė, priklausanti Tarptautinei jaunimo ir šeimos teisėjų bei magistratų asociacijai¹³.

Pokyčiai ir plėtra Europos lygmeniu – Europos Taryba

Europiniame kontekste formuluojant nepilnamečių teisių užtikrinimo pagrindus, ilgą laiką remtasi bendrais žmogaus teisių užtikrinimo principais, *Europos žmogaus teisių konvencija (EŽTK, 1950)* ir *Europos Žmogaus Teisių Teismo* praktika. Vis dėlto minėti europinio lygmens tarptautiniai susitarimai nenurodo, kaip konkrečiai saugoti vaikų teises, ir apima tik pagrindines bendro pobūdžio nuostatas.

¹³ Priimta IAYFJM Tarybos 2016 m. spalio 21 d. Žr. www.aimjf.org.

Vienas svarbių, išskirtinai į vaikų teises ir apsaugą teisingumo vykdymo kontekste nukreiptų pastarojo dešimtmečio Europos dokumentų – *Europos Tarybos Ministrų Komiteto gairės dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo*¹⁴. Šiose gairėse pabrėžiama, kad valstybės narės turėtų reaguoti į teisės pažeidimus atsižvelgdamos ne tik į jų sunkumą ir aplinkybes, bet ir į vaiko amžių, kaltumo laipsnį ir jo poreikius. Vaiko poreikiai gairėse suprantami ypač plačiai, todėl tam, kad būtų galima visokeriopai suprasti vaiką ir įvertinti jo teisinę, psichologinę, socialinę, emocinę, fizinę ir kognityvinę būklę, turi būti užtikrinamas įvairių specialistų įtraukimas ir glaudus bendradarbiavimas.

Keli svarūs gairių aspektai yra labai reikšmingi šios knygos kontekste. Šios gairės išsiskiria savo unikaliu susitelkimu į vaikų interesų užtikrinimą, suformuluodamos vaikams palankaus teisingumo sampratą, orientuotą į didesnę vaikų įtraukimą į su jais susijusių (ne)formalių sprendimų priėmimą. Nors šios gairės neturi privalomosios galios, tačiau keturiasdešimt septyniose Europos Tarybos šalyse jos pasitelkiamos kaip išsamus ir specializuotas praktinių rekomendacijų rinkinys, leidžiantis šalims adaptuoti savo (ne)teisines sistemas specifinėms vaiko teisėms, interesams ir poreikiams užtikrinti ir priversti šias sistemas veikti efektyviau ir intensyviau¹⁵.

Europos Sąjunga

Europos Sąjungos lygmeniu reikšmingiausias žingsnis sprendžiant nepilnamečių justicijos ir vaikų teisių apsaugos klausimus buvo žengtas priėmus *Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartiją (ES Chartija, 2000)*. Chartijos 24 straipsnis įtvirtina vaiko apsaugos ir gerovės siekį bei pabrėžia, kad valstybėms imantis veiksmų, susijusių su vaikais, vaiko interesų užtikrinimas turėtų būti laikomas atskaitos tašku ir esminiu principu¹⁶. Tačiau rekomendacinio pobūdžio pagrindinių teisių chartijoje apibrėžti principai privalomąją galią įgijo tik priėmus Lisa-

¹⁴ Europos Tarybos Ministrų Komitetas, *Europos Tarybos Ministrų Komiteto gairės dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo* (Strasbūras: Europos Tarybos leidykla, 2011).

¹⁵ Ton Liefaard, „Child-friendly justice: protection and participation of children in the justice system“, *Temple Law Review* 88(4) (2016): 905–927.

¹⁶ Stephanie Rap et al., *White Paper on the EU Directive 2016/800 on procedural safeguards for children who are suspects or accused persons in criminal proceeding. Key aspects, priorities and challenges for implementation in the EU Member States* (International Juvenile Justice Observatory, 2018), 7–9.

bonos sutartį. Minėtoje sutartyje buvo įtvirtinta, kad Chartijoje nustatytos teisės, laisvės ir principai nuo šiol turi tą pačią teisinę galią kaip ir ši sutartis¹⁷. Taigi Lisabonos sutartis Chartijoje išdėstytus vaiko apsaugos principus pavertė labiau matomais ir privalomais Europos Sąjungos šalims.

Procedūrinių garantijų stiprinimas ES:

1.2. Direktyva 2016/800 ir individualus vertinimas

Visgi vienas pačių naujausių privalomąją galią turinčių ir specifškai į vaikų interesus baudžiamajame procese nukreiptų dokumentų yra Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2016/800. Ši direktyva yra Įtariamųjų ar kaltinamųjų procesinių teisių baudžiamajame procese stiprinimo gairių (angl. *Roadmap for strengthening procedural rights of suspected or accused persons in criminal proceedings*) dalis¹⁸ ir vaidina svarbų vaidmenį bendradarbiaujant baudžiamosiose bylose Europos Sąjungos mastu. Gairėse buvo numatyti privalomi mechanizmai, kurie nulėmė šešių direktyvų, reglamentuojančių skirtingus baudžiamojo proceso aspektus, parengimą. Šios direktyvos, priimtos 2010–2016 metų laikotarpiu, sudaro vadinamąjį procesinių teisių paketą ir numato teisę į vertimą žodžiu ir raštu (Direktyva (ES) 2010/64); teisę į informaciją (Direktyva (ES) 2012/13); teisę į advokatą, teisę reikalauti, kad po laisvės atėmimo būtų informuota trečioji šalis, ir teisę susisiekti su trečiaisiais asmenimis ir konsulinėmis įstaigomis laisvės atėmimo metu (Direktyva (ES) 2013/48); nekaltumo prezumpciją ir teisę dalyvauti teismo procese (Direktyva (ES) 2016/343); teisę į nemokamą teisinę pagalbą (Direktyva (ES) 2016/1919). Paskutinė bene pati svarbiausia yra jau minėta Direktyva (ES) 2016/800 dėl kaltinamųjų ir įtariamųjų vaikų procesinių garantijų.

Direktyva 2016/800, pagrindinis šios knygos objektas, išsiskiria iš kitų procesinių teisių direktyvų, nes pirmą kartą ji skirta tik vienai asmenų grupei – įtariamiesiems ar kaltinamiesiems nepilnamečiams. Direktyvoje apibrėžiamas visas svarbiausių įtariamųjų ir kaltinamųjų nepilnamečių teisių rinkinys, tokių kaip teisė į informaciją, teisė į tinkamą advokato pagalbą ir teisinę pagalbą, teisė

¹⁷ 2007 m. gruodžio 13 d. Lisabonos sutartis, iš dalies keičianti Europos Sąjungos sutartį ir Europos bendrijos steigimo sutartį, 2007/C 306/01, 6 str. 1 d.

¹⁸ 2009 m. lapkričio 30 d. Tarybos rezoliucija dėl veiksmų plano, skirto įtariamųjų ar kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose procesinėms teisėms stiprinti, C 295, 4.12.2009.

į individualų įvertinimą ir sveikatos patikrinimą, teisė į privatumo apsaugą, teisė būti lydima tėvų pareigų turėtojo, teisė asmeniškai dalyvauti teismo procese.

Kaip matyti, Direktyva 2016/800 neabejotinai siekiama prisidėti prie veiksmingos nepilnamečių teisių apsaugos baudžiamajame procese. Visgi verta pažymėti, kad Direktyvos tikslas yra dvejopas. Viena vertus, joje siūloma labiau apsaugoti vaikų teises, ypač tose baudžiamojo proceso stadijose, kuriuose vaikai yra labiausiai pažeidžiami ir gali patirti didžiausią žalą, ir, kita vertus, Direktyva ketinama pagerinti abipusį pripažinimą ir teisminį bendradarbiavimą baudžiamosiose bylose ir pasiūlyti labiau standartizuotą vaikų teisių apsaugą¹⁹. Nors iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad abu tikslai papildoma vienas kitą bei nesudaro kliūčių integruotam abiejų įgyvendinimui, tačiau žvelgiant giliau išryškėja tam tikri prieštaravimai.

Kaip pažymi J. Ouwerkerk²⁰, konfliktas kyla tarp „funkcinio“ požiūrio į procedūrines garantijas, kuris nukreiptas į paprastą konkretaus tikslo įgyvendinimą (pvz., efektyvesnį tarpvalstybinį teisminį bendradarbiavimą), ir „savarankiško“ požiūrio, kuris daugiau orientuotas į pagrindinių žmogaus teisių principų atliepimą ir užtikrinimą. Funkcinis požiūris sietinas su Lisabonos sutarties 82 straipsnio 2 dalyje įtvirtintomis priemonėmis, skirtomis pagerinti ES veikimą. Ouwerkerk teigia, kad Direktyva 2016/800 ir vadinamasis procesinių teisių paketas, priimtas pagal Lisabonos sutarties 82 straipsnio 2 dalį²¹, yra pernelyg ribotas, kad galėtų peržengti funkcinį požiūrį, atsispindintį 82 straipsnio 2 dalyje. Minėto funkcinio požiūrio tikslas yra palengvinti abipusį teismo sprendimų pripažinimą ir tarpvalstybinį bendradarbiavimą baudžiamosiose bylose. Šis požiūris yra sutelktas į veiksmingą baudžiamosios teisės priemonių vykdymą, tačiau anksčiau ar vėliau šis požiūris turės būti keičiamas reaguojant į savarankiškesnės ES šalių politikos, susijusios su procesinėmis garantijomis, poreikį.

Savo ruožtu savarankiškas požiūris kyla iš pagrindinių teisių ir vertybių apsaugos sampratos ir į procedūrines garantijas žvelgia per pagrindinių teisių užtikrinimo prizmę. Visgi funkcinio ir savarankiško požiūrio konfliktas yra užkoduotas pa-

¹⁹ Dorris De Vocht et al., „Procedural Safeguards for Juvenile Suspects in Interrogations. A Look at the Commission's Proposal in Light of an EU Comparative Study“, *New Journal of European Criminal Law* 5(4) (2014): 481.

²⁰ Jannemieke Ouwerkerk, „EU Competence in the Area of Procedural Criminal Law: Functional vs. Self-standing Approximation of Procedural Rights and Their Progressive Effect on the Charter's Scope of Application“, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 27(2) (2019): 90–94.

²¹ Žr. *Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinės redakcijos*, 2012/C 326/01. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>.

čiose direktyvose, siekiančiose užtikrinti procedūrinės garantijas. Konfliktas kyla ir iš to, kad funkcinis požiūris sutelkia dėmesį į represines priemones ir jų suderinimą ES mastu bei riboja platesnį apsauginių priemonių vystymą. Lygiai taip pat klausimai dėl tarpvalstybinio teismų sprendimų pripažinimo ir bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose nustumia problemas, susijusias su kaltinamųjų teisių užtikrinimu ir jų apsauga. Dėl aptartų prieštaravimų Direktyva 2016/800, kuria siekiama skatinti intensyvių valstybių narių bendradarbiavimą ir pasitikėjimą viena kitos baudžiamosios justicijos sistemomis, taip pat riboja šalių savarankiškumą kuriant tokią įtariamųjų ar kaltinamųjų vaikų procesinių garantijų baudžiamajame procese užtikrinimo metodiką, kuri būtų pritaikyta nacionaliniam kontekstui. Todėl, kaip taikliai pabrėžia Ouwerkerk, prieš imantis bet kokių tolesnių sistemos tobulinimo žingsnių, pirmiausia artimiausiu metu reikėtų inicijuoti funkcinio ir savarankiško požiūrių suderinimo galimybių aptarimą.

Abejonių ir kritikos dėl procedūrinių garantijų paketą sudarančių direktyvų kyla ir dėl to, kad valstybėms narėms nėra numatyta sankcijų už netinkamą direktyvos nuostatų įgyvendinimą. Caianiello teigia, kad, viena vertus, kiekviena ES direktyva dėl procesinių teisių reikalauja, kad valstybės narės užtikrintų veiksmingą jos įgyvendinimą, kita vertus, kadangi „nėra nuostatų dėl neigiamų pasekmių, atsirandančių dėl ES direktyvų saugomų teisių pažeidimo, niekas iš tikrųjų nesikeičia“²². Šioje vietoje reikia pridurti, kad Direktyvoje valstybei numatyta galimybė nukrypti nuo tam tikrų įsipareigojimų, atsižvelgiant į konkrečias aplinkybes. Pavyzdžiui, Direktyvos preambulėje nustatyta, kad „valstybėms narėms turėtų būti suteikta galimybė nukrypti nuo pareigos atlikti individualų vertinimą, kai tokia nukrypti leidžianti nuostata pateisinama bylos aplinkybėmis <...>“²³.

Be to, kaip pažymi S. Rap ir jos kolegos, tam tikros teisės priklauso nuo Direktyvoje įtvirtintos proporcingumo išlygos, pavyzdžiui, pati teisė į advokato pagalbą priklauso nuo bylos aplinkybių, taip pat atsižvelgiama į nusikaltimo rimtumą, bylos sudėtingumą ir potencialių vaikui gresiančių poveikio priemonių taikymą. Tai reiškia, kad kai kurios teisės gali būti suteiktos ne visiems įtariamiesiems ar kaltinamiesiems nepilnamečiams baudžiamosiose bylose²⁴. Galiausiai galima

²² Michele Caianiello, „To Sanction (or not to Sanction) Procedural Flaws at EU Level? A Step Forward in the Creation of an EU Criminal Process“, *European Journal of Crime and Criminal Law and Criminal Justice* 22(4) (2014): 321.

²³ *Direktyva (ES) 2016/800*, preambulė (40).

²⁴ Rap et al., *White Paper on the EU Directive*, op. cit., 30.

daryti išvadą, kad nacionalinėms jurisdikcijoms paliekama per daug interpretavimo laisvės ir tai gali paskatinti gana formalų direktyvų įgyvendinimą. Be to, atitinkami vaiko teisių pažeidimai valstybėms greičiausiai sukeltų tik labai nedideles pasekmes²⁵. Taigi klausimas, kokie yra praktiniai ES direktyvų įgyvendinimo rezultatai, lieka atviras ir diskutuotinas.

Visgi, nepaisant minėtos kritikos, procedūrinės garantijas apibrėžiančios direktyvos laikomos reikšmingu privalomąją galią turinčiu įrankiu, kuris sustiprina įtariamųjų ir kaltinamųjų teisinę poziciją. Šiame kontekste Direktyva 2016/800 išsiskiria tuo, kad ji deramai susitelkia į specifinių vaikų poreikių patenkinimą bei teisių užtikrinimą tose baudžiamojo proceso stadijose, kuriose vaikas yra labiausiai pažeidžiamas. Be to, Direktyva susikoncentruoja į vaikų pažeidžiamumą bendriausia prasme²⁶. Kaip pabrėžia mokslininkai²⁷, dėmesys kiekvieno nepilnamečio pažeidžiamumo sampratai yra vienas svarbiausių ir išskirtinių Direktyvos 2016/800 bruožų.

Kad ir kaip tai daug žadančiai skambėtų, pažeidžiamumo apibrėžtis Direktyvoje dar nėra išplėsta ar paaiškinta. Neabejojama, kad objektyviai apibrėžti pažeidžiamumo parametrus yra itin sudėtinga, nes pažeidžiamumas gali susieti įvairius veiksnus, tokius kaip psichikos sveikatos sutrikimai, mokymosi sunkumai ar socialinė deprivacija. Kaip pažymi D. Vocht su kolegomis, *„tai tikrai labai sudėtingas dalykas, stipriai susijęs su raidos psichologija – disciplina, su kuria vidutinis paprastas teisininkas tikriausiai nebus pernelyg susipažinęs. Nepaisant to, aiški diskusija apie skirtingus nepilnamečių pažeidžiamumo aspektus gali padėti nustatyti ir suformuoti konkrečias garantijas, reikalingas siekiant suteikti pakankamą apsaugą įvairiuose baudžiamojo proceso etapuose“*²⁸. Autoriai pabrėžia, kad, nepaisant sudėtingo apibrėžimo, labai svarbu atspindėti, pripažinti ir įvertinti specifinius nepilnamečių poreikius bei nustatyti jų pažeidžiamumo sritis. Direktyvoje šis tikslas apibrėžiamas pristatant naujas nuostatas dėl įtariamųjų ir kaltinamųjų nepilnamečių individualaus vertinimo.

²⁵ Caianiello, „To Sanction“, 329; Stephanie Rap ir Daniella Zlotnik, „The Right to Legal and Other Appropriate Assistance for Child Suspects and Accused“, *European Journal of Crime and Criminal Law and Criminal Justice* 26 (2) (2018): 115.

²⁶ Rap ir Zlotnik, „The Right to Legal“, 129.

²⁷ De Vocht et al., „Procedural Safeguards“, 488–490; Rap ir Zlotnik, „The Right to Legal“, 110–131.

²⁸ De Vocht et al., „Procedural Safeguards“, 489.

Kaip numatyta Direktyvoje, *individualiame vertinime visų pirma turi būti atsižvelgiama į vaiko asmenybę ir brandą, vaiko ekonominę, socialinę ir šeimos aplinką, ir į konkretų pažeidžiamumą, kurį tas vaikas gali turėti <...> Valstybės narės užtikrina, kad būtų atsižvelgta į specialiuosius vaikų poreikius apsaugos, švietimo, mokymo ir socialinės integracijos srityse*²⁹. Taigi Direktyvoje pabrėžiama ne tik jaunų žmonių specialiųjų poreikių ir pažeidžiamumo įvairiose srityse nustatymo svarba, bet ir numatomas išsamus ir visapusiškas vaiko socialinės aplinkos ir asmenybės įvertinimas. Toks vertinimas, kuriame numatomi ne tik tam tikri teisiniai klausimai ir tikslai, bet ir atsižvelgiama į specialiuosius nepilnamečių poreikius ir bandoma nustatyti sritis, kuriose nepilnamečiai jaučiasi labiausiai pažeidžiami, pirmą kartą pateikiamas privalomame dokumente.

Be abejonės, Direktyva, pabrėždama individualaus vertinimo poreikį, nustato esminį ir kartu labai ambicingą tikslą, kuriam įgyvendinti reikalingos aiškios instrukcijos ir paaiškinimai. Kaip jau minėta, nepaisant to, kad Direktyvoje įtvirtintas visapusiškas nepilnamečių psichikos būklės ir įvairių jų socialinių konstrukto vertinimas, tačiau individualaus vertinimo tikslas išlieka neaiškus, o priemonių, kurias derėtų naudoti atliekant vertinimo procedūrą, nėra nurodoma. Paaiškinant detaliau, viena vertus, individualus vertinimas turėtų prisidėti prie procesinių tikslų, priimant bet kurį procesinį sprendimą ar atliekant bet kurį veiksmą baudžiamąjo proceso kontekste, kita vertus, į vertinimą turėtų būti atsižvelgiama priimant sprendimus, susijusius su vaiko baudimu ir jam skiriamomis baudžiamosiomis priemonėmis. Panašu, kad Direktyvoje siekiama abiejų tikslų, t. y. jos nuostatos nurodo, kad individualus vertinimas turi būti naudojamas procedūriniais tikslams pasiekti ir sprendimams dėl bausmės skyrimo priimti. Abiejų tikslų įgyvendinimas valstybėms narėms gali atrodyti ypač painus ir komplikotas. O toks sumišimas ir pasimetimas negali būti vertinamas palankiai. Jau pastebėta, kad dėl painiavos valstybės narės kai kuriuos savo įsipareigojimus vykdo nenuosekliai ir nepakankamai³⁰. Be to, yra rizika, kad valstybės narės pasirinks siekti tik pirmo arba tik antro tikslo, daugiausia dėmesio skirdamos bausmės skyrimo sprendimams³¹.

Kaip jau buvo minėta, Direktyvoje priemonės, kurias reikia naudoti atliekant individualų vertinimą, nenurodomos ir (tiesiogiai) nereikalaujama naudoti

²⁹ Direktyva (ES) 2016/800, 7 str.

³⁰ Rap ir Zlotnik, „The Right to Legal“, 115.

³¹ De Vocht et al., „Procedural Safeguards“, 501.

konkrečių (įrodymais pagrįstų) individualių vertinimo instrumentų. Direktyvos 7 straipsnyje teigiama, kad vertinimą atlieka kvalifikuotas personalas, kiek įmanoma laikydamasis daugiadalykio požiūrio. Panašu, kad toks reglamentavimas išreiškia pasitikėjimą profesionalais ir jų kvalifikacija, tačiau jis taip pat gali būti vertinamas kaip tam tikra spraga, kuri narėms suteikia galimybę Direktyvos 7 straipsnio reikalavimus įgyvendinti minimaliai. Be to, nors Direktyva siekia tikrai ambicingo tikslo – nustatyti įpareigojimą kuo anksčiau atlikti nepilnamečių kaltinamųjų individualų vertinimą baudžiamajame procese, tačiau ji nepateikia jokių konkrečių tokio reikalavimo įgyvendinimo gairių. Taigi, nors daugialypiai ir ambicingi Direktyvos tikslai yra labai sveikintini, tačiau paliekama per daug laisvės skirtingam šių tikslų, procedūrų ir vertinimo priemonių interpretavimui.

Be to, Direktyva yra kritikuojama, nes ji netaikoma jauniems suaugusiesiems ar procesams, kurie pagal nacionalinę teisę oficialiai nėra įvardijami kaip baudžiamieji. Plačiai žinoma, kad daugelis šalių nesilaiko grynai baudžiamąjo požiūrio. Pasak F. Dünkelio, jaunimo delinkventinį elgesį reguliuojantys įstatymai daugumoje Europos šalių sujungia vadinamuosius teisingumo ir gerovės modelius, inkorporuodami ir teikdami pirmenybę įvairioms ugdomojo poveikio ir (arba) apsaugos priemonėms. Taigi jaunimo teisingumo srityje yra labai svarbi baudžiamųjų ir nebaudžiamųjų procesų sinergija³². Deja, Direktyva netaikoma nebaudžiamajam procesui, o jos nuostatos iš tikrųjų neturi jokio poveikio tiems procesams, kurie pagal nacionalinę teisę oficialiai nėra įvardijami kaip baudžiamieji³³.

Išvardyti argumentai kviečia mus tolimesnei ir gilesnei individualaus vertinimo analizei ir diskusijai, apimančiai individualaus vertinimo teisinės pasekmes, tikslus, procedūrą, vertinimui naudotinus instrumentus, taip pat svarstymus apie iššūkius, galimybes ir rekomendacijas dėl individualaus vertinimo įgyvendinimo stiprinimo. Būtent šie klausimai ir bus nagrinėjami tolesniuose knygos skyriuose.

³² Frieder Dünkel, „Juvenile Justice Systems in Europe – Reform developments between justice, welfare and ‘new punitiveness’ 1“, *Kriminologijos studijos* 1 (2014): 31–76.

³³ De Vocht et al., „Procedural Safeguards“, 485.

Apibendrinimas: procesinio teisingumo svarba

1.3. nepilnamečių baudžiamajame procese

Per pastaruosius 50 metų vaiko teisių apsaugos bei nepilnamečių justicijos klausimai plačiai aptarinėti, nagrinėti ir spręsti. Daug nuveikta siekiant identifikuoti ir pritaikyti tinkamiausius vaikų teisių apsaugos mechanizmus ir garantijas kiekviename baudžiamosios justicijos etape. Tačiau diskusijos ir debatai turi tęstis visais lygmenimis. Remiantis moksliniais tyrimais turi būti keliami klausimai, koku mastu pokyčiai yra įgyvendinami ir ar šiuos pokyčius įgyvendinant pakankamai atsižvelgiama į nepilnamečių justicijos profesionalų nuomonę, o svarbiausia – į pačių vaikų patirtį.

Tam, kad būtų galima apčiuopti, kaip nepilnamečių justicija iš tiesų veikia, ji turi būti nagrinėjama kaip dinaminis procesas, vyksmas. Norint skatinti produktyvias diskusijas, vedančias į teigiamus, prasmingus pokyčius, reikia atsakyti į klausimus: *kaip jaučiasi nepilnamečiai baudžiamajame procese disponuodami savo teisėmis*, kiek svarus ir girdimas yra nepilnamečių balsas, kiek jie yra įsitraukę į procesą ir kaip aktyviai jame dalyvauja, kiek yra įtraukti į sprendimų priėmimą ir ar pačius sprendimus laiko teisingais?

Taigi vienas svarbiausių teisių įgyvendinimo elementų – tarpasmeninė visų jame dalyvaujančiųjų sąveika. Tam, kad nepilnamečiai šioje sąveikoje jaustųsi visaverčiai, būtina užtikrinti tiek jų autonomiją, tiek jų atstovavimo suderinimą. Tai, kaip institucijos, ypač vykdančios teisingumą, bendrai traktuoja asmenis, gali iš esmės nulemti nepilnamečio požiūrį į teisingumą, į tai, kas yra (ne)legitimu ar (ne)teisinga. Visa tai gali prisidėti prie nepilnamečio požiūrio ir teismų sprendimų priėmimo, taip pat gali bent iš dalies nulemti visuomenėje egzistuojančių taisyklių laikymąsi ateityje.

Sąveika su institucijomis atlieka ypač svarbų vaidmenį perėjimo iš vaikystės į pilnametystę laikotarpiu. Šiuo laikotarpiu jaunuoliams labai svarbu, kad su jais būtų elgiamasi taip pat „kaip su suaugusiais“. Jie vis labiau tikisi, kad priimant jų gyvenimą liečiančius sprendimus jie būtų išgirsti ir išklausti, kad su jais būtų elgiamasi oriai ir pagarbiai ir kad jie jaustųsi visateisiais proceso dalyviais, o ne objektais, už kuriuos sprendimus priima kompetentingi suaugusieji³⁴.

³⁴ Beneitez ir Dumortier, „Why Children Obey“, 40.

Pastebime, kad procedūrinio teisingumo įgyvendinimo ir procedūrinių garantijų užtikrinimo poreikis nepilnamečių atveju vis labiau išryškėja, o į kokybę orientuotas procedūrinių garantijų įgyvendinimas prisideda prie teisinės nepilnamečių socializacijos ir gali reikšmingai veikti tolimesnį nepilnamečių elgesį. Todėl ypač svarbu, kad procedūrinės garantijas įgyvendinantys profesionalai puikiai išmanytų nepilnamečių ir institucijų sąveiką ir suvoktų jos svarbą bei turėtų specialių žinių, kaip kurti pozityvų ir vaikų, jaunuolių interesus geriausiai atitinkantį santykį. Taigi ir į individualų nepilnamečių įtariamųjų ir kaltinamųjų vertinimą, numatytą Direktyvoje 2016/800, turėtų būti žvelgiama ne vien tik kaip į įrodytais grįstų sprendimų priėmimo instrumentą, bet ir kaip į priemonę, leidžiančią išgirsti nepilnamečių, jam atstovauti, megzti su juo santykį, įsigilinti į konkrečią situaciją ir padėti priimti sprendimus, kurie būtų kiek įmanoma labiau palankūs ir sukurtų tinkamas sąlygas nepilnamečio elgesiui ateityje koreguoti.

Literatūra

- 2007 m. gruodžio 13 d. Lisabonos sutartis, iš dalies keičianti Europos Sąjungos sutartį ir Europos bendrijos steigimo sutartį, 2007/C 306/01.
- 2009 m. lapkričio 30 d. Tarybos rezoliucija dėl veiksmų plano, skirto įtariamųjų ar kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose procesinėms teisėms stiprinti, C 295, 4.12.2009.
- 2016 m. gegužės 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/800 dėl procesinių garantijų vaikams, kurie baudžiamajame procese yra įtariamieji ar kaltinamieji, (2016) OJ L 132, 21.5.
- Bernuz Beneitez, M. J. ir E. Dumortier. „Why Children Obey the Law: Rethinking Juvenile Justice and Children’s Rights in Europe through Procedural Justice“, *Youth Justice* 18(1) (2018): 34–51.
- Caianiello, M. „To Sanction (or not to Sanction) Procedural Flaws at EU Level? A Step Forward in the Creation of an EU Criminal Process“, *European Journal of Crime and Criminal Law and Criminal Justice* 22(4) (2014): 317–329.
- Daly, A. ir S. Rap. „Children’s Participation in Youth Justice and Civil Court Proceedings“, in *International Human Rights of Children*, eds. Ursula Kilkelly ir Ton Liefwaard (Singapore: Springer, 2018), 1–21.
- De Vocht, D., M. Panzavolta, M. Vanderhallen ir M. Van Oosterhout. „Procedural Safeguards for Juvenile Suspects in Interrogations. A Look at the Commission’s Proposal in Light of an EU Comparative Study“, *New Journal of European Criminal Law* 5(4) (2014): 481.

- Dünkel, F. „Juvenile Justice Systems in Europe – Reform developments between justice, welfare and ‘new punitiveness’1“, *Kriminologijos studijos* 1 (2014): 31–76.
- Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinės redakcijos, 2012/C 326/01. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>.
- Europos Tarybos Ministrų Komitetas, *Europos Tarybos Ministrų Komiteto gairės dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo* (Strasbūras: Europos Tarybos leidykla, 2011).
- Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja, Standartinės minimalios nepilnamečių justicijos administravimo taisyklės, (1985) JT Doc. A/40/53. Prieiga per internetą: http://www.elibrary.lt/resursai/NPLC/nepilnameciu_justicija/Jungtiniu%20Tautu%20standartines%20minimalios%20nepilnameciu%20teisenos%20igyvendinimo%20taisykles.pdf.
- Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja, Nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės, (1990) JT Doc. A/Res/45/113. Prieiga per internetą: http://elibrary.lt/resursai/NPLC/nepilnameciu_justicija/Jungtiniu%20Tautu%20nepilnameciu.pdf
- Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (CRC), (1989) GA Res. 44/25.
- Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas (CRC), Bendrasis komentaras Nr. 10 (2007) „Vaikų teisės nepilnamečių justicijoje“, 2007 m. balandžio 25 d., CRC/C/GC/10.
- Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas (CRC), Bendrasis komentaras Nr. 24 (2019) „Dėl vaikų teisių vaiko justicijos sistemoje“, 2019 m. rugsėjo 18 d., CRC/C/GC/24.
- Liefaard, T. „Child-friendly justice: protection and participation of children in the justice system“, *Temple Law Review* 88(4) (2016): 905–927.
- Ouwerkerk, J. „EU Competence in the Area of Procedural Criminal Law: Functional vs. Self-standing Approximation of Procedural Rights and Their Progressive Effect on the Charter’s Scope of Application“, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 27(2) (2019): 90–94.
- Rap, S. ir D. Zlotnik. „The Right to Legal and Other Appropriate Assistance for Child Suspects and Accused“, *European Journal of Crime and Criminal Law and Criminal Justice* 26(2) (2018): 111–131.
- Rap, S., D. Zlotnik, C. van Leeuwen ir T. Liefaard. *White Paper on the EU Directive 2016/800 on procedural safeguards for children who are suspects or accused persons in criminal proceeding. Key aspects, priorities and challenges for implementation in the EU Member States* (International Juvenile Justice Observatory, 2018).

2

Kad Direktyva būtų veiksminga: Direktyvos analizė ir rekomendacijos jos įgyvendinimui

Simonas Nikartas

(Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas)

Įvadas: vaiko poreikių užtikrinimas

2.1. kaip individualaus vertinimo prielaida

Tarptautiniuose ir Europos Sąjungos teisės aktuose, reglamentuojančiuose nepilnamečių justicijos aspektus, yra įtvirtintas vaiko interesų ir poreikių užtikrinimo principas. Šis principas reiškia, kad baudžiamosios justicijos priemonės turi būti parenkamos ir taikomos atsižvelgiant į individualius vaiko poreikius. Specialios nepilnamečių (tiek įtariamųjų, tiek aukų, tiek liudytojų), dalyvaujančių baudžiamajame procese, apsaugos ir jos individualizavimo poreikį diktuoja specifinės nepilnamečių asmenybės psichologinės ir socialinės savybės. Nepilnamečiai nuo suaugusiųjų skiriasi kognityviniais procesais, emocinio atsako būdais ir socialiniais poreikiais. Moksliniai tyrimai taip pat atskleidžia, kad didelei daliai nepilnamečių pažeidėjų būdingi psichikos, emocijų, elgesio sutrikimai³⁵. Taigi šios

³⁵ Daniel Rijo et al., „Mental health problems in male young offenders in custodial versus community based-programs: Implications for juvenile justice interventions“, *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health* 10 (2016); Robert D. Hoge, „Assessment in Juvenile Justice systems“, in *Treating the Juvenile Offender*, ed. R. D. Hoge, N. G. Guerra, P. Boxer (New York/London: The Guilford press, 2008); Elizabeth S. Scott, „Criminal responsibility in adolescence: Lessons from developmental psychology“, in *Youth on trial: A developmental perspective on juvenile justice*, ed. T. Grisso, R. G. Schwartz (University of Chicago Press, 2000), 291–234.

vaikų pažeidėjų specifinės asmenybės savybės šalia formalios teisinės apsaugos³⁶ suponuoja vaiko psichikos sveikatos ir socialinės apsaugos priemonių bei atitinkamų savybių įvertinimo bei intervencijų baudžiamajame procese poreikį.

Natūralu, kad vaiko poreikiai nepaaiškėja patys savaime, jiems nustatyti reikalinga kvalifikuotų specialistų pagalba ir specialūs psichosocialiniai bei teisiniai instrumentai, kurie įgalina baudžiamojo proceso sprendimų priėmėjus grįžti savo sprendimus atsižvelgiant į vaiko interesus ir asmenybės savybes. Tradiciškai baudžiamajame procese yra taikoma psichiatrinė arba psichologinė ekspertizė, kuri paprastai apsiriboja specifiniais tikslais: nusikalstamos veikos ir baudžiamosios atsakomybės suvokimo bei poveikio priemonių nustatymu³⁷. Taip pat ekspertizė dažniausiai skiriama tais atvejais, kai kyla abejonių dėl asmens gebėjimo suvokti baudžiamąjį procesą ir jo baudžiamąją atsakomybę. Taigi tai nėra instrumentas, kuris padėtų užtikrinti poreikius visiems ar bent daugumai vaikų, kurie yra įtariamieji ar kaltinamieji baudžiamajame procese. Toks instrumentas yra *individualus vaiko vertinimas*, kurį įtvirtina tarptautiniai ir ES dokumentai. Pavyzdžiui, Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių justicijos administravimo taisyklės (dar vadinamos Pekino taisyklėmis) numato rekomendaciją:

Visose bylose, išskyrus dėl smulkių pažeidimų, iki kompetentingai institucijai priimančią galutinį sprendimą ir skelbiant nuosprendį, tinkamai iširti vaiko biografijos faktus ir aplinkybes, kuriomis vaikas gyvena, arba sąlygas, kuriomis padarytas pažeidimas, šitaip padedant kompetentingai institucijai priimti teisinį bylos sprendimą³⁸.

Rekomendacija įvertinti vaiko poreikius pakartojama ir Jungtinių Tautų Organizacijos Bendrajame komentare Nr. 24 (2019) „Dėl vaikų teisių vaiko justicijos sistemoje“. Kitas aktualus tarptautinis dokumentas, Europos Tarybos Ministrų Komiteto gairės dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo, valstybėms narėms rekomenduoja:

³⁶ *Formaliąją teisinę apsaugą* suvokiame kaip tinkamų teisės aktuose numatytų procedūrų užtikrinimą, nevertinant šių procedūrų ar taikomų baudžiamojo proceso priemonių poveikio asmenybei.

³⁷ Teisinis ekspertizės tikslas paprastai yra nustatyti, ar asmuo yra pakaltinamas, ar ribotai pakaltinamas. Psichikos sveikatos požiūriu tokio vertinimo tikslas – nustatyti, ar jaunuolis turi psichikos sveikatos sutrikimų, kuriems reikia gydymo, ir jei tokie sutrikimai yra diagnozuojami, – kokios priemonės tam yra tinkamiausios (pvz., gydymas bendruomenėje ar stacionare, korekcijos programų taikymas ar pan.).

³⁸ Rekomendacija 16.1.

Geriant vaiko teisę į privatų ir šeimos gyvenimą, skatinti glaudų įvairių specialistų bendradarbiavimą siekiant visapusiškai suprasti vaiko asmenybę ir įvertinti teisinius, psichologinius, socialinius, emocinius ir kognityvinius jo individualios situacijos aspektus.

Išsamiausias individualaus vertinimo apibrėžimas pateiktas Europos Sąjungos Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2016/800 „Dėl procesinių garantijų vaikams, kurie baudžiamajame procese yra įtariamieji ar kaltinamieji“ (toliau – Direktyva), 7 straipsnyje „Teisė į individualų vertinimą“³⁹:

1. Valstybės narės užtikrina, kad būtų atsižvelgta į specialius vaikų poreikius apsaugos, švietimo, mokymo ir socialinės integracijos srityje.
2. Tuo tikslu vaikai, kurie yra įtariamieji ar kaltinamieji baudžiamajame procese, vertinami individualiai. Atliekant individualų vertinimą visų pirma atsižvelgiama į vaiko asmenybę ir brandą, vaiko ekonominę, socialinę ir šeimos aplinką, ir į konkretų pažeidžiamumą, kurį tas vaikas gali turėti.
3. Individualaus vertinimo mastas ir išsamumas gali skirtis priklausomai nuo bylos aplinkybių, priemonių, kurių būtų galima imtis, jeigu vaikas būtų pripažintas kaltu padaręs įtariamą nusikalstamą veiką, taip pat nuo to, ar pastaruoju metu buvo atliktas vaiko individualus vertinimas.
4. Per individualų vertinimą, laikantis dokumentavimo tvarkos atitinkamoje valstybėje narėje, nustatoma ir pažymima tokia informacija apie vaiko individualias savybes ir aplinkybes, kuri galėtų būti naudinga kompetentingoms institucijoms:
 - a) nustatant, ar reikia imtis kokios nors konkrečios priemonės, kuri būtų naudinga vaikui;
 - b) įvertinant vaikui taikomų visų atsargumo priemonių tinkamumą ir veiksmingumą;
 - c) priimant sprendimą ar imantis veiksmų baudžiamajame procese, įskaitant bausmės skyrimą.
5. Individualus vertinimas atliekamas anksčiausioje tinkamoje proceso stadijoje ir, laikantis 6 dalies nuostatų, iki priimant kaltinamąjį aktą.

³⁹ Svarbu pabrėžti, kad Direktyva pirmą kartą oficialiai įtvirtina vaiko individualaus vertinimo terminą, kuris prieš tai buvo vartojamas tik kai kurių nacionalinių valstybių reguliavime ir praktikoje.

6. *Jeigu individualus vertinimas neatliktas, vis tiek galima pateikti kaltinamąjį aktą, su sąlyga, kad tai atitinka vaiko interesus ir kad bet koku atveju individualus vertinimas atliekamas prieš prasidedant teismo posėdžiui.*
7. *Individualūs vertinimai atliekami glaudžiai dalyvaujant vaikui. Juos atlieka kvalifikuoti specialistai, kuo labiau taikydami daugiadalykį požiūrį ir prireikus dalyvaujant tėvų pareigų turėtojui arba kitam tinkamam suaugusiajam, kaip nurodyta 5 ir 15 straipsniuose, ir (arba) atitinkamos srities specialistui.*
8. *Jeigu aplinkybės, kurios yra individualaus vertinimo pagrindas, labai pasikeičia, valstybės narės užtikrina, kad individualus vertinimas būtų atnaujinamas per visą baudžiamąjį procesą.*
9. *Valstybės narės gali nesilaikyti pareigos atlikti individualų vertinimą, kai tokia nukrypti leidžianti nuostata pateisinama bylos aplinkybėmis, su sąlyga, kad tai atitinka vaiko interesus.*

Skirtingai nuo anksčiau minėtų rekomendacinio pobūdžio Jungtinių Tautų ir Europos Tarybos dokumentų, Direktyvos įgyvendinimas valstybėms narėms yra privalomas. Todėl valstybės narės turi įdiegti individualų vaiko vertinimą savo nacionalinėse sistemose vadovaudamosi Direktyvoje nustatytais požymiais ir kriterijais. Projekto metu susipažinę su įvairių ES valstybių narių individualaus vertinimo įgyvendinimo praktika, pastebėjome, kad tiek individualaus vertinimo turinys, tiek tai, kaip turi būti įgyvendinama Direktyva, yra suvokiama skirtingai. Direktyva nėra tiesiogiai taikomas teisės aktas, todėl natūralu, kad valstybės, atsižvelgdamos į savo vidinį teisinį reguliavimą, turimus resursus ir esamą sistemą bei infrastruktūrą, pasirenka savus Direktyvos įgyvendinimo būdus. Kita vertus, svarbu, kad valstybės pasirinktų tokias Direktyvos įgyvendinimo priemones, kurios padėtų pasiekti jos tikslus, arba, kitaip tariant, – kad Direktyvos įgyvendinimas būtų veiksmingas. Taip pat pastebėjome, kad stokojama ir mokslinės literatūros, skirtos Direktyvos 7 straipsnio išaiškinimui ir apskritai vaiko individualaus vertinimo teisinio reguliavimo ir taikymo klausimams⁴⁰.

⁴⁰ Mokslinėje literatūroje daugiausia nagrinėjami psichologiniai vaiko individualaus vertinimo aspektai (pvz., Hoge, 1999, 2008, 2009; Hendrix, 2012; Baird et al., 2013; Sattler, 2002; Schwalbe, 2007). Teisiniai Direktyvos 7 straipsnio įgyvendinimo klausimai analizuojami tik epizodiškai (žr.: Dorris De Vocht et al., „Procedural safeguards for juvenils suspects in interrogations. A Look at the Commission’s Proposal in Light of an EU Comparative Study“, *New Journal of European Criminal Law* 5(4) (2014)).

Nevienodas individualaus vertinimo suvokimas bei mokslinės literatūros šiais aspektais stoka paskatino parašyti šį skyrių, kuriame daugiausia dėmesio skirsime individualaus vertinimo apibrėžimo, pateikto Direktyvos 7 straipsnyje, ir jo požymių (kriterijų) paaiškinimui Direktyvos tikslų kontekste. Atitinkamai bandysime atsakyti į šiuos klausimus:

Kokie yra individualaus vertinimo tikslai?

- Koks turi būti individualaus vertinimo turinys arba kokiomis priemonėmis turėtų būti atliekamas individualus vertinimas?
- Kas turi atlikti individualų vertinimą?
- Kas turi teisę į individualų vertinimą?
- Kada turi būti atliekamas individualus vertinimas?

2.2. Vaiko individualaus vertinimo tikslai

Pirmiausia svarbu pabrėžti, kad tikslas – tai bet kurios priemonės veiksmingumo indikatorius, t. y. ar priemonė yra veiksminga, sprendžiama pagal tai, kiek pavyko pasiekti nustatytus tikslus. Todėl itin svarbu suprasti Direktyvoje įtvirtintus individualaus vertinimo tikslus, kurie yra atsparos taškas aiškinant bei vertinant individualaus vertinimo įgyvendinimą valstybėse narėse.

Individualiu vertinimu, kaip viena iš Direktyvoje nustatytų priemonių, visų pirma turi būti siekiama Direktyvos tikslų. Direktyvos tikslas yra nustatyti procesines garantijas, kuriomis užtikrinama, kad vaikai, tai yra jaunesni nei 18 metų asmenys, kurie yra įtariamieji ar kaltinamieji baudžiamajame procese, galėtų (1) **suprasti ir sekti tą procesą**, ir (2) **naudotis savo teise į teisingą bylos nagrinėjimą**, ir (3) **užkirsti kelią naujiems vaikų nusikaltimams** bei (4) **skatinti vaikų socialinę integraciją**⁴¹. Taigi struktūriškai šioje formuluotėje yra pateikiami keturi Direktyvos tikslai.

Pirmieji du tikslai vertintini kaip teisiniai-procesiniai. Juos galima apibendrintai įvardyti vaiko kaip visaverčio proceso dalyvio teisių užtikrinimu baudžiamajame procese. Kelio užkirtimo naujiems nusikaltimams (arba recidyvo prevencijos) bei socialinės integracijos tikslai – tai galutiniai tikslai, kurių turi būti siekiama

⁴¹ Direktyvos 1 aiškinamasis straipsnis.

taikant baudžiamosios atsakomybės priemones. Pažymėtina, kad pastarieji du tikslai nėra tipiniai baudžiamajam procesui, kurio paskirtis daugelyje valstybių tradiciškai siejama su greitu ir išsamiu nusikalstamos veikos atskleidimu ir kalto asmens teisingu nubaudimu. Recidyvo prevencijos ir asmens socialinės integracijos tikslai labiau būdingi bausmių vykdymo teisei ir baudžiamajai teisei. Taigi galima teigti, kad Direktyva baudžiamojo proceso, taikomo įtariamiesiems ir kaltinamiesiems vaikams, paskirtį papildo socialinės integracijos ir recidyvo prevencijos tikslais. Iš esmės tai yra logiška ir pagrįsta kriminologiniu požiūriu: intervencija, nukreipta į nusikalstamo elgesio veiksmus, turi būti pradėdama pačioje pirminėje baudžiamosios justicijos stadijoje, turi būti individualizuojama ne tik bausmė, bet ir kitos baudžiamojo proceso priemonės, kurios vienaip ar kitaip veikia asmenybę ir dažnai savo turiniu mažai kuo skiriasi nuo bausmės (pvz., kardomasis kalinimas ir laisvės atėmimas, arba kardomoji priemonė – intensyvi priežiūra ir pan.).

Kaip minėta aukščiau, tikslai – tai priemonių veiksmingumo indikatoriai. Pagal tai, ar buvo pasiektas nustatytas tikslas, vertiname, ar tam tikra priemonė yra veiksminga. Kyla klausimas, jeigu taikant individualų vertinimą, nustatant vaiko poreikius, individualizuojant bausmes vaikas vis tiek po kurio laiko pakartotinai nusikalsta ir jo socialinė integracija nepavyksta, ar tokiu atveju individualus vertinimas nėra veiksmingas, nes nepasiektas galutinis tikslas – recidyvo prevencija ir socialinė integracija? Mūsų vertinimu, socialinės integracijos ir recidyvo prevencijos tikslai yra platūs ta prasme, kad jiems pasiekti reikia priemonių komplekso bei įvairių subjektų įsitraukimo. Vien baudžiamojo proceso priemonėmis šio tikslo nepasieksime, tam reikalingos įvairios priemonės, nukreiptos į vaiko asmenybę, jo socialinę aplinką ir pan. Todėl individualus vertinimas ir apskritai Direktyva turi būti traktuojama kaip viena iš priemonių (o ne vienintelė priemonė), kuria siekiama šių tikslų. Manome, kad individualų vertinimą reikėtų vertinti pagal jo tiesioginius tikslus, tai yra ar tinkamai buvo nustatyti vaiko poreikiai ir parinktos tinkamos, į jo poreikius ir recidyvo prevenciją nukreiptos priemonės, ar jos padeda švelninti jo nusikalstamo elgesio rizikos veiksmus, ar palengvina jo socialinę integraciją.

Skaitant Direktyvos 7 straipsnio 1 dalies formuluotes, matyti, kad pirminis ir svarbiausias individualaus vertinimo tikslas yra prisidėti prie vaiko poreikių baudžiamajame procese užtikrinimo:

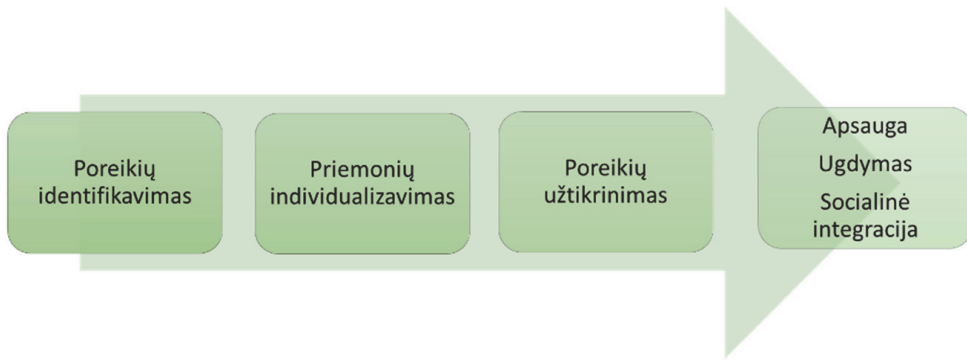
Valstybės narės užtikrina, kad būtų atsižvelgta į specialiuosius vaikų poreikius apsaugos, švietimo, mokymo ir socialinės integracijos srityje.

Direktyva įpareigoja valstybes nares siekiant šio tikslo taikyti individualų vertinimą. Jis pirmiausia suvoktinas kaip psichosocialinių ir edukacinių vaiko poreikių ir priemonių jiems užtikrinti identifikavimo instrumentas. Atitinkamai Direktyvos 7 str. 4 d. nustato teisinius instrumentinius vaiko individualaus vertinimo tikslus, kurie apibūdina, kokiems baudžiamojo sprendimo veiksams ir sprendimams turi būti naudojamas individualus vertinimas, o tai yra:

- a) nustatant, ar reikia imtis kokios nors konkrečios priemonės, kuri būtų naudinga vaikui;
- b) įvertinant vaikui taikomų visų procesinės prievartos priemonių tinkamumą ir veiksmingumą;
- c) priimant sprendimą ar imantis veiksmų baudžiamajame procese, įskaitant bausmės skyrimą.

Taigi individualų vertinimą, atsižvelgiant į jo tikslus, galima apibendrintai įvardyti kaip **instrumentą, kuriuo identifikuojami vaiko, kuris yra įtariamasis ar kaltinamasis baudžiamajame procese, poreikiai ir į šių poreikių užtikrinimą orientuotos baudžiamojo proceso priemonės.**

Visus individualaus vertinimo tikslus galima išdėstyti taip: pirmiausia individualiu vertinimu siekiama identifiкуoti vaiko poreikius, tada atsižvelgiant į nustatytus poreikius individualizuojamos priemonės ir sprendimai baudžiamajame procese, tokiu būdu prisidedama prie vaiko poreikių užtikrinimo. Galiausiai prisidedama siekiant bendrų Direktyvos tikslų – recidyvo prevencijos ir socialinės integracijos (žr. 1 paveikslą).

1 paveikslas. Individualaus vaiko vertinimo tikslų sąveika

Psichosocialinio ir teisinio individualaus vertinimo tikslų sąveika

Individualus vertinimas savo prigimtimi nėra teisinis instrumentas – tai visų pirma psichosocialinis instrumentas, kurį taiko specialistai vaiko asmenybei ir jos poreikiams įvertinti. Egzistuoja daug specialių metodikų, kurias naudoja psichologai ar kiti kvalifikuoti specialistai atlikdami individualų vaiko vertinimą. Kiekvienas instrumentas turi savo paskirtį, yra skirtas vienoms ar kitoms savybėms matuoti. Paprastai įvairius vaiko vertinimo instrumentus psichikos sveikatos profesionalai naudoja vaiko sutrikimams diagnozuoti ar kitoms problemoms bei intervencijos priemonėms identifikuoti. Vaiko vertinimą atliekančiam specialistui svarbiausia diagnozuoti problemą ir parinkti jai spręsti tinkamas priemones.

Individualiam vertinimui tampant baudžiamojo proceso priemone, jis yra „įvelkamas į teisinį rūbą“. Tai reiškia, kad šia priemone pirmiausia turėtų būti vertinamos tos vaiko savybės, kurios reikalingos teisiniams individualaus vertinimo tikslams pasiekti – tai yra individualizuoti baudžiamojo proceso priemones, atsižvelgiant į nustatytus vaiko poreikius.

Tokios psichosocialinio ir teisinio elementų sąveikos pavyzdys galėtų būti rizikos vertinimo instrumentų ir socialinio tyrimo išvadų derinimo praktika. Socialinio tyrimo išvados taikomos daugelyje Europos valstybių individualizuojant bausmę ir/ar probacijos sąlygas⁴². Pavyzdžiui, Lietuvoje socialinio tyrimo išvada yra oficialus dokumentas, tačiau ji parengiama remiantis OASys pakartotinio nusi-

⁴² Anton M. van Kalmthout ir Ioan Durnescu, *Probation in Europe*. Prieiga per internetą: <https://www.cep-probation.org/knowledgebases/probation-in-europe/>

kalstamo elgesio rizikos vertinimo metodika⁴³. Socialinio tyrimo išvados turinys atitinka OASys vertinimo metodikos struktūrą. Taigi galima teigti, kad Direktyvos 7 straipsnis indikuoja į panašią socialinių-psichologinių ir teisinių instrumentų sąveiką: individualus vertinimas turėtų būti atliekamas remiantis psichosocialiniais instrumentais juos išmanančių specialistų, o to vertinimo rezultatai įvilkti į oficialaus dokumento formą, kurio struktūra atitinka tiek naudojamų vertinimo instrumentų struktūrą ir turinį, tiek teisinius-procesinius tikslus.

Svarbu pažymėti, kad psychosocialiniai ir teisiniai individualaus vertinimo tikslai gali tarpusavyje kontrastuoti. Pavyzdžiui, yra atvejų, kai remiantis teisiniu reguliavimu gali būti neišvengiamas tam tikrų kardomųjų priemonių ar bausmių skyrimas (pvz., kardomasis kalinimas ar laisvės atėmimo bausmė labai sunkių nusikaltimų atvejais). Vaiko vertinimas gali parodyti, kad, atsižvelgiant į jo individualias savybes ir pažeidžiamumą, įkalinimas neatitinka jo socialinių ir psichologinių poreikių. Tačiau šiuo atveju galioja teisinių tikslų viršenybė. Taigi minimu atveju individualus vertinimas turėtų būti nukreiptas į vaiko poreikių nustatymą ir užtikrinimą taikant įkalinimą.

Į šią psychosocialinių ir teisinių tikslų sąveiką svarbu atsižvelgti siekiant veiksmingo individualaus vertinimo įgyvendinimo. Individualaus vertinimo atlikimas reikalauja specialiųjų žinių ir instrumentų, o sprendimo priėmimas – teisingo (tikslaus) individualaus vertinimo turinio interpretavimo. Vertinimo išvadoje pateikta informacija gali būti moksliskai pagrįsta bei objektyviai atspindėti nepilnamečio psychosocialines savybes, tačiau tinkamas sprendimo priėmimas priklauso nuo sprendimo priėmėjo (pvz., teisėjo, prokuroro, ikiteisminio tyrimo pareigūno) kompetencijos interpretuoti ir pritaikyti pateiktą informaciją. Kaip atskleidžia psichologinio individualaus vertinimo tyrimai JAV nepilnamečių justicijoje, baudžiamojo proceso sprendimų priėmėjai yra linkę klaidingai interpretuoti individualaus vertinimo duomenis⁴⁴.

Vienas iš netinkamo individualaus vertinimo pavyzdžių – kai sprendimų priėmėjai vertinimo išvadoje pateiktus duomenis naudoja įkalinimo skyrimui pagrįsti.

⁴³ OASys yra nusikalstamas veikas padariusių asmenų rizikos vertinimo sistemos sutrumpinimas. Šis instrumentas buvo sukurtas ir taikomas Anglijoje ir Velse, taip pat adaptuotas kitose Europos šalyse (pvz., Lietuvoje, Estijoje, Kroatijoje, Bulgarijoje (žr.: Anton M. van Kalmthout ir Ioan Durnescu, *Probation in Europe*. Prieiga per internetą: <https://www.cep-probation.org/knowledgebases/probation-in-europe/>)).

⁴⁴ Robert D. Hoge, „An expanded role for psychological assessments in juvenile justice systems“, *Criminal Justice and Behavior* 26(2) (1999): 253.

Kaip pastebi Hoge'as, kai kuriais atvejais JAV teisėjai tam tikrus išvadose pateikiamus vaiko sutrikimus (ypač susijusius su galimu smurtiniu elgesiu) įvertina kaip pavojingus visuomenei ir jais argumentuodami skiria laisvės atėmimą⁴⁵. Neatmestina, kad tokių vaiko individualaus vertinimo duomenų interpretavimo atvejų gali pasitaikyti ir Direktyvą įgyvendinančių valstybių praktikoje⁴⁶.

Mūsų nuomone, praktika, kurioje individualus vertinimas būtų naudojamas siekiant pagrįsti vaiko laisvę ribojančių priemonių taikymą (ypač įkalinimą), aki-vaizdžiai prieštarautų vaiko interesų poreikių užtikrinimo prioriteto principui. Individualus vertinimas gali atskleisti tam tikras savybes, kurios indikuotų tam tikras rizikas visuomenės saugumui ir pan., tačiau čia reikėtų nepamiršti, kad individualaus vertinimo tikslas yra užtikrinti būtent vaiko, o ne kitų subjektų (pvz., visuomenės) poreikius. Sunku būtų surasti tyrimų, kurie rodytų, kad įkalinimas daro kokią nors teigiamą poveikį nepilnamečiams, tačiau gausu tyrimų, kurie rodo, kad įkalinimas daro neigiamą poveikį tiek nepilnamečių asmenybei (pvz., sukelia psichikos, emocijų sutrikimų ir susirgimų), tiek jų elgesiui (pvz., skatina pakartotinį nusikalstamą elgesį)⁴⁷. Taigi egzistuoja pavojus, jog tam tik-

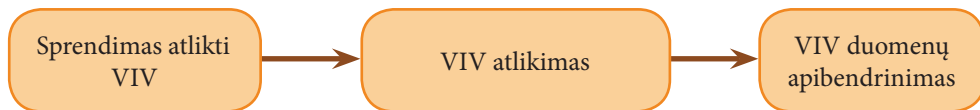
⁴⁵ *Ibidem*, 252.

⁴⁶ Pavyzdžiui, Lietuvos mokslininkai pastebi, kad teismai nėra gerai susipažinę su rizikos vertinimo instrumentais, kurių rezultatai naudojami argumentuoti sprendimams dėl lygtinio nuteistųjų paleidimo (žr. Ilona Michailovič ir Liubovė Jarutienė, „Problems of parole application in Lithuania“, *Kriminologijos studijos* 4 (2016): 145–182). Tai leidžia daryti prielaidą, jog baudžiamojo proceso sprendimų priėmėjai stokos žinių ir apie vaiko individualų vertinimą.

⁴⁷ Uberto Gatti et al. „Latrogenic effect of juvenile justice“, *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 50(8) (2009): 991–998; *The Effects of Imprisonment: Specific Deterrence and Collateral Effects*. Research Summaries. University of Toronto: 014. Prieiga per internetą: <http://criminology.utoronto.ca/wpcontent/uploads/2013/09/DWG-EffectsImprisonmentHighlights14Feb2013.pdf>; Alison Liebling ir Shadd Maruna, eds., *The effects of imprisonment* (Routledge, 2013); Joseph Murray ir David P. Farrington, „Parental imprisonment: effects on boys' antisocial behaviour and delinquency through the life-course“, *Journal of Child Psychology and psychiatry* 46(12) (2005): 1269–1278; Lee H. Bukstel ir Peter R. Kilmann, „Psychological effects of imprisonment on confined individuals“, *Psychological Bulletin* 88(2) (1980): 469; Joseph Murray ir David P. Farrington, „Parental imprisonment: Long-lasting effects on boys' internalizing problems through the life course“, *Development and psychopathology* 20(1) (2008): 273–290; Todd R. Clear, „The effects of high imprisonment rates on communities“, *Crime and Justice* 37(1) (2008): 97–132; Richard L. Lippke, „Crime Reduction and the Length of Prison Sentences“, *Law & Policy* 24 (2002): 17–35; José Cid, „Is imprisonment criminogenic? A comparative study of recidivism rates between prison and suspended prison sanctions“, *European Journal of Criminology* 6(6) (2009): 459–480; Shelley Johnson Listwan et al., „The pains of imprisonment revisited: The impact of strain on inmate recidivism“, *Justice Quarterly* 30(1) (2013): 144–168; Cassia Spohn ir David Holleran, „The effect of imprisonment on recidivism rates of felony offenders: A focus on drug offenders“, *Criminology* 40(2) (2002): 329–358; Paul Gendreau, Francis T. Cullen ir Claire Goggin, *The effects of prison sentences on recidivism* (Ottawa: Solicitor General Canada, 1999); Robert H. DeFina ir Thomas M. Arvanites, „The weak effect of imprisonment on crime: 1971–1998“, *Social Science Quarterly* 83(3) (2002): 635–653.

rais atvejais, ypač neįtvirtinus tam tikrų saugiklių, vaiko individualus vertinimas gali tapti ne teisių apsaugos, o vaiko teisių pažeidimo instrumentu. Siekiant išvengti tokios ydingos individualaus vertinimo praktikos, rekomenduotumėme valstybėms savo nacionaliniame reguliavime (1) įtvirtinti draudimą naudoti individualaus vaiko vertinimo duomenis su įkaliniu susijusių priemonių skyrimui pagrįsti; (2) užtikrinti (pvz., per mokymus) baudžiamojo proceso sprendimų priėmėjų kompetencijas kvalifikuotai interpretuoti ir taikyti individualaus vertinimo duomenis.

Apibendrinant galima teigti, kad individualus vertinimas savo paskirtimi (tikslais) yra hibridinis instrumentas, kuriuo siekiama (1) socialinės integracijos ir vaiko poreikių užtikrinimo, ir (2) teisinių veiksmingo baudžiamojo proceso tikslų. Įgyvendinant pirmąją tikslą esminis vaidmuo tenka kvalifikuotiems specialistams (pvz., psichologams, psichiatrams ir kt.) ir jų taikomiems psichosocialiniams instrumentams. Siekiant antrojo tikslo yra svarbi baudžiamojo proceso sprendimų priėmėjų (teisėjų, prokurorų, ikiteisminio tyrimo pareigūnų) funkcija – parinkti sprendimus, atsižvelgiant į identifikuotus vaiko poreikius. Įgyvendinimo proceso aspektu individualus vertinimas apima: 1) vaiko poreikių įvertinimą kvalifikuotiems specialistams taikant specialius instrumentus; 2) vertinimo duomenų apibendrinimą ir „įvilkimą“ į teisinio dokumento (pvz., vertinimo išvados) formą.

2 paveikslas. Vaiko individualaus vertinimo (VIV) atlikimo procesas

2.3. Kokiais instrumentais turi būti atliekamas individualus vertinimas?

Pasak psichologijos mokslininkų, patikimi ir validūs vertinimai yra itin svarbūs veiksmingam sprendimų priėmimui visuose nepilnamečių justicijos proceso lygmenyse⁴⁸. Turbūt mažai kas ginčytų teiginį, jog vaiko individualaus vertinimo tikslų galima pasiekti būtent su moksliskai pagrįstomis priemonėmis. Vis dėlto svarbu pažymėti, kad Direktyva nei numato, kokiais instrumentais turi būti atliekamas vertinimas, nei nurodo, kad individualaus vertinimo priemonės turi būti moksliskai pagrįstos ir/ar veiksmingos. Direktyva tik įvardija, kad vertinimą „atlieka kvalifikuoti specialistai, kuo labiau taikydami daugiadalykį požiūrį“.

Tokiu reguliavimu galimai yra išreiškiamas pasitikėjimas specialistais ir jų kvalifikacija, bet, mūsų nuomone, tai galima taip pat vertinti ir kaip tam tikrą spragą, kuri sukuria erdvę plačiai šių Direktyvos formuluočių interpretacijai ir atitinkamai formaliam bei, tikėtina, neveiksmingam Direktyvos įgyvendinimui.

Šią mūsų prielaidą sustiprina kai kurių valstybių Direktyvos įgyvendinimo pavyzdžiai, kai vaiko individualus vertinimas sutapatinamas su informacijos rinkimu ir pateikimu⁴⁹. Tokia praktika vertintina kritiškai, nes ir iki Direktyvos daugumoje nacionalinių sistemų prokuroras ir/ar teisėjas rinko informaciją apie vaiką iš kitų institucijų. Matyt, Direktyva siekiama ko kito, o vertinant aukščiau aptartus jos tikslus – ne tik pasidalijimo informacija, o nuodugnaus ir mokslinėmis žiniomis pagrįsto vaiko savybių ir poreikių įvertinimo bei atitinkamai veiksmingų baudžiamojo proceso sprendimų priėmimo⁵⁰. Taip pat būtų sunku įsivaizduoti, kaip aukščiau minėtų Direktyvos tikslų, t. y. vaiko integracijos ir recidyvo prevencijos bei tinkamo baudžiamojo proceso sprendimų individualizavimo atsižvelgiant į vaiko poreikius, galima pasiekti netaikant moksliskai pagrįstų vertinimo instrumentų. Tuo labiau kad, kaip rodo tyrimai⁵¹, net ir taikant

⁴⁸ Robert D. Hoge, „Assessment in Juvenile Justice systems“, in *Treating the Juvenile Offender*, ed. R. D. Hoge, N. G. Guerra, P. Boxer (New York/London: The Guilford press, 2008), 54.

⁴⁹ Pavyzdžiui, tokia praktika įgyvendinama Lietuvoje ir Graikijoje: individualaus vertinimo procesas apima Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos atliekamą informacijos apie vaiką rinkimą (plačiau apie tai žr. 4 ir 5 skyrius).

⁵⁰ Čia svarbu pabrėžti, kad Direktyvoje vartojama būtent vertinimo kaip proceso, o ne informacijos rinkimo sąvoka.

⁵¹ Robert D. Hoge, „Assessment in Juvenile Justice systems“, in *Treating the Juvenile Offender*, ed. R. D. Hoge, N. G. Guerra, P. Boxer (New York/London: The Guilford press, 2008).

moksliskai pagrįstus individualaus vertinimo instrumentus, egzistuoja rizika, jog vertinimo duomenys sprendimų priėmėjų bus interpretuojami klaidingai.

Tai, kad vertinimas turėtų būti įgyvendinamas tam tikrais instrumentais, indikuoja ir kiti tarptautiniai dokumentai. Pavyzdžiui, Pekino taisyklės rekomenduoja taikyti socialinio tyrimo išvadas. Savo esme socialinio tyrimo išvada⁵² yra dokumentas, kuriame pateikiama vertinimo informacija. Tačiau daugelyje valstybių socialinio tyrimo išvados yra neatsiejamoms nuo moksliskai pagrįstų rizikos vertinimo metodikų taikymo. Kitas dokumentas, JTO komentaras *Dėl vaikų teisių nepilnamečių justicijos sistemoje*, nustato, kad turi būti įgyvendinamos įrodymais pagrįstos intervencinės programos, kurios nukreiptos ne tik į įvairias psichosocialines tokio elgesio priežastis, bet ir į apsauginius veiksnius, kurie stiprina atsparumą [nusikalstamam elgesiui – aut. past.], o prieš taikant intervencijas turi būti atliktas išsamus ir tarpdisciplininis vaiko poreikių vertinimas⁵³.

Taigi galima teigti, kad siekiant veiksmingai įgyvendinti Direktyvą nacionalinėse sistemose tikslinga numatyti, jog vertinimas turi būti atliekamas įrodymais grįstais instrumentais. Tokią poziciją patvirtina šie argumentai:

- 1) tai dera su Direktyvos tikslais: recidyvo prevencija ir socialinė integracija reikalauja veiksmingų (įrodymais pagrįstų) priemonių;
- 2) toks reikalavimas įgalina ir įpareigoja taikyti veiksmingas priemones bei kartu užkertą kelią formaliam ir neveiksmingam Direktyvos įgyvendinimui;
- 3) moksliskai pagrįstų vertinimo instrumentų naudojimas mažina manipulavimo vertinimo duomenimis riziką (moksliskai pagrįstais instrumentais renkami duomenys yra standartizuoti, taikomi pagal konkrečias instrukcijas, specialistai yra išmokomi taikyti ir interpretuoti šiuos instrumentus);
- 4) moksliskai pagrįstų (angl. *evidence based*) standartizuotų instrumentų taikymas padeda užtikrinti vienodą vertinimo praktiką. Pavyzdžiui, adaptavus vieną ar kelis instrumentus, sukūrus vertinimo išvados formas, kurios atitinka šių instrumentų (metodikų) struktūrą, sudaromos sąlygos nuosekliai

⁵² Kai kuriose valstybėse dar vadinamos angl. *pre-sentence reports*.

⁵³ General Comment No. 24 (2019), replacing General Comment No. 10 (2007) Children's rights in juvenile justice. United Nations. Prieiga per internetą: http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPRiCAqhKb7yhsqIkirKQZL_K2M58RF%2F5F0vEnG3QGKUxFivhToQfGxYjV05tUAIgpOwHQJSPdJXCiixFSrDRwow8HeKLLh8cgOw1SN6vJ%2Bf0RPR9UMtGkA4

individualaus vertinimo praktikai bei atitinkamai vaikų, įtariamųjų ir kaltinamųjų, lygiateisiškumui užtikrinti;

- 5) užtikrinamas grįžtamasis ryšys – mokliškai pagrįstose sistemose atliekami veiksmingumo vertinimo tyrimai, kurie leidžia nustatyti: (1) ar naudojamais instrumentais pasiekama jiems nustatytų tikslų (laukiamų rezultatų); (2) jų taikymo tobulinimo kryptis ir priemonės.

Preziumuojant, kad, siekiant individualaus vertinimo (kartu ir Direktyvos) įgyvendinimo veiksmingumo, visos vertinimo priemonės turi būti pagrįstos įrodymais, išlieka neatsakytas klausimas dėl kiekybinio elemento, tai yra, **kurios priemonės yra tinkamiausios individualiam vertinimui pagal Direktyvą atlikti**. Čia svarbu pabrėžti, kad mokliškai pagrįstų individualaus vertinimo instrumentų yra labai daug⁵⁴. Jų pasirinkimas priklauso nuo vertinimo tikslų, vaiko asmenybės savybių, elgesio problemų ir pan. Šiuo atveju pagrindiniais konkrečių priemonių parinkimo indikatoriais turėtų būti Direktyvos tikslai ir individualūs vaiko poreikiai. Remiantis Direktyvos 7 str., tai turėtų būti instrumentai, kuriais galima įvertinti vaiko poreikius apsaugos, švietimo, mokymo ir socialinės integracijos srityse (7 str. 1 d.) bei vaiko asmenybę ir brandą, vaiko ekonominę,

⁵⁴ Pasak specialistų, standartizuotų vertinimo instrumentų yra daug ir taikomų įvairiose srityse:

- a) įprastinėje psichikos sveikatos specialisto darbo aplinkoje ir teisinėje aplinkoje taikomi:
 - asmenybės testai: Minesotos daugiafazis asmenybės aprašas – paauglių versija; Reinoldso paauglių depresijos skalė, Psichopatijos klausimynas: paauglių versija;
 - elgesio ir emocijų sutrikimų ar psichopatologijos vertinimo instrumentai: Diagnostinis vaikų raidos vertinimo aprašas (DISC); Vaiko ir paauglio funkcinio vertinimo skalė (CAFAS); Vaiko elgesio aprašas: tėvų, mokytojo ir vaiko versijos (CBCL); Masačusetso jaunimo patikros instrumentas (MAYSI-2);
 - kognityvinių procesų vertinimo instrumentai: Wechslerio intelekto skalė vaikams, ketvirtas leidimas (WISC-IV);
- b) teisinėje aplinkoje taikomi:
 - pavojingumo riziką, išprusimą, brandą bei gydymo galimybes vertinantis instrumentas: Rizikos, išprusimo ir gydymo aprašas;
 - asocialias nuostatas, nusikalstamą mąstymą, kognityvinius iškraipymus vertinantys instrumentai: „Kaip aš mąstau“ (angl. “How I Think” questionnaire) (HIT-Q) ir Kriminalinių nuostatų skalė (CSS-M);
 - riziką vertinantys instrumentai: Paslaugų teikimo paaugliams lygis / atvejo valdymo aprašas (angl. *Youth Level of Service/Case Management Inventory* (YLS/CMI) įvertina pakartotinio nusikaltimo riziką, poreikius, galias; ASSET įvertina pakartotinio nusikaltimo riziką, poreikius;
 - paauglių smurto riziką vertinantys instrumentai: Struktūruotas paauglių smurto rizikos vertinimas (SAVRY); Rizikos ir atsako į intervencijas artimiausioje ateityje vertinimas: paauglių versija (START: AV) (Robert D. Hoge, „Assessment in Juvenile Justice Systems: An overview“, in *Handbook of Juvenile Forensic Psychology and Psychiatry*, ed. E. L. Grigorenko (Springer, 2012), 157–168).

socialinę ir šeimos aplinką ir konkretų vaiko pažeidžiamumą (7 str. 2 d.). Taigi individualiam vertinimui turėtų būti naudojamos tokios priemonės, kurios tinkamos šioms nepilnamečio savybėms nustatyti.

Kita vertus, būtų sudėtinga rasti vieną universalų instrumentą, kuriuo būtų galima įvertinti visus minėtus vaiko poreikius ir charakteristikas. Pavyzdžiui, kaip minėta, kai kurios valstybės individualiam vertinimui kaip pagrindinį instrumentą taiko rizikos vertinimo metodikas, kurios savo turiniu ir tikslais yra tinkamos Direktyvos 7 straipsnyje įtvirtintiems individualaus vertinimo teisiniams tikslams realizuoti (t. y. individualizuoti baudžiamojo proceso ir baudžiamosios atsakomybės priemonės). Vis dėlto šie instrumentai gali būti nepakankami vertinant kitus aspektus, pavyzdžiui, vaiko švietimo poreikius ir pan. Tokiais atvejais, siekiant užtikrinti visų Direktyvoje numatytų vaiko asmenybės savybių ir poreikių įvertinimą, tikslinga derinti kelis instrumentus ir įtraukti daugiau kvalifikuotų specialistų.

2.4. Kas turi atlikti individualų vertinimą?

Kaip minėta aukščiau, Direktyvos 7 straipsnis nurodo, kad individualų vertinimą turi atlikti kvalifikuoti specialistai. Taigi Direktyva indikuoja į vertinimo subjektus kaip fizinius asmenis, turinčius individualiam vertinimui atlikti reikalingą kvalifikaciją. Kokių tai profesijų ar sričių specialistai, Direktyva nedetalizuoja ir suteikia valstybėms narėms diskreciją deleguoti šią funkciją atsižvelgiant į nacionalinių sistemų ypatumus. Mes tik galime kelti klausimą, kokiomis savybėmis ir kvalifikacijomis turėtų pasižymėti vaiko vertinimą atliekantys asmenys. Atsižvelgdami į Direktyvos tikslus ir sąvokas, manome, kad nustatant reikalavimus (kriterijus) individualų vertinimą atliekantiems specialistams svarbu atkreipti dėmesį į šiuos aspektus:

Pirma, Direktyvos 7 straipsnyje pateikiama *kvalifikuoto specialisto sąvoka* yra konkretizuota į individualų vertinimą. Taigi kvalifikuotas specialistas turėtų būti suprantamas kaip profesionalas, turintis žinių ir gebėjimų taikyti būtent individualų vertinimą. Profesionalų dalyvavimo poreikį pagrindžia ir moksliniai tyrimai, kurie rodo, kad individualūs vertinimai nepilnamečių justicijoje yra atliekami ir interpretuojami netinkamai dėl kvalifikacijos stokos⁵⁵. Taigi, mūsų

⁵⁵ Robert D. Hoge, „Assessment in Juvenile Justice systems“ in *Treating the Juvenile Offender*, ed. R. D. Hoge, N. G. Guerra, P. Boxer (New York/London: The Guilford press).

nuomone, **Direktyvą netinkamai įgyvendintų tokia praktika, kurioje individualus vertinimas būtų deleguojamas specialistams, neturintiems atitinkamos kvalifikacijos**⁵⁶.

Antra, specialistų kvalifikacijos reikalavimus ar konkrečių specialistų poreikį indikuoja individualaus vertinimo tikslai, kurie, kaip minėta, apima įvairių vaiko poreikių (psichologinių, edukacinių, socialinių ir kt.) užtikrinimą. Atitinkamai valstybės **turėtų užtikrinti specialistų, kurie turi kompetencijų įvertinti atitinkamus vaiko poreikius, prieinamumą.**

Trečia, moksliskai pagrįstas (angl. *evidence based*) individualus vertinimas mokslinėje literatūroje siejamas su psichikos sveikatos profesionalų veikla ir jų taikomais instrumentais⁵⁷. Nors tam tikras standartizuotas metodikas gali taikyti ir specialius mokymus praėję specialistai, neturintys psichologo (ar psichiatro) kvalifikacijos⁵⁸, vis dėlto tam tikrais atvejais jų kompetencijų gali nepakakti esant nuodugnesnio psichologinio asmenybės įvertinimo poreikiui (pavyzdžiui, kai nepilnamečiui gali būti reikalingas gydymas ir pan.). Atsižvelgiant į tai, tikslinga: **1) kad į individualaus vertinimo procesą būtų įtraukiami ir psichikos sveikatos profesionalai, kurie galėtų būti pasitelkiami esant poreikiui atlikti nuodugnesnį psichologinį vaiko vertinimą; 2) numatyti mechanizmus, leidžiančius specialistui identifikuoti nuodugnesnio psichologinio vertinimo poreikį**⁵⁹.

Kartu pabrėžtina, kad siekiant užtikrinti vaiko poreikius baudžiamajame procese svarbi ne tik paties vertinimo atlikimo kokybė, bet ir tinkamas duomenų (rezultatų) interpretavimas, jų pritaikymas priimant baudžiamojo proceso sprendimus. Todėl, siekiant veiksmingo individualaus vertinimo, **būtinai ir sprendimo priėmėjų pasirengimas, leidžiantis kvalifikuotai interpretuoti vertinimų duomenis.**

Direktyva taip pat neįvardija, **kokios institucijos** turėtų taikyti individualų vertinimą arba jį koordinuoti. Kiekviena valstybė pasirenka konkretų institucinį mo-

⁵⁶ Pavyzdžiui, atvejais, kai individualus vertinimas deleguojamas vaiko teisinės ar socialinės apsaugos srityje dirbantiems specialistams, stokojantiems specialiųjų žinių ir gebėjimų taikyti individualaus vertinimo instrumentus ir profesionaliai apibendrinti vertinimo duomenis (apie šią problemą išsamiau skaitykite 4 skyriuje). Tokie specialistai gali dalyvauti procese ir teikti informaciją apie vaiką, bet neturėtų būti pagrindiniais vertintojais.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Praktikoje paprastai tai probacijos pareigūnai, socialiniai darbuotojai, pedagogai (priklausomai nuo to, kuriai institucinei sistemai yra deleguojamas individualus vertinimas).

⁵⁹ Pavyzdžiui, kai pastebimi tam tikri psichikos ar kiti sutrikimai, specialistas turėtų žinoti, kokius žingsnius turi atlikti, į ką kreiptis ir pan.

delį atsižvelgdama į egzistuojančias sistemas, nepilnamečių justicijos tradicijas, turimus resursus.

Hoge'as įvardija du individualaus vertinimo sisteminius (struktūrinius) modelius:

- 1) Papildantis modelis (angl. *adjunctive model*): kai psichologai yra teisminės institucijos arba specialaus padalinio, arba teismo darbuotojai bei atlieka teisėjų pavedimus atlikti individualų vertinimą. Šis modelis daugiausia paplitęs JAV⁶⁰. Taip pat šiam modeliui iš dalies galima priskirti valstybes, kuriose individualius (rizikos) vertinimus atlieka probacijos tarnybos, kai jos veikia teismuose (pvz., Lenkijoje⁶¹).
- 2) Paslaugų teikimo modelis (angl. *delivery model*): kai institucinio bendradarbiavimo pagrindu paslaugą teikia kitos, teismams (nepavaldžios) nepriklausomos institucijos ir/ar organizacijos. Pastarasis modelis yra paplitęs daugumoje Europos šalių⁶².

Vertinant ES valstybių narių praktiką, išskirtini teisingumo ir socialinės gerovės instituciniai modeliai. Teisingumo modelyje individualaus vertinimo funkcija deleguojama Teisingumo vykdymo sistemos institucijoms, paprastai – probacijos tarnyboms, kurios atlieka nepilnamečių rizikos vertinimus bei rengia socialinės tyrimo išvadas. Šis modelis būdingas į nusikalstamo elgesio rizikos valdymą orientuotoms sistemoms, kuriose vertinimas pirmiausia skirtas tinkamam baudžiamųjų priemonių individualizavimui. Teisingumo modeliui atstovaujančiose valstybėse paprastai dauguma nepilnamečių pažeidėjų patenka į baudžiamosios justicijos sistemą, jiems yra taikomi baudžiamieji įstatymai.

Socialinės gerovės (angl. *social welfare*) modelis paprastai būdingas valstybėms, kuriose nepilnamečiai, padarę nusikalstamas veikas (arba dauguma jų), patenka į socialinės apsaugos institucijų globą. Jiems nėra taikomos baudžiamosios atsakomybės priemonės. Atitinkamai individualus vertinimas yra patikimas socialinės apsaugos sistemos institucijoms⁶³. Kaip aptarsime žemiau, šiose sistemose

⁶⁰ Robert D. Hoge, „An expanded role for psychological assessments in juvenile justice systems“, *Criminal Justice and Behavior* 26(2) (1996): 259–260.

⁶¹ Probation measures and alternative sanctions in EU. Prieiga per internetą: https://www.euprobation-project.eu/national_detail.php?c=PL

⁶² Robert D. Hoge, „An expanded role for psychological assessments in juvenile justice systems“, *Criminal Justice and Behavior* 26(2) (1999): 260.

⁶³ Pvz., Lietuvoje – Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybai prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos.

Direktyva taikytina tik nedidelei daliai nepilnamečių pažeidėjų (paprastai tiems, kurie yra kaltinami padarę sunkius nusikaltimus ir kuriems taikomos baudžiamojo proceso priemonės)⁶⁴.

2.5. Kas turi teisę į individualų vertinimą?

Pagrindiniai Direktyvos taikymo subjektus apibrėžiantys kriterijai yra šie: amžius, baudžiamojo proceso dalyvio statusas, padarytos nusikalstamos veikos sunkumas ir baudžiamojo proceso priemonių griežtumas. Juos aptarsime išsamiau.

Amžius

Direktyva įtvirtina bendrą taisyklę, jog jos nuostatos yra taikomos vaikams (asmenims iki 18 metų) ir jauniems asmenims iki 21 metų, kurie yra įtariamieji ir kaltinamieji baudžiamajame procese ar jiems taikoma Europos arešto orderio vykdymo procedūra (perduoti prašomi asmenys). Direktyva taip pat yra taikoma asmenims, kurie (1) tapo baudžiamojo proceso subjektais (dalyviais), tačiau kuriems vėliau suėjo 18 metų; (2) padarė nusikalstamas veikas būdami vaikai, tačiau baudžiamasis procesas pradėtas jau sukakus 18 metų. Direktyva taip pat palieka diskreciją valstybėms narėms kiekvienu tokiu atveju įvertinti Direktyvos taikymo tinkamumą atsižvelgiant į „visas bylos aplinkybes, įskaitant atitinkamo asmens brandą ir pažeidžiamumą“⁶⁵.

Baudžiamojo proceso dalyvio (įtariamąjo arba kaltinamojo) statusas

Svarbu pabrėžti, kad Direktyvos taikymo subjektai yra tik vaikai ir jauni asmenys, kurie yra pripažinti įtariamaisiais arba kaltinamaisiais baudžiamajame procese. Direktyva nėra taikoma vaikams, kuriems už padarytas nusikalstamas veikas yra paskirtos nebaudžiamojo proceso priemonės, savo turiniu mažai kuo besiskiriančios nuo baudžiamųjų priemonių. De Vocht (2014) ir kolegos tai įvar-

⁶⁴ Toliau esančiuose skyriuose išsamiau aptarsime Kroatijos, Lietuvos ir Graikijos valstybių pavyzdžius, būdingus įvardytiems modeliams.

⁶⁵ Direktyvos 11 aiškinamasis straipsnis.

dija kaip Direktyvos trūkumą, kadangi „Direktyvos reguliavimas neturės poveikio tose šalyse, kuriose nepilnamečių justicija formaliai nėra priskirta baudžiamosios justicijos sistemai“⁶⁶. Ribota Direktyvos taikymo apimtis, remiantis šių autorių nuomone, sudaro prielaidas nehomogeniškai valstybių narių praktikai – skirtingose šalyse vaikų, padariusių nusikalstamas veikas, teisinė apsauga nebus vienoda⁶⁷.

Kita vertus, neneigiant lygiateisiškumo užtikrinimo svarbos, taip pat išvelgtume ir šį Direktyvos reguliavimą pagrindžiančių argumentų. Pirma, Direktyva nustato minimalius reikalavimus valstybėms narėms (Direktyvos 2 aiškinamasis straipsnis)⁶⁸. Todėl logiška, kad jos reguliavimas yra koncentruojamas būtent į didžiausius neigiamus teisinius padarinius patiriančią nepilnamečių pažeidėjų grupę: minimalių reikalavimų požiūriu svarbiausia yra apsaugoti vaikus būtent baudžiamajame procese, kuris daugumoje valstybių išsiskiria griežtesniais teisiniais apribojimais (pvz., kardomųjų priemonių, ypač suėmimo, taikymu), lyginant su alternatyviomis nepilnamečių justicijos sistemomis. Antra, Direktyvos nuostatų taikymas tik įtariamiesiems ir kaltinamiesiems baudžiamajame procese gali būti grindžiamas taip pat kriminologiniais tyrimais, kurie atskleidžia neigiamą tiek baudžiamąją procedūrą, tiek alternatyvių priemonių (pvz., diversijos) poveikį (pvz., skatinantį pakartotinį nusikalstamą elgesį) nepilnamečio asmenybei (pvz., stigmatizaciją, „etikečių klijavimą“)⁶⁹. Atitinkamai šių tyrimų rezultatai indikuoja minimalios intervencijos tikslingumą nepilnamečių nusikalstamų veikų (ypač nesunkių ir nepavojingų) atvejais. Čia svarbu pabrėžti, kad individualus vaiko vertinimas (kaip ir kitos Direktyvoje numatytos priemonės), nepaisant jų pozityvių tikslų, vis dėlto yra viena iš baudžiamosios justicijos intervencijų.

⁶⁶ Dorris De Vocht et al. „Procedural safeguards for juvenils suspects in interrogations. A Look at the Commission’s Proposal in Light of an EU Comparative Study“, *New Journal of European Criminal Law* 5(4) (2014): 481.

⁶⁷ Žr. *Ibidem*.

⁶⁸ Čia taip pat svarbu paminėti, kad Direktyvos minimalius reikalavimus įtvirtina ir Direktyvos 23 straipsnis, kuris nustato, kad „jokia šios direktyvos nuostata negali būti aiškinama kaip ribojanti teises ir procesines garantijas, kurios užtikrinamos pagal Chartiją, EŽTK ar kitas susijusias tarptautinės teisės, visų pirma JT vaiko teisių konvencijos, nuostatas arba bet kurios valstybės narės teisės nuostatas, kuriose numatoma aukštesnio lygio apsauga, arba kaip nukrypstanti nuo jų“.

⁶⁹ Anne Rankin Mahoney, „The Effect of Labeling upon Youths in the Juvenile Justice System: A Review of the Evidence“, *Law & Society Review* 8(4) (Summer, 1974): 583–614; Dennis B. Anderson ir Donald F. Schoen, „Diversion Programs: Effect of Stigmatization on Juvenile/Status Offenders“, *Juvenile & Family Court Journal* 36(2) (1985): 13–26.

Nusikalstamos veikos sunkumas (rūšis)

Direktyvos 14 aiškinamajame straipsnyje įtvirtinama nuostata, kad Direktyva neturėtų būti taikoma įtariamiesiems vaikams, padariusiems nesunkius nusikaltimus. Valstybėms paliekama teisė apibrėžti nusikalstamų veikų, dėl kurių taikytinos Direktyvos nuostatos, ratą. Bet koku atveju tai turi būti nusikalstamos veikos, (1) apibrėžtos baudžiamųjų įstatymų; (2) veikos, dėl kurių baudžiamasis persekiojimas vykdomas pagal baudžiamojo proceso įstatymus. Šią Direktyvos nuostatą būtų galima kritikuoti dėl teisinės apsaugos apimties ribojimo. Vis dėlto, mūsų nuomone, toks reguliavimas vertintinas teigiamai minėtų kriminologinių tyrimų, kuriais remiantis vaikams, padariusiems nesunkius nusikaltimus, tikslinga taikyti kuo mažesnę intervenciją, požiūriu.

Sankcijos (priemonės) griežtumo kriterijus Direktyvoje yra siejamas su laisvės atėmimu. Kaip nustato 14 aiškinamasis straipsnis, Direktyva turėtų būti taikoma tiems įtariamiesiems ar kaltinamiesiems vaikams, kuriems yra atimta laisvė. Tai reiškia, kad individualus vertinimas turėtų būti taikomas visais atvejais (kaip bendra taisyklė), kai nepilnamečiui siekiama skirti kardomąjį kalinimą, arba tiems vaikams, kurie jau yra įkalinti (tiek suimti, tiek tie, kurie vykdo laisvės atėmimo bausmę).

Mūsų nuomone, Direktyvoje numatytų vaiko apsaugos priemonių privalomumo (kaip bendros taisyklės) siejimas tik su laisvės atėmimu galimai yra per siauras. Nepilnamečio apsaugos užtikrinimas svarbus ir taikant kitas procesinės prievartos (ypač kardomąsias) priemones, ypač susijusias su asmens laisvės ribojimais (pvz., intensyvi priežiūra (elektroninis stebėjimas), namų areštas, draudimas lankytis tam tikrose vietose ir pan.).

Nustatydamą bendruosius kriterijus, Direktyva kartu palieka erdvės tam tikroms specifinėms situacijoms, kai, nors ir esant visiems minėtiems kriterijams, individualus vertinimas gali būti netikslingas. Direktyvos 7 straipsnio 9 dalis nustato, kad „valstybės narės gali nesilaikyti pareigos atlikti individualų vertinimą, kai tokia nukrypti leidžianti nuostata pateisinama bylos aplinkybėmis, su sąlyga, kad tai atitinka vaiko interesus“.

Pavyzdžiui, tokia nuostata galėtų būti taikoma tais atvejais, kai individualaus vertinimo atlikimas blogintų vaiko teisinę padėtį, pvz., prailgintų kardomojo kalinimo ar kitų laisvę ribojančių procesinės prievartos priemonių trukmę.

Taip pat svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog Direktyva nustato, kad **vaikas „turi teisę“** į individualų vertinimą. Taigi individualus vertinimas nėra prokuroro ar teisėjo teisė, o būtent vaiko teisė į tokių priemonių taikymą. Kitaip tariant, dalyvauti individualiame vertinime neturėtų būti imperatyvi vaiko pareiga. Deja, Direktyva nedetalizuoja, kaip valstybės narės turi užtikrinti, kad individualus vertinimas būtų taikomas būtent ne kaip pareiga, o kaip teisė. Mūsų nuomone, valstybės narės **turėtų numatyti mechanizmus, kurie sudarytų sąlygas vaikui dalyvauti ir jo nuomonei išklaudyti bei vaiko teisei atsisakyti individualaus vertinimo** (nustatant tam tikras išimtis, kai tai prieštarautų vaiko interesams ir/ar atsisakymui darytų įtaką tokiu vertinimu nesuinteresuoti asmenys⁷⁰).

2.6. Kada turi būti taikomas individualus vertinimas?

Direktyva įtvirtina bendrą nuostatą, kad individualus vertinimas turi būti taikomas kuo ankstesnėje proceso stadijoje ir ne vėliau kaip iki kaltinamojo akto pateikimo teismui⁷¹. Svarbu pabrėžti, kad terminas „kuo anksčiau“ indikuoja tai, kad individualus vertinimas turi būti atliekamas ikiteisminio tyrimo proceso pradžioje, o individualaus vertinimo tikslai, susiję su tinkamų proceso priemonių individualizavimu, suponuoja, kad individualus vertinimas turi būti atliekamas ir prieš priimant sprendimus dėl procesinių prievartos priemonių. Aišku, tam tikrais atvejais procesinės prievartos priemonės turi būti taikomos nedelsiant, todėl ne visada įmanoma laukti individualaus vertinimo rezultatų. Vis dėlto manome, kad tokiu atveju **turėtų būti numatoma galimybė pakeisti priimtus sprendimus, jeigu, vadovaujantis atliktu individualiu vertinimu, tokie sprendimai prieštarautų vaiko interesams bei kliudytų užtikrinti jo poreikius.**

Direktyva taip pat valstybėms narėms leidžia taikyti išimtis ir pateikti kaltinamąjį aktą neatlikus individualaus vertinimo, tačiau tik tais atvejais, kai tai atitinka geriausius vaiko interesus. Pavyzdžiui, kai individualaus vertinimo atlikimas gali prailginti tam tikrų vaiko laisvę ribojančių priemonių (ypač įkalinimo) taikymą. Vis dėlto Direktyva imperatyviai nurodo, kad individualus vertinimas turi būti atliktas iki teismo posėdžio pradžios.

⁷⁰ Pavyzdžiui, šeimos nariai, kurie turėjo įtakos nepilnamečio nusikalstamam elgesiui.

⁷¹ Direktyvos 39 aiškinamasis straipsnis.

Apibendrinant šį skyrių galima teigti, kad Direktyva nustato bendruosius individualaus vertinimo įgyvendinimo principus, valstybėms palikdama gana plačią diskreciją, kokiais būdais įdiegti ir taikyti vaiko individualų vertinimą nacionalinėse sistemose. Kita vertus, plati diskrecija atveria erdvių formaliam arba/ir netinkamam tam tikrų Direktyvos nuostatų įgyvendinimui. Esminiai Direktyvos 7 straipsnio įgyvendinimo indikatoriai ir orientyrai yra individualaus vertinimo tikslai, kuriais pirmiausia siekiama užtikrinti vaiko poreikius. Todėl nustatant teisinį reguliavimą arba priimant individualius sprendimus „pilkosiose srityse“, tai yra ten, kur nėra aiškaus Direktyvos reikalavimo ir draudimo, pirmiausia reikia vadovautis vaiko interesų ir poreikių užtikrinimo pirmumo principu.

Literatūra

- Anderson, D. B. ir D. F. Schoen. „Diversion Programs: Effect of Stigmatization on Juvenile/Status Offenders“. *Juvenile & Family Court Journal* 36, no. 2 (1985): 13–26.
- Bukstel, L. H. ir P. R. Kilmann. „Psychological effects of imprisonment on confined individuals“. *Psychological Bulletin* 88, no. 2 (1980): 469–493.
- Cid, J. „Is imprisonment criminogenic? A comparative study of recidivism rates between prison and suspended prison sanctions“. *European Journal of Criminology* 6, no. 6 (2009): 459–480.
- Clear, T. R. „The effects of high imprisonment rates on communities“. *Crime and Justice* 37, no. 1 (2008): 97–132.
- DeFina, R. H. ir T. M. Arvanites. „The weak effect of imprisonment on crime: 1971–1998“. *Social Science Quarterly* 83, no. 3 (2002): 635–653.
- Gatti, U., R. E. Tremblay ir F. Vitaro. „Iatrogenic effect of juvenile justice“. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 50 (2009): 991–998.
- Gendreau, P., F. T. Cullen ir C. Goggin. *The effects of prison sentences on recidivism*. Ottawa: Solicitor General Canada, 1999.
- Hoge, R. D. „An expanded role for psychological assessments in juvenile justice systems“. *Criminal Justice and Behavior* 26, no. 2 (1999).
- Hoge, R. D. „Assessment in Juvenile Justice systems“. In *Treating the Juvenile Offender*, edited by R. D. Hoge, N. G. Guerra and P. Boxer, 54–75. New York/London: The Guilford press, 2008.
- Hoge, R. D. „Assessment in Juvenile Justice Systems: An overview“. In *Handbook of Juvenile Forensic Psychology*

- and *Psychiatry*, edited by E. L. Grigorenko, 157–168. Springer, 2012.
- Liebling, A. ir M. Shadd. *The effects of imprisonment*. Routledge, 2013.
- Lippke, R. L. „Crime Reduction and the Length of Prison Sentences“. *Law & Policy* 24 (2002): 17–35.
- Listwan, S. J., C. J. Sullivan, R. Agnew, F. T. Cullen ir M. Colvin. „The pains of imprisonment revisited: The impact of strain on inmate recidivism“. *Justice Quarterly* 30, no. 1 (2013): 144–168.
- Murray, J. ir D. P. Farrington. „Parental imprisonment: effects on boys’ antisocial behaviour and delinquency through the life-course“. *Journal of Child Psychology and psychiatry* 46, no. 12 (2005): 1269–1278.
- Murray, J. ir D. P. Farrington. „Parental imprisonment: Long-lasting effects on boys’ internalizing problems through the life course“. *Development and psychopathology* 20, no. 1 (2008): 273–290.
- Michailovič, I. ir I. Jarutienė. „Problems of Parole Application in Lithuania“. *Criminology studies* 4 (2016): 145–182.
- Mahoney, A. R. „The Effect of Labeling upon Youths in the Juvenile Justice System: A Review of the Evidence“. *Law & Society Review* 8, no. 4 (Summer 1974): 583–614.
- Rijo, D., N. Brazão, R. Barooso, D. Ribeiro da Silva, P. Vagos, A. Vieira, A. Lavado ir A. M. Macedo. „Mental health problems in male young offenders in custodial versus community based-programs: Implications for juvenile justice interventions“. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health* 10 (2016).
- Scott, E. S. „Criminal responsibility in adolescence: Lessons from developmental psychology“. In *Youth on trial: A developmental perspective on juvenile justice*, edited by T. Grisso and R. G. Schwartz, 291–323. Chicago: University of Chicago Press, 2000.
- Spohn, C. ir D. Holleran. „The effect of imprisonment on recidivism rates of felony offenders: A focus on drug offenders“. *Criminology* 40, no. 2 (2002): 329–358.
- Vocht, De D., M. Panzavolta, M. Vanderhallen ir M. Van Oosterhout. „Procedural safeguards for juvenile suspects in interrogations. A Look at the Commission’s Proposal in Light of an EU Comparative Study“. *New Journal of European Criminal Law* 5, no. 4 (2014).

**Rūta Vaičiūnienė, Vita Povilaitytė,
Jolanta Apolevič**

(Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas),

Sabina Mandić

(Zagrebo universiteto Švietimo ir reabilitacijos mokslų fakultetas)

Nuspėti orą yra kur kas lengviau nei nuspėti smurtą
(angl. *Predicting the weather is easy compared with
predicting violence*)

(Monahan and Steadman (1996, p. 932),
in Jay P. Singh, p. 215, 2012)

Per pastaruosius 50 metų teismo ekspertizės sritis plėtojosi itin sparčiai, čia buvo įvestas teismo psichikos sveikatos vertinimo (angl. *forensic mental health assessment, FMHA*) terminas, taip pat moksliskai pagrįstos praktikos ir pagrįstų teisinių sprendimų priėmimo sąvokos⁷². *Teisminis psichikos sveikatos vertinimas* arba *teisminis vertinimas*⁷³ tapo gerai žinoma ir vartojama sąvoka, kuri reiškia

⁷² Kirk Heilbrun et al., *Forensic Mental Health Assessment: A Casebook. 2nd edition* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 1.

⁷³ Psichologijos ar psichiatrijos literatūroje „teismo vertinimo“, „teismo psichikos sveikatos vertinimo“ ir „psichologinio vertinimo“ terminai yra vartojami kaip sinonimai, nurodant vertinimus, kurie paremia teisinius nuosprendžius. Šio skyriaus autorės daugiausia vartoja terminą „teisminis vertinimas“.

vertinimus, naudojamus siekiant informuoti sprendimų priėmėjus įvairiuose teismo proceso etapuose⁷⁴. Išsivysčiusiose šiuolaikinėse teisingumo sistemose teisminis vertinimas yra reikšminga ir neatskiriama teisminių sprendimų priėmimo dalis. Todėl šiame skyriuje siekiama išdėstyti pagrindines sampratas, požiūrius bei apžvelgti diskusijas, kylančias tiek akademinėje srityje, tiek tarp praktikų. Teismo vertinimo ir nepilnamečių teismo vertinimo tikslai, principai ir instrumentai yra pagrindinis šio skyriaus objektas; čia pateikiamos ir analizuojamos pagrindinės teorinės paradigmos, tokios kaip rizikos, poreikio ir atsako modelis (angl. *Risk-Need-Responsivity Model*, RNR) ir gero gyvenimo modelis (angl. *Good Life Model*, GLM). Galiausiai sprendžiami iššūkiai, kuriuos kelia nepilnamečių teisminis vertinimas, bei svarstomos su tuo susijusios ateities perspektyvos.

3.1. Teisminis vertinimas: pagrindinės sąvokos ir požiūriai

Teismo vertinimo tikslas – padėti priimti labiau pagrįstus teisinius sprendimus, pristatant visiems specialistams, nepriklausomai nuo jų atstovaujamos srities, suprantamus bendruosius vertinimo principus⁷⁵. Istoriskai teisminis vertinimas buvo glaudžiai susijęs su asmenų, patenkančių į baudžiamosios justicijos sistemą, vertinimu daugiausia dėmesio skiriant jų gebėjimo dalyvauti teismo procese nustatymui, vėliau į teisminį vertinimą įtraukta vis daugiau įvairesnių klausimų, susijusių su kaltinamojo akto priėmimu, intervencijos priemonėmis ir pakartotiniu nusikalstamumu. Šiais laikais teisminis psichikos sveikatos vertinimas pasitelkiamas net tuomet, kai reikia priimti sprendimus dėl diversijos (angl. *diversion*) taikymo, kardomųjų priemonių, ypač suėmimo, taikymo, baudžiamosios bylos perdavimo teismui, teisminės kompetencijos, bausmių skyrimo ir nurodymų, taikytinų po nuosprendžio priėmimo⁷⁶. Toks vertinimas taip pat pasitelkiamas vertinant asmens psichikos sveikatą ir elgesio ypatumus, pakartotinio nusikalstamumo riziką ir asmens reabilitacijos galimybes. Be to, šiais laikais teismo psichologija ne tik palengvina teisingumo sistemoje dirbančių asmenų dar-

⁷⁴ Kirk Heilbrun ir David DeMatteo, „Toward Establishing Standards of Practice in Juvenile Forensic Mental Health Assessment“, in *Handbook of Juvenile Forensic Psychology and Psychiatry*, ed. Elena L. Grigorenko (Boston: Springer, 2012), 145–156; Robert D. Hoge, „Forensic Assessments of Juveniles: Practice and Legal considerations“, *Criminal justice and behaviour* 39, nr. 9 (2012): 1255–1270.

⁷⁵ Heilbrun et al., *Forensic Mental Health Assessment*, 1.

⁷⁶ Hoge, „Forensic assessments of juveniles practice and legal considerations“, 1267.

bą, bet ir skatina, kad įstatymų taikymas įgautų terapinį poveikį, taip padedama teisei sistemai pasiekti savo galutinius tikslus⁷⁷. Teismo ekspertizė turėtų būti laikoma geru daugiadalykio ir sisteminio požiūrio taikymo pavyzdžiu, kadangi ji suderina teisinės ir psichikos sveikatos sistemų vystymosi sinergiją.

Heilbrun'as, Grisso, Goldstein'as ir LaDuke (2012) pažymi, kad „psichikos sveikatos“ dėmuo toli gražu nesusiaurina teismo psichikos sveikatos vertinimo ir neimplikuoja, jog bus atliekamas tik esamų ar buvusių psichikos sutrikimų vertinimas⁷⁸.

Terminas „psichikos sveikata“ reiškia įvairias psichikos būsenas, psichologinius reiškinius ir elgesio predispozicijas, kurių nustatymas yra labai svarbus priimant teisinius sprendimus. Taigi verta plačiau aptarti pagrindinius teismo vertinimo bruožus. Nors teismo vertinimą atlieka įvairūs specialistai, dažniausiai psichikos sveikatos specialistai, tokie kaip psichologai ar psichiatrai, kai kuriais atvejais vertinimo procese dalyvauja ir probacijos pareigūnai ar kiti teisingumo ar pataisos sistemų darbuotojai. Visgi atliekant teismo vertinimą reikalingos kompleksinės žinios, nepakanka laikytis įprastų metodologinių klinikinio vertinimo gairių, pavyzdžiui, pasirinkti tinkamiausią modelį, kuris padėtų rinkti duomenis, juos interpretuoti ir formuoti išvadas, arba naudoti kelis informacijos šaltinius, įvertinant jų suderinamumą. Bendrųjų klinikinio vertinimo principų išmanymą turi lydėti specializuotos žinios: susipažinimas su teisine sistema, teisiniu reguliavimu bei teismų praktika⁷⁹.

Vienas iš svarbiausių teismo vertinimo tikslų yra ne siekis atsakyti į konkretų teisinį klausimą, bet siekis padėti į jį atsakyti keliant su juo susijusius gebėjimų ir elgesio įvertinimo klausimus. Pavyzdžiui, siekiant atsakyti į teisinį klausimą, ar asmuo gali stoti prieš teismą (dalyvauti teisminiame procese), atliekant vertinimą formuluojami tokie klausimai kaip: ar asmuo supranta jam pateiktus kaltinimus, ar geba suvokti teismo procesą, procedūras, komunikuoti su gynėju. Nors teisės specialistai dažnai tikisi, kad vertinimo išvadose bus pateiktas labai konkretus ir tikslus atsakymas į teisinį klausimą, tačiau vertintojas, besiremdamas

⁷⁷ Rebecca Jackson ir Ronald Roesch, *Learning Forensic Assessment Research and Practice*, 2nd Edition (New York: Routledge, 2015).

⁷⁸ Kirk Heilbrun et al., „Foundations of Forensic Mental Health Assessment“, in *Forensic Assessments in Criminal and Civil Law – A Handbook for Lawyers*, ed. Ronald Roesch ir Patricia A. Zafit (Oxford: Oxford University Press, 2012), 3.

⁷⁹ Heilbrun et al., *Forensic Mental Health Assessment*.

turimais duomenimis ir aiškiai suvokdamas vertinimo ribotumus, neretai atsako ne į konkretų klausimą, bet į su juo susijusius. Bet kuriuo atveju teismo vertinimo išvados užima itin svarbią vietą, todėl turi būti pateikiamos nešališkai, argumentuotai bei apibrėžiant ribotumus, taip pat turi būti formuluojamos taip, kad būtų suprantamos skirtingų sričių profesionalams⁸⁰. Teismo vertinimo teikiamos informacijos ir išvadų kokybė turi itin didelę reikšmę užtikrinant teisingų ir efektyvių sprendimų priėmimą⁸¹.

Tačiau ne tik specifinės žinios ar teisinės sistemos išmanymas užtikrina, kad teisminis vertinimas atitiks jam keliamus reikalavimus, ne mažiau svarbus ir savo kaip vertintojo vaidmens ir pozicijos suvokimas. Vertintojas, atliekantis teisminių vertinimą, neabejotinai patiria tam tikrą įtampą atsidurdamas tarp skirtingų veikėjų, kurie dažniausiai turi skirtingus lūkesčius. Taigi, pavyzdžiui, advokatas, atstovaudamas savo klientui, gali siekti vertintoją palenkti savo klientui palankia linkme, o teismas, įpareigodamas atlikti vertinimą, preziumuoja, jog ekspertinės išvados bus labai tikslios, objektyvios bei leidžiančios pagrįsti konkrečius sprendimus. Todėl vertintojui svarbu išlaikyti balansą tarp jam suteiktos ekspertinės galios, skirtingų ir kartais per didelių lūkesčių bei nešališkos pozicijos, numatytų vertinimo tikslų bei apribojimų⁸².

Kitas svarbus atskiro aptarimo reikalaujantis aspektas yra vertinimo metodai, priemonės, įrankiai ir procedūros, jų įvairovė ir pasirinkimas (pavyzdžiui, asmenybės testai, struktūruoti ar pusiau struktūruoti interviu, įvairūs klausimynai ir pan.). Tačiau, kaip jau minėta ankstesniuose šios knygos skyriuose⁸³, egzistuoja du pagrindiniai požiūriai, leidžiantys įvairius metodus ir įrankius klasifikuoti į klinikinius ir standartizuotus. Klinikinis vertinimas dažniausiai atliekamas pasitelkus neformalius, nestruktūruotus interviu, o jo išvados priklauso nuo vertinimą atliekančių specialistų patirties, žinių ir įgūdžių. Viena vertus, tokio pobūdžio vertinimai kritikuojami dėl subjektyvumo, kita vertus – proaktyvus specialistų įsitraukimas, kontakto užmezgimas ir orientavimasis į kokybinius, pozityvius aspektus, tokius kaip kliento stiprybės ir jo galios, laikomi klinikinio vertinimo privalumais⁸⁴.

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ Hoge, „Forensic assessments of juveniles practice and legal considerations“.

⁸² Jackson ir Roesch, *Learning Forensic Assessment Research and Practice*.

⁸³ Žr. šios knygos 7 skyrių.

⁸⁴ Angela White ir Peter Walsh, *Risk assessment in Child Welfare* (Centre for Parenting & Research. Research, Funding & Business Analysis Division. NSW Department of Community Services: Ashfield NSW, 2006).

Standartizuotas įvertinimas, dar kitaip vadinamas moksliniu požiūriu pagrįstu vertinimu, apima struktūruotas procedūras ir standartizuotas vertinimo balų skaičiavimo taisykles. Jo tikslas yra įvertinti įvairius asmenybės aspektus ir dimensijas, emocijas, elgesį, kriminogeninę riziką ir kt. Mokslinėje literatūroje pripažįstama, kad būtent standartizuotu vertinimu paremti sprendimai užtikrina didesnę patikimumą ir pagrįstumą. Kitaip tariant, standartizuotomis priemonėmis paremti sprendimai yra pranašesni už tuos, kurie pagrįsti klinikiniais vertinimais⁸⁵. Verta pažymėti, kad šie du modeliai neturėtų būti priešiniai, o praktikoje gali būti naudojami vienas kitą papildant bei integruojant. Pavyzdžiui, vertinant pakartotinio nusikaltimo riziką turėtų būti naudojamas standartizuotas vertinimas, tačiau minėtas standartizuotas vertinimas nenurodo, kurie klinikiniai veiksniai yra svarbiausi planuojant pagalbą asmeniui (intervenciją) arba kuri intervencijos priemonė geriausiai padės konkrečiam asmeniui pasiekti teigiamų pokyčių⁸⁶.

Skirtingi standartizuoti vertinimo instrumentai ir procedūros taip pat gali būti suskirstyti į preliminarų vertinimą (angl. *screening*) ir vertinimo instrumentus. Preliminaraus vertinimo instrumentai yra trumpi, lengvai atliekami ir juos taikant gaunama preliminari informacija apie asmens funkcionavimą bei psichikos sveikatą. Nustačius psichikos sveikatos ar funkcionavimo problemų, vėliau gali būti atliekamas išsamesnis vertinimas. Psichikos sveikatos specialistai paprastai naudoja standartizuotas vertinimo priemones, apimančias platesnį informacijos rinkimą ir nuodugnų asmens savybių ir aplinkybių tyrimą. Taigi preliminarus vertinimo instrumentai gali būti naudojami kaip išankstinis informacijos šaltinis, padedantis nustatyti, ar reikalingas tolesnis vertinimas, koku mastu ir koku tikslu jis bus atliekamas⁸⁷.

Teismo vertinimo metu naudojamų įvairių procedūrų ir instrumentų analizė suponuoja, kad vertinimo instrumentai turėtų būti parenkami atsakingai, suprantant jų patikimumo ir validumo svarbą teismo psichikos sveikatos vertinimo kokybei, kuri savo ruožtu turi įtakos teisminių sprendimų priėmimui⁸⁸. Hawkesas⁸⁹ įspėja, kad laikantis tam tikro požiūrio ar naudojant tam tikrą metodą būtina

⁸⁵ Hoge, „Forensic assessments of juveniles practice and legal considerations“, 1256.

⁸⁶ Craig S. Schwalbe, „Strengthening the Integration of Actuarial Risk Assessment with Clinical Judgment in an Evidence-based Practice Framework“, *Children and Youth Services Review* 30, (2008): 1458–1464.

⁸⁷ Hoge, „Forensic assessments of juveniles practice and legal considerations“, 1256.

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ Susie Hawkes, *The Assessment of Need and the Assessment of Risk: The Challenges for Child Protection* (The University of Sheffield, 2005).

atitrūkti nuo automatinio ir dažnai griežto „ekspertinio režimo“. Vertinimą atliekantis specialistas turi atsižvelgti į visas asmens charakteristikas, tokias kaip amžius, lytis, rasė, etninė kilmė ar kultūrinės ištakos. Todėl teisės psichologija ne tik atliepia vertinimo efektyvumo teisinėje sistemoje klausimą, bet ir orientuojasi į pagalbos teikimą asmenims, turintiems įvairių specialiųjų poreikių, psichikos sveikatos ar elgesio problemų, taip pat pažeidžiamiems ir patiriantiems socialinę nelygybę.

3.2. Nepilnamečių teisminis vertinimas

Šiandien tiek teisės psichologai praktikai, tiek mokslininkai vieningai sutaria, kad viena pažeidžiamiausių grupių, į kurios specialiuosius poreikius priimant sprendimus itin svarbu atsižvelgti, yra nepilnamečiai. Paauglystė kaip raidos tarpsnis pakeliui į pilnametystę (suaugystę) buvo pripažinta XX amžiaus pradžioje, kai buvo suprasta, kad skirtingi vaiko pažinimo ir emocinio funkcionavimo aspektai vystosi skirtingais etapais⁹⁰. Suvokus, kad jaunimo kompetencijos yra dinamiškos ir nestabilios, o paauglystėje vyksta neurologiniai pokyčiai, teisingumo vykdymo kontekste pripažinta, kad mokslinių tyrimų apie jaunų teisės pažeidėjų brandą ir psichikos sveikatą poreikis yra didelis. Todėl XX amžiaus pabaigoje psichikos sveikatos specialistai pasiūlė daugiadalykį, holistinį jaunuolių vertinimą, daugiausia susitelkiantį ties rehabilitacijos klausimais. Augant tokio pobūdžio vertinimų poreikiui, vertinimų sritys ir klausimai plėtėsi apimdami vis daugiau aspektų, tokių kaip nepilnamečių teisės ir jų apsauga, skirtingų nepilnamečių poreikių identifikavimas. Pastaraisiais dešimtmečiais nepilnamečių vertinimo sritis plečiasi gana sparčiai, apimdama ne tik vertinimo kokybės klausimus, bet ir rekomendacijas apie galimas teises pagalbos priemones, atsižvelgiant į gautą nepilnamečio psichikos sveikatos, brandumo, pakartotinio nusikalstamumo rizikos, sprendimų priėmimo, gebėjimų ir gydymo veiksmingumo vertinimą⁹¹.

Visgi, kaip jau minėta, vienas pagrindinių postūmių įvyksta tada, kai pripažįstama, kad vienas esminių elementų priimant sprendimą yra nepilnamečių brandos įvertinimas. Nors brandos įvertinimo svarba akcentuojama daugelyje mokslinių

⁹⁰ Thomas Grisso, „Three Opportunities for the Future of Juvenile Forensic Assessment“, *Criminal Justice and behaviour* 46, nr. 12 (2019): 1671–1677.

⁹¹ Kirk Heilbrun et al., *Evaluating Juvenile Transfer and Disposition: International Perspectives on Forensic Mental Health, 1st Edition* (New York: Routledge, 2017), 4.

tyrimų bei tarptautinių dokumentų, vienodo brandos apibrėžimo trūksta tiek psichologiniu, tiek teisiniu požiūriu. Praktiškai sprendimų priėmimas įgyvendinamas įvertinus įvairialypę informaciją apie nepilnamečio kognityvinius ir emocinius gebėjimus bei pateikiant klinikinę išvadą apie jo brandą, kartu pademonstruojant tiesiogines sąsajas tarp brandos apibrėžimo jos konkrečiu atveju ir nagrinėjamo teismo klausimo. Kitaip tariant, brandos įvertinimas gali kisti priklausomai nuo konkretaus atvejo ir nagrinėjamo klausimo, dėl kurio ir turi būti priimtas teisinis sprendimas. Brandos įvertinimas ypač aktualus priimant sprendimus dėl gebėjimo dalyvauti teismo procese, dėl nepilnamečių perdavimo suaugusiųjų teismui, taip pat dėl psichikos būsenos nusikalstamos veikos atlikimo metu⁹². T. Grisso ir A. Kavanaugh pabrėžia, kad nepilnamečių įvertinimas susideda iš daugybės veiksnių – tiek susijusių su nepilnamečio branda ir gebėjimais, tiek kitų, ne mažiau svarbių, – susijusių su socialine nepilnamečio aplinka ar kitomis reikšmingomis aplinkybėmis. Šiuos veiksnius jis suskirsto į:

1. nebrandūs priimami sprendimai, kurie susiję su neišvystytu atsakomybės jausmu ir kurie veda prie neapgalvotų, impulsyvių sprendimų, nesąmoningos rizikos ir nesugebėjimo įvertinti pasekmių;
2. priklausomybės veiksniai, įskaitant jauno žmogaus priklausomybę nuo šeimos ir jį supančios aplinkos (turint omenyje tai, kad minėto jauno žmogaus galimybės išvengti žalingų aplinkybių yra ribotos);
3. nusikaltimo konteksto veiksniai, *inter alia*, nusikaltimo aplinkybių analizė, taip pat klausimai apie tai, kiek planuotas ar impulsyvus, spontaniškas buvo jauno žmogaus dalyvavimas nusikalstamoje veikoje ir kiek tai buvo susiję su praeities nusižengimais ar kitokia įtaka;
4. reabilitacijos perspektyvos, susijusios su jauno žmogaus galimybėmis keistis reabilituojantis, gydantis ir bręstantis;
5. teisinės kompetencijos veiksniai, apibrėžiantys gebėjimą dalyvauti teisinėse procedūrose ir procesuose⁹³.

Visi šie veiksniai atskleidžia, kad teisminis vertinimas gali būti itin išsamus, tačiau, siekiant priimti kuo efektyvesnius sprendimus, jis turi apsiriboti tik konkrečiu atveju reikšmingomis sritimis.

⁹² Hoge, „Forensic assessments of juveniles practice and legal considerations“.

⁹³ Antoinette Kavanaugh ir Thomas Grisso, *Evaluations for Sentencing of Juveniles in Criminal Court* (Oxford: Oxford University Press, 2021), 9.

Vertinimai, atliekami įvairiuose teisminių procesų etapuose, – pradedant pirmuoju susidūrimu su teisine sistema ir baigiant bausmės vykdymo pabaiga⁹⁴ – gali būti suskirstyti pagal užduotis, fazes ar pagal konkretų galutinį nepilnamečių justicijos procese priimamo sprendimo momentą. Grisso (2019) pastaruosius, vadinamuosius sprendimo priėmimo, momentus (angl. *decision-point*) skirsto taip:

- 1) siuntimas į probaciją ar nepilnamečių teismą (kur priimamas sprendimas dėl diversijos);
- 2) ikiteisminis sulaikymas;
- 3) bylos nagrinėjimas;
- 4) bausmės skyrimas;
- 5) nepilnamečių korekcija (-os) ir
- 6) sugrįžimas į bendruomenę⁹⁵.

Galutinis sprendimo priėmimo momentas yra glaudžiai susijęs su konkrečiais teisiniais ir teismo vertinimo klausimais. Pavyzdžiui, ikiteisminio tyrimo ar sulaikymo metu teisinių sprendimų priėmėjas turi nuspręsti, ar nepilnamečių galima paleisti, ar jis turi būti sulaikytas, kol vyks ikiteisminis tyrimas. Klausimai, į kuriuos reikia atsakyti, norint priimti šį sprendimą, yra šie: kokia yra rizika, kad nepilnamečis nepasirodys teisme, ir koks yra savęs ir kitų žalavimo rizikos lygmuo. Atitinkamai teismo nagrinėjimo ar poveikio priemonės skyrimo etape teisėjas ar teismas svarsto dėl tinkamiausios nepilnamečiui taikytinos poveikio priemonės (probacijos ar sulaikymo), saugumo lygmens bei intervencijų, kurios gali turėti didžiausią poveikį mažinant pakartotinių nusikaltimų tikimybę. Šiame etape pagrindiniai sprendimų priėmimo klausimai yra susiję su nepilnamečio nusikalstama elgesį skatinančių veiksnių įvertinimu, tokių kaip visuomenės saugumui keliami rizika ar tikslinių intervencijų, galinčių sumažinti pakartotinių nusikaltimų tikimybę, parinkimas⁹⁶.

Kita vertus, egzistuoja ir kitoks vertinimo klasifikavimas, ne pagal konkrečius klausimus, bet pagal tam tikrus etapus. Remiantis etapais pagrįsta klasifikacija,

⁹⁴ Laura M. Grossi, Alexandra Brereton ir Robert A. Prentky, „Forensic Assessment of Juvenile Offenders“, in *The Safer Society Handbook of Assessment and Treatment of Adolescents who have Sexually Offended*, ed. Sue Righthand ir William Murphy (Brandon, VT: Safer Society Press, 2016).

⁹⁵ Grisso, „Three Opportunities for the Future of Juvenile Forensic Assessment“, 1671–1677.

⁹⁶ Gina M. Vincent, Laura S. Guy ir Thomas Grisso, „Risk Assessment in Juvenile Justice: A Guidebook for Implementation“, *Implementation Science and Practice Advances Research Center Publications* (2012).

nepilnamečių teisminis vertinimas skirstomas į tris kategorijas. Pirmajam etapui priskiriami tokie vertinimai, kurie bando atskleisti asmens psichikos būseną, motyvaciją, nuostatas ir elgesį praeities įvykių, kurie susiję su nagrinėjamu teisiniu klausimu, metu (pvz., baudžiamoji atsakomybė, prisipažinimo pagrįstumas ir kt.). Antrajam etapui priklauso vertinimai, kurių tikslas – apibūdinti dabartinę asmens psichikos būseną bei gebėjimus veikti esamu konkrečiu momentu (pvz., gebėjimas stoti prieš teismą, kreiptis į teismą ir kt.). Trečiasis etapas apima vertinimus, kurių užduotis – įvertinti būsimą elgesį ir galimą psichikos būseną (pvz., baudsmės skyrimas, rizika toliau nusikalsti, ikiteisminis sulaikymas, sprendimai dėl paleidimo, ir kt.)⁹⁷.

Aukščiau pateiktas skirtingų teismo vertinimo uždavinių, klausimų, taip pat įvairių teisinių sričių ir procedūrų klasifikavimas rodo, kad vertintojas ne tik turi išmanyti teisinius procesus, bet ir gebėti parinkti konkrečiam teisiniam klausimui spręsti pačius tinkamiausius įrankius bei susieti vertinimo metu gautus rezultatus su konkrečiais teisiniais klausimais ar procedūromis.

Tam, kad vertinimas padėtų pasiekti numatytus tikslus, būtina užtikrinti **vertinimo kokybę** ir laikytis tam tikrą kokybę užtikrinančių principų. Visų pirma visi psichikos sveikatos specialistai turėtų laikytis atitinkamų profesinės etikos kodeksų ir specialių rekomendacijų, papildančių šiuos profesinės etikos kodeksus. Europoje tai yra: Europos psichologų asociacijų federacijos (EFPA) *Etikos metakodeksas* (angl. *Meta Code of Ethics*) (EFPA, 1995, pataisytas 2005 m.); *EFPA psichologinio vertinimo standartai* (EFPA, 2013); *Rekomendacijos dėl etiškos praktikos, skirtos Europos psichologams, atliekantiems teismo ekspertizę, ir ekspertams liudytojams* (angl. *European psychologist in forensic work and as expert witness Recommendations for an ethical practice*) (EFPA, 2001). Tačiau nė viename iš šių dokumentų nenurodyti nepilnamečių teismo vertinimo praktikos standartai. Siekiant suformuluoti rekomendacijas dėl pagrįsto, tinkamo, išsamaus ir patikimo būtent nepilnamečiams skirto vertinimo, šiuos EFPA geriausios praktikos standartus būtina papildyti nepilnamečių teismo vertinimo principais, pasiūlytais ir aptartais moksliniuose tyrimuose. Pavyzdžiui, Kirkas Heilbrunas ir Davidas DeMatteo (2012) aprašė septynis bendruosius

⁹⁷ Kirk Heilbrun, Thomas Grisso ir Alan M. Goldstein, „The Nature and Evolution of Forensic Mental Health Assessment“, in *Foundations of forensic mental health assessment*, ed. Kirk Heilbrun, Thomas Grisso ir Alan M. Goldstein (New York, NY, US: Oxford University Press, 2009), 5–40; Heilbrun et al., „Foundations of Forensic Mental Health Assessment“.

principus ir trisdešimt vieną principą, taikytinus keturiuose teismo vertinimo etapuose: pasirengimas, duomenų rinkimas, duomenų aiškinimas ir rezultatų perdavimas. Tarp šių trisdešimt aštuonių principų kai kurie yra identiški suaugusiųjų teisminei vertinimui taikomiems pagrindiniams principams, o kiti būdingi tik nepilnamečiams. Kirkas Heilbrunas ir Davidas DeMatteo išsamiai analizuoja nepilnamečiams skirtus teismo vertinimo principus, šie yra pateikiami 1 lentelėje:

1 lentelė. Nepilnamečių teismo vertinimo principai⁹⁸

Bendrieji principai:

- Žinoti esminius klinikinės ir teismo medicinos, psichologijos sričių skirtumus, kurie gali būti ne tokie akivaizdūs dėl nepilnamečių sistemoje reabilitacijai teikiamos pirmenybės.
- Turėti tinkamą išsilavinimą, įgūdžius ir patirtį teismo vertinimo ir žmogaus raidos srityse.
- Išmanyti konkrečius teisinės sistemos aspektus, įskaitant bendravimą, duomenų rinkimą, rezultatų pateikimą ir pristatymą – ypač tuos aspektus, kurie taikomi išskirtinai nepilnamečių justicijoje.

Pasirengimo principai:

- Nustatyti aktualius, svarbius teisinius klausimus, ypatingą dėmesį skiriant pasikartojantiems rizikos ir reabilitacijos klausimams (reabilitaciniai poreikiai ir imlumas reabilitacijai).
- Priimti kreipimąsi tik pagal savo kompetencijos sritį, kuri taip pat turėtų apimti kompetencijas raidos, klinikinio bei teismo psichikos sveikatos vertinimo srityse.
- Nepriimti kreipimosi, jeigu tikėtinas vertintojo šališkumas, taip pat ir tvirti jo įsitikinimai, kurie galėtų trukdyti vertintojui išlaikyti balansą tarp visuomenės saugumo ir paauglio reabilitacijos poreikių.
- Gauti tinkamus leidimus, ypač kai dirbama su jaunesniais nei 18 metų vaikais, jaunuoliais.

⁹⁸ Heilbrun ir DeMatteo, „Toward Establishing Standards of Practice in Juvenile Forensic Mental Health Assessment“.

1 lentelė. Nepilnamečių teismo vertinimo principai (*tęsinys*)

Duomenų rinkimo principai:

- Gauti atitinkamos informacijos apie praeitį, ypatingą dėmesį skiriant tokioms sritims kaip šeima, mokykla ir bendraamžiai.
- Klinikines charakteristikas įvertinti tinkamais, patikimais ir pagrįstais būdais, turint omenyje raidos pokyčių nulemtas mažiau stabilias asmenines savybes.
- Įvertinti teisiniam procesui reikšmingą elgesį, atsižvelgiant į raidos dinamikos nulemtus gebėjimų pokyčius.
- Prieš pradėdant vertinimą, svarbu tinkamai informuoti apie jo tikslą ir (arba) gauti atitinkamą leidimą, taip pat turėti omenyje, kad dirbant su vaikais, jaunuoliais iki 18 metų gali kilti papildomų kliūčių bei problemų.
- Būtina nustatyti, ar asmuo supranta vertinimo tikslą ir su juo susijusias konfidencialumo ribas, atsižvelgiant į asmens raidos sunkumus, klinikiškus simptomus ir kognityvinius sutrikimus.

Duomenų aiškinimo principai:

- Vertinant klinikinę būklę, funkcinius gebėjimus ir priežastinį ryšį, naudoti tam tikram atvejui būdingus (ideografinius) įrodymus. Į klinikinės būklės vertinimą įtraukiamas ir raidos bei brandos įvertinimas.
- Vertinant klinikinę būklę, funkcinius gebėjimus ir priežastinį ryšį, naudoti nomotetinius įrodymus. Į klinikinės būklės vertinimą įtraukiamas ir raidos bei brandos įvertinimas.

Rezultatų, išvadų pateikimo principai:

- Būtina valdyti informacijos pateikimą. Stengtis kontroliuoti ekspertinėje išvadoje pateikiamas (žodžiu ar raštu) informacijos prasmę ir poveikį. Kita vertus, teisėjai eksperto apklausos metu gali būti gana aktyvūs ir užduoti papildomus klausimus, kurie nėra kryžminės apklausos dalis ar įrodymų pateikimo dalis, tokiu atveju į klausimus rekomenduojama atsakyti tiesiogiai, išsamiai.

Būtina užtikrinti, kad nepilnamečių justicijoje atliekamas vertinimas būtų kokybiškas, taip pat taikyti nepilnamečių vystymuisi ir raidai jautrų požiūrį. Planuojant intervencijas Beyer (2000)⁹⁹ pateikia pavyzdžių ir klausimų sąrašą, į kuriuos reikėtų atsakyti planuojant jautriu požiūriu paremtas intervencijas¹⁰⁰. Šis sąrašas gali būti naudojamas vertinimą atliekančių bei ataskaitas rengiančių specialistų kaip papildantis jau minėtas (2 lentelė) gaires.

2 lentelė. Klausimai (Beyer, 2000), kuriuos turėtų apimti nepilnamečių vystymuisi jautriu požiūriu paremtas vertinimas¹⁰¹

1. Mąstymo brandumas.

- Kaip nusikalstamos veikos metu jaunas žmogus numatė ir vertino pasekmes, kaip reagavo į grėsmę, ar darė ką nors, kad sumažintų ar sušvelnintų padarinius, ar matė tik vieną pasirinkimą?
- Ar šis jaunas žmogus galėtų numatyti savo veiksmų pasekmes?
- Ar šis jaunas žmogus galėjo planuoti kaip suaugęs? Ar, patyręs stresą, jis reagavo panašiai ar kitaip nei suaugęs žmogus, jei viskas įvyko ne taip, kaip planuota?

2. Moralinės vertybės.

- Kaip šis jaunas žmogus supranta teisingumą, teises ir atsakomybę?
- Ar šis jaunas žmogus ištikimybę laiko aukštesniu moraliniu principu nei įprasta nuomonė apie tai, kas yra teisinga ir neteisinga?

3. Empatija.

- Ar šis jaunas žmogus turi empatijos? Ar jaunam žmogui būdingas bravado (perdėtas drąsos demonstravimas) ir (ar) jo / jos požiūris į nusi kaltimą kaip atsitiktinį gali būti laikomas empatijos stokos pasekme?

⁹⁹ Marty Beyer, (1999), in *Kids are Different: How Knowledge of Adolescent Development Theory Can Aid Decision-Making in Courting*, ed. Lourdes M. Rosado (Understanding adolescents. A Juvenile Court Training Curriculum, 2000).

¹⁰⁰ Galutiniam klausimų sąrašui žr. Lourdes M. Rosado, *Kids are Different: How Knowledge of Adolescent Development Theory Can Aid Decision-Making in Courting* (Understanding adolescents. A Juvenile Court Training Curriculum, 2000),177.

¹⁰¹ Marty Beyer, (1999), in *Kids are Different: How Knowledge of Adolescent Development Theory Can Aid Decision-Making in Courting*, ed. Lourdes M. Rosado (Understanding adolescents. A Juvenile Court Training Curriculum, 2000).

2 lentelė. Klausimai (Beyer, 2000), kuriuos turėtų apimti nepilnamečių vystymuisi jautriu požiūriu paremtas vertinimas

4. Ankstesnė trauma.

- Ar yra ankstesnės traumos, rimtos prievartos prieš vaiką ar nepriežiūros įrodymų? Koks ryšys (jei jis yra) tarp patirtos traumos ir nusikaltimo?
- Kaip praeityje patirtos traumos veikia jauno žmogaus kognityvinius procesus, jeigu apskritai veikia? Koks yra jo suvokimas apie grėsmę?

5. Mokymosi klausimai.

- Ar šis jaunas žmogus yra turėjęs problemų mokykloje ar mokymosi sunkumų? Jei taip, koks ryšys yra tarp šio jauno žmogaus patirtų problemų mokykloje ar mokymosi sunkumų ir nusikalstamos veikos?
- Koks (jei yra) ryšys tarp šio jauno žmogaus mokymosi problemų ir kognityvinių procesų? Koks jo suvokimas apie grėsmę?

6. Kokie tikslai slypi po nusikalstamu elgesiu?

- Kiek šio jauno žmogaus nusikalstamą elgesį lemia poreikis gauti pritarimą?

Reagavimas ir tinkamumas gydymui (angl. *responsivity and amenability to treatment*).

- Ar jaunas žmogus nori pasikeisti? Ar jaunuolis nori patvirtinimo ir pritarimo, kuris galėtų paskatinti pokyčius?

Taigi, siekiant užtikrinti vertinimo kokybę, o svarbiausia – vertinimo pagrįstumą ir validumą, bendrųjų principų išmanymo nepakanka. Norint sukurti veiksmingą vertinimo procesą, būtinos tinkamos procedūros ir patikimi vertinimo instrumentai. Vienose iš geriausių praktikų siūloma naudoti standartizuotas vertinimo priemones¹⁰². Standartizuoti vertinimo instrumentai ir procedūros yra

„instrumentai ar procedūros, turintys

(a) fiksuotas/nustatytas/sudarytas atsakymų ir rezultatų skaičiavimo formas;

¹⁰² Hoge, „Forensic assessments of juveniles practice and legal considerations“; Heilbrun ir DeMatteo, „Toward Establishing Standards of Practice in Juvenile Forensic Mental Health Assessment“; Heilbrun et al., „Foundations of Forensic Mental Health Assessment“.

(b) kiekybinius balus; ir

(c) normatyvinius ir psichometrinius duomenis¹⁰³.

Standartizuoti vertinimo instrumentai ir procedūros, skirtos bendram naudojimui, taip pat naudojimui nepilnamečių justicijoje bei specialiai teisminiam vertinimui pritaikyti instrumentai ir procedūros yra pristatomi ir detalizuojami profesinėje psichikos sveikatos literatūroje.

Įprastai standartizuoti instrumentai taikomi analizuojant kognityvines, akademines, emocines ir elgesio kompetencijas, taip pat vertinant imlumą gydymui, aplinkybių visumą, pakartotinio nusikaltimo riziką ir kriminogeninius poreikius¹⁰⁴.

Matuojant kognityvinį funkcionavimą, naudojami patikimi ir mokslškai pagrįsti testai (IQ testai), kuriais įvertinamas jauno asmens supratimas, samprotavimas, atmintis ir kiti kognityviniai gebėjimai. Pavyzdžiui, WISC-4 (Wechsler, 2004) plačiai naudojamas atliekant teisinius ir terapeutinius vertinimus. Siekiant priimti sprendimus, susijusius su psichikos būkle nusikalstamos veikos metu, ar perduodant baudžiamajam teismui, vertinamas nepilnamečio emocinis funkcionavimas ir elgesio ypatumai. Naudojamos tokios standartizuotos priemonės, kaip struktūruoti interviu, pavyzdžiui, Minesotos daugiafazis asmenybės aprašas – paauglių versija (MMPI-A) (angl. *Minnesota Multiphasic Personality Inventory-Adolescent test*); Amerikos psichiatrų asociacijos siūlomi penki psichikos sutrikimų diagnostikos kriterijai DSM (angl. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*), Reinoldso paauglių depresijos skalė (RADS) (angl. *Reynolds Adolescent Depression Scale*); Psichopatijos klausimynas: paauglių versija (PCL: YV) (angl. *Psychopathy Checklist: Youth Version*) ir kiti. Tačiau tam, kad patologijų identifikavimas ir apibrėžimas reikšmingai prisidėtų prie sprendimų priėmimo, būtina pagrįsti, kokią reikšmę nustatytos patologijos gali turėti vieno ar kito sprendimo atžvilgiu.

Kitas svarbus konstruktas, susijęs su teismo vertinimo pagrindu atliekamais sprendimais, yra nepilnamečio imlumas gydymui, kuris ypač svarbus sprendžiant dėl poveikio priemonės skyrimo. Pavyzdžiui, nuosprendžio dėl įkalinimo būtų galima išvengti atskleidžiant, kad kriminogeninius jaunimo poreikius gali-

¹⁰³ Robert D. Hoge, „Assessment in Juvenile Justice Systems: An Overview“, in *Handbook of Juvenile Forensic Psychology and Psychiatry*, ed. Elena L. Grigorenko (Springer, Boston, 2012), 159.

¹⁰⁴ Hoge, „Forensic assessments of juveniles practice and legal considerations“.

ma patenkinti taikant bendruomeninį gydymą. Paprastai išvados daromos atliekant kompleksinį vertinimą, t. y. nagrinėjant byloje esančią informaciją kartu su aukščiau paminėtų standartizuotų kognityvinių ir asmenybės testų rezultatais.

Galiausiai itin nepilnamečių justicijoje paplitusi vertinimo sritis yra pakartotinio nusikaltimo rizikos vertinimas. Rizikai vertinti plačiai naudojami tiek neformalūs, nestandartizuoti vertinimai, kuriuos atlieka policijos pareigūnai, prokurorai ar kiti proceso dalyviai, tiek įvairūs standartizuoti instrumentai. Yra keletas patvirtintų rizikos vertinimo instrumentų: Paslaugų teikimo jaunuoliams lygis / atvejo valdymo aprašas (YLS/CMI) (angl. *Youth Level of Service/Case Management Inventory*); pakartotinio nusikaltimo rizikos ir poreikių vertinimo instrumentas ASSET; paauglių smurto rizikos matavimo instrumentas – „Struktūruotas jaunuolių smurto rizikos vertinimas“ (SAVRY) (angl. *Structured Assessment of Violence Risk in Youth*); stiprybių / pažeidžiamumo / įvairios rizikos matavimo instrumentas – „Rizikos ir atsako į intervencijas artimiausioje ateityje vertinimo paauglių versija“ (START: AV) (angl. *Short-Term Assessment of Risk and Treatability: Adolescent Version*)¹⁰⁵. Daugelis šių instrumentų yra pagrįsti statinių (amžiaus, kriminalinės istorijos) ir dinaminių (antisocialių ar agresyvaus elgesio) veiksnių vertinimu ir yra laikomi rizikos ir poreikių vertinimo instrumentais. Rizikos veiksniai, kurie gali keistis ir sumažinti būsimų nusikaltimų tikimybę, apibūdinami kaip kriminogeniniai poreikiai¹⁰⁶. Kriminogeninių poreikių konceptualizavimas yra neatsiejamas nuo rizikos, poreikio ir atsako (reagavimo) modelio, kuris yra vienas iš aktualiausių pasaulyje taikomų modelių, ypač kai kalbama apie jaunus įstatymams nusizengusius asmenis¹⁰⁷. Vertingas šio

¹⁰⁵ Hoge, „Assessment in Juvenile Justice Systems: An Overview“; Matthew T. Huss, *Forensic psychology: research, practice, and applications* (Malden (Mass.): Blackwell Publishing, 2009); Virginija Klimukienė et. al., „Examination of Convergent Validity of Start: AV Ratings among Male Juveniles on Probation“, *International journal of psychology: a biopsychosocial approach* 22 (2018): 31–54; Julie Savignac, *Tools to Identify and Assess the Risk of Offending Among Youth* (Ottawa, Canada: National Crime Prevention Centre, 2010).

¹⁰⁶ Hoge, „Forensic assessments of juveniles practice and legal considerations“.

¹⁰⁷ Donald A. Andrews, James Bonta ir J. Stephen Wormith, „The Recent Past and Near Future of Risk and/or Need Assessment“, *Crime & Delinquency* 52 (1), (2006): 7–27; James Bonta ir Donald A. Andrews, „Risk-need-responsivity model for offender assessment and rehabilitation“, *Rehabilitation* 6, (2007): 1–22; Tony Ward, Joseph Melsner ir Pamela M. Yates, „Reconstructing the Risk–Need–Responsivity model: A theoretical elaboration and evaluation“, *Aggression and Violent Behavior* 12 (2), (2007): 208–228; Donald A. Andrews, James Bonta ir J. Stephen Wormith, „The risk-need-responsivity (RNR) model: Does adding the good lives model contribute to effective crime prevention“, *Criminal Justice and Behavior* 38 (7), (2011): 735–755; James Bonta ir Donald A. Andrews, „Viewing offender assessment and rehabilitation through the lens of the risk-needs-responsivity model“, in *Offender*

modelio indėlis, plėtojant mokslinius tyrimus ir naudojant teisminį vertinimą praktikoje, reikalauja išsamesnės tolimesnės analizės.

3.3. Rizikos vertinimo paradigmos

Rizikos, poreikio ir atsako modelis

Rizikos, poreikio ir atsako (reagavimo) modelis (angl. *The Risk-Need-Responsivity Model*) (toliau – RNR modelis) kilo iš per pastaruosius dvidešimt metų atliktų tyrimų, paremtų „Kas veikia?“ paradigma. Ši paradigma buvo sukurta kaip reakcija į 1974 m. Martinsono teiginį, kad „Niekas neveikia pažeidėjų rehabilitacijoje“¹⁰⁸. Martinsonas konstatavo, kad elgesio korekcijos programos taikymo aspektai neturi teigiamos įtakos užkertant kelią pakartotiniams nusikaltimams, todėl pažeidėjų reabilitavimo ideologija turi užleisti dominuojančią poziciją formuojant baudžiamąją politiką. Martinsono teiginiai pradėti kvestionuoti, reformuluojant esminius klausimus, tai yra vietoj klausimo – kas efektyvu ir tinkama visiems pažeidėjams – pradėta klausti, kokie metodai yra tinkamiausi skirtingoms pažeidėjų grupėms, taip pat ir nepilnamečiams¹⁰⁹. Reikšmingą vaidmenį atgavinant rehabilitacijos idėjas suvaidino Kanados mokslininkai (D. A. Andrews’as, J. Bonta), detalizavę rizikos veiksnius ir pradėję ieškoti metodų, kaip šiuos veiksnius suvaldyti bei prisidėti prie pažeidėjų elgesio ir nuostatų kaitos. Nors RNR modelis buvo kuriamas darbui su suaugusiais pažeidėjais¹¹⁰, tačiau jo gebėjimas

Supervision: New Directions in Theory, Research and Practice, ed. Fergus McNeill, Peter Raynor ir Chris Trotter (Taylor & Francis Group, 2012), 19–40; Neven Ricijaš, *Assessment, planning and reporting for juvenile alternative sanctions* (Zagreb: Ministry of Social Policy and Youth, 2012); Nivex Koller-Trbovič, Anja Mirosavljevič ir Ivana Jeđud Borič, *Needs Assessment of Children and Youth with Behavior Disorders - Conceptual and Methodical Guidelines* (Zagreb: UNICEF Office for Croatia, 2017).

¹⁰⁸ Liam E. Marshall, „The Risk/Needs/Responsivity Model: The Crucial Features of General Responsivity“, *Advances in Program Evaluation* 13, (2012): 29–45; Snježana Maloić, „Dominant principles and models of treatment work with adult offenders in the community“, *Criminology & Social Integration* 24 (2), (2016): 140–165.

¹⁰⁹ Francis T. Cullen, „The Twelve people who saved Rehabilitation: How the Science of Criminology made a Difference“, *Criminology* 43 (1), (2005): 10.

¹¹⁰ Richard E. Redding, Naomi E. S. Goldstein ir Kirk Heilbrun, „Juvenile delinquency past and present“, in *Juvenile delinquency: Prevention, assessment, and intervention*, ed. Kirk Heilbrun, Naomi E. S. Goldstein ir Richard E. Redding (Oxford University Press, 2005), 3–18; Faye S. Taxman ir Douglas Marlowe, „Risk, needs, responsivity: In action or inaction?“, *Crime and Delinquency* 52 (1), (2006): 3–6.

veiksmingai pritaikyti efektyvią reabilitaciją prie kriminogeninių poreikių rodo, kad jis taip pat gali būti sėkmingai naudojamas nepilnamečių¹¹¹ atveju, ypač atsižvelgiant į tai, kad nepilnamečių justicijos sistemos siekia reabilituoti nepilnamečius pažeidėjus ir stiprinti jų galimybes keistis¹¹². RNR modelio tinkamumas nepilnamečiams buvo įrodytas daugelyje tyrimų. Pavyzdžiui, vieno empirinio tyrimo rezultatai rodo, kad poreikių ir reagavimo principų (o ne rizikos principo) laikymasis ir pirmenybės jiems teikimas duoda teigiamų rezultatų¹¹³.

Ši koncepcija yra esminė ne tik paaiškinant nusikalstamą elgesį, bet ir analizuojant jo priežastis, atrenkant, planuojant ir įgyvendinant intervencijas¹¹⁴. Šiuolaikinio požiūrio į nepilnamečius pažeidėjus pagrindinė prielaida, be kita ko, yra nusikalstamo elgesio „priežasčių“ supratimas¹¹⁵. Kaip užkoduota RNR modelio pavadinime, pagrindinės idėjos grindžiamos trimis principais: rizika, poreikiu ir atsaku (reagavimu).

Rizika susideda iš dviejų teiginių: numatymo ir derinimo. Norint nuspręsti dėl tinkamiausios intervencijos, būtina įvertinti ir numatyti asmens pakartotinio nusikaltimo rizikos lygį. Tada intervencijos intensyvumo laipsnis turi būti suderintas su šiuo rizikos lygiu, kuris įvertinamas nustatant ir numatant rizikos veiksnus. Rizikos veiksnus galima apibrėžti kaip visas ypatybes, kurios prisideda prie nusikalstamo elgesio¹¹⁶. Šiuos veiksnus galima klasifikuoti taikant du kriterijų rinkinius: *individualius ir aplinkos rizikos veiksnus* bei *statinius ir dinaminus rizikos veiksnus*. Tam tikri asmenybės bruožai (pvz., sunkus temperamentas ar

¹¹¹ Leah Brogan et al., „Applying the risk-needs-responsivity (RNR) model to juvenile justice“, *Criminal Justice Review* 40 (3), (2015): 277–302.

¹¹² Koller-Trbović, Mirosavljević ir Jedud Borić, *Needs Assessment of Children and Youth with Behavior Disorders - Conceptual and Methodical Guidelines*.

¹¹³ Jay P. Singh et al., „From risk assessment to risk management: Matching interventions to adolescent offenders' strengths and vulnerabilities“, *Children and Youth Services Review* 47, (2014): 1–9.

¹¹⁴ Ricijaš, *Assessment, planning and reporting for juvenile alternative sanctions*.

¹¹⁵ Nancy G. Guerra et al., „Theoretical and Research Advances in Understanding the Causes of Juvenile Offending“, in *Treating the Juvenile Offender*, ed. Robert D. Hoge, Nancy G. Guerra ir Paul Boxer (The Guilford Press, 2008), 33–53.

¹¹⁶ Jane B. Sprott, Jennifer M. Jenkins ir Anthony N. Doob, *Early Offending: Understanding the Risk and Protective Factors of Delinquency* (Applied Research Branch, Strategic Policy - Human Resources Development Canada, 2000); James R. P. Ogloff ir Michael R. Davis, „Advances in offender assessment and rehabilitation: Contributions of the risk-needs-responsivity approach“, *Psychology, Crime & Law* 10 (3), (2004): 229–242; Michael Shader, *Risk Factors for Delinquency: An Overview* (Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention (OJJDP), US Department of Justice, 2004); Bonta ir Andrews, „Risk-need-responsivity model for offender assessment and rehabilitation“; Ricijaš, *Assessment, planning and reporting for juvenile alternative sanctions*.

dėmesio stoka, hiperaktyvumo sutrikimas), taip pat bruožai, susiję su aplinka (šeima, bendraamžiai ir bendruomenės ypatumai), nuspėja nusikalstamą elgesį¹¹⁷. Asmenybės ir aplinkos rizikos veiksniai taip pat gali būti susiję su statiniais ir dinaminiais rizikos veiksniais. Statiniai ir dinaminiai rizikos veiksniai parodo intervencijos poveikio betarpiškumą. *Statiniai rizikos veiksniai* yra savybės ir aplinkybės, kurios nekinta. Jie yra istoriškai susiformavę ir dėl to yra linkę išlikti nepakitę arba laikui bėgant gali reikšti didesnę riziką. Šie veiksniai gali būti įvairūs gyvenimo įvykiai, įvykę praeityje, paveikę jaunuolio augimą ir turėję įtakos jo nusikalstamo elgesio raidai, tačiau yra nebekintantys dabartyje. Šiame kontekste ypatingas dėmesys turėtų būti skiriamas tokiems aspektams kaip amžius, padarius pirmą nusikaltimą, nusikaltimo pobūdis ir sunkumas, ankstesnių nusikaltimų skaičius ir pobūdis, iki šiol atliktos intervencijos ir jų poveikis (pavyzdžiui, stebėjimas, kaip tėvai prižiūri vaiką, arba šio apgyvendinimas įstaigoje, skirtoje vaikams su elgesio sutrikimais)¹¹⁸. Kita vertus, *dinaminiai rizikos veiksniai* atspindi prognozuojamas ypatybes ir aplinkybes, kurios gali keistis besikeičiant aplinkybėms. Jie gali būti stebimi tiek individo, tiek aplinkos lygmeniu. Rizikos veiksnių susikirtimas pateiktas 3 lentelėje:

3 lentelė. Kriminogeninių rizikos veiksnių, susijusių su statinėmis ar dinaminėmis ir individualiomis ar aplinkos charakteristikomis, pavyzdys

	STATINIS RIZIKOS VEIKSNYS	DINAMINIS RIZIKOS VEIKSNYS
INDIVIDUALUS RIZIKOS VEIKSNYS	Amžius, kai jaunuolis nusižengia pirmą kartą	Agresyvus elgesys
APLINKOS RIZIKOS VEIKSNYS	Dažnas gyvenamosios vietos pakeitimas	Nepakankamas tėvų įsitraukimas į vaiko priežiūrą

¹¹⁷ Ricijaš, *Assessment, planning and reporting for juvenile alternative sanctions*.

¹¹⁸ Spratt, Jenkins ir Doob, *Early Offending: Understanding the Risk and Protective Factors of Delinquency*; Ogloff ir Davis, „Advances in offender assessment and rehabilitation: Contributions of the risk-needs-responsivity approach“; Andrews, Bonta ir Wormith, „The Recent Past and Near Future of Risk and/or Need Assessment“; Andrews, Bonta ir Wormith, „The risk-need-responsivity (RNR) model: Does adding the good lives model contribute to effective crime prevention“; Ricijaš, *Assessment, planning and reporting for juvenile alternative sanctions*; Koller-Trbovič, Mirosavljević ir Jeđud Borić, *Needs Assessment of Children and Youth with Behavior Disorders - Conceptual and Methodical Guidelines*.

Vis dėlto kiekvienam praktikui akivaizdu, kad neįmanoma vienu metu daryti įtaką visiems veiksniams, lygiai taip pat ne visi nustatyti veiksniai yra vienodai jautrūs (implūs) įtakai ar gali vienodai keistis. Todėl kai kurie autoriai¹¹⁹ teigia, kad stipriąsias puses apimantys veiksniai yra tie, į kuriuos turi būtų kreipiamas dėmesys, siejant juos su veiksniais, tiesiogiai lemiančiais nusikalstamą elgesį; būtent stiprybes apibrėžiantys veiksniai yra labiausiai pasiduodantys kaitai¹²⁰.

Kitoje modelio pusėje yra *apsauginiai veiksniai*. Tai yra savybės ir aplinkybės, kurios sumažina nusikalstamo elgesio tikimybę arba sumažina rizikos veiksnių poveikį¹²¹. Shaderis pateikia du požiūrius apie apsauginius veiksnius. Pagal pirmąjį požiūrį, rizikos ir apsauginiai veiksniai vertinami kaip priešingi kontinuumo poliai. Pavyzdžiui, aukštas tėvų kontrolės lygis ir tinkami auklėjimo metodai galėtų būti apsauginiais veiksniais; žemas tėvų kontrolės lygis ir netinkami auklėjimo metodai gali būti rizikos veiksniais. Remiantis antruoju požiūriu, apsauginiai veiksniai yra atskiri bruožai, kurie gali apsaugoti arba neapsaugoti sąveikaudami su rizikos veiksniais: todėl kiekvieną veiksnių būtina stebėti atskirai, o tik po to žiūrėti, kaip jie sąveikauja su kitais ar tarpusavyje¹²². Pavyzdžiui, aukštas intelekto koeficientas ir geri kognityviniai gebėjimai paprastai apibrėžiami kaip apsauginiai veiksniai. Bet jei nepilnametis vadovaujasi asocialiu požiūriu ir jam trūksta empatijos, geri kognityviniai gebėjimai gali būti papildomas iššūkis gydymui ir gali rodyti aukštesnę rizikos lygį. Apsauginiai veiksniai turėtų būti vertinami per visą reabilitacijos planavimą. Tai yra vadinamosios stipriosios jauno žmogaus ar jo aplinkos pusės, kurios atspindi pokyčių potencialą ir yra pagrindas įgyvendinti intervencijas¹²³.

¹¹⁹ Guerra et al., „Theoretical and Research Advances in Understanding the Causes of Juvenile Offending“.

¹²⁰ Ogloff ir Davis, „Advances in offender assessment and rehabilitation: Contributions of the risk-needs-responsivity approach“; Ricijaš, *Assessment, planning and reporting for juvenile alternative sanctions*; Tony Ward, „Detection of dynamic risk factors and correctional practice“, *Criminology & Public Policy* 14 (1), (2015): 105–112; Koller-Trbović, Mirosavljević ir Jeđud Borić, *Needs Assessment of Children and Youth with Behavior Disorders - Conceptual and Methodical Guidelines*.

¹²¹ Sprott, Jenkins ir Doob, *Early Offending: Understanding the Risk and Protective Factors of Delinquency*; Ogloff ir Davis, „Advances in offender assessment and rehabilitation: Contributions of the risk-needs-responsivity approach“; Shader, *Risk Factors for Delinquency: An Overview*; Bonta ir Andrews, „Risk-need-responsivity model for offender assessment and rehabilitation“; Andrews, Bonta ir Wormith, „The risk-need-responsivity (RNR) model: Does adding the good lives model contribute to effective crime prevention“; Ricijaš, *Assessment, planning and reporting for juvenile alternative sanctions*.

¹²² Shader, *Risk Factors for Delinquency: An Overview*.

¹²³ Bonta ir Andrews, „Risk-need-responsivity model for offender assessment and rehabilitation“; Ricijaš, *Assessment, planning and reporting for juvenile alternative sanctions*; Koller-Trbović, Mirosavljević ir Jeđud Borić, *Needs Assessment of Children and Youth with Behavior Disorders - Conceptual and Methodical Guidelines*.

Remiantis nustatytais dinaminiais rizikos ir apsauginiais veiksniais, apibrėžiami *kriminogeniniai (gydymo, reabilitacijos) poreikiai*. Tai yra savybės, kuriomis grindžiama reabilitacija, ir sritys, kurias reikia keisti. Štai kodėl būtina įtraukti ir atsižvelgti į tuos kintamuosius, kurie yra keistini. Taigi reabilitacijos tikslai kyla iš kriminogeninių poreikių. Literatūroje sutariama, kad pagrindinis reabilitacijos programų tikslas yra padėti pažeidėjams išmokti valdyti savo elgesį konkrečiame kontekste, o ne pakeisti kontekstą¹²⁴.

Savo darbe Andrewsas ir Bonta¹²⁵ dažnai nurodo dviejų rūšių kriminogeninius poreikius, kuriais remiantis galima apibrėžti reabilitacijos tikslus. Tai yra daug žadantys netiesioginiai tikslai ir mažiau žadantys, mažiau perspektyvūs netiesioginiai tikslai. Pagrindinė šios koncepcijos tezė yra ta, kad būtina aiškiai ir struktūruotai nukreipti intervencijas į tuos rizikos veiksnius, kurie geriausiai numato nusikalstamą elgesį. Šių poreikių identifikavimas ir darbas su jais ryškiausiai prisideda prie recidyvo mažėjimo¹²⁶. 4 lentelėje pristatoma (dinaminių) kriminogeninių poreikių grupė, kuri ir yra svarbiausia pažeidėjų reabilitacijoje, nes leidžia prognozuoti pakartotinių nusikaltimų riziką. Šie kriminogeniniai poreikiai buvo nustatyti atlikus svarbiausių rizikos veiksnių metaanalizę¹²⁷.

4 lentelė. Svarbiausi kriminogeniniai poreikiai (Andrews, Bonta & Wortmith, 2006)

1. Nenusikalstamo, alternatyvaus elgesio rizikingose situacijose ugdymas.
2. Būtinybė gilinti problemų sprendimo ir savikontrolės įgūdžius, pykčio kontrolę ir rizikingų situacijų įveikimą.
3. Asocialaus požiūrio keitimas, rizikingo mąstymo ir jausmų atpažinimas, alternatyvaus, mažiau rizikingo mąstymo ir jausmų skatinimas, pažeidėjo tapatybės priėmimas ir keitimas.

¹²⁴ Guerra et al., „Theoretical and Research Advances in Understanding the Causes of Juvenile Offending“.

¹²⁵ Bonta ir Andrews, „Risk-need-responsivity model for offender assessment and rehabilitation“.

¹²⁶ Ogloff ir Davis, „Advances in offender assessment and rehabilitation: Contributions of the risk-needs-responsivity approach“; Bonta ir Andrews, „Risk-need-responsivity model for offender assessment and rehabilitation“; Andrews, Bonta ir Wormith, „The risk-need-responsivity (RNR) model: Does adding the good lives model contribute to effective crime prevention“; Maloić, „Dominant principles and models of treatment work with adult offenders in the community“.

¹²⁷ Andrews, Bonta ir Wormith, „The Recent Past and Near Future of Risk and/or Need Assessment“.

4 lentelė. Svarbiausi kriminogeniniai poreikiai
(Andrews, Bonta & Wortmith, 2006) (*tęsinys*)

4. Santykių su draugais-pažeidėjais kontrolė, ryšių su prosocialiais žmonėmis palaikymas.
5. Šeimos konfliktų valdymas, teigiamų šeimos santykių kūrimas, tėvų priežiūros skatinimas.
6. Akademines ir darbo sėkmės skatinimas, realistiškas atlygis ir pasitenkinimo jausmo ugdyimas.
7. Dalyvavimas struktūruotoje laisvalaikio veikloje. Sėkmės, atlygio ir pasitenkinimo laisvalaikiu skatinimas.
8. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo ir jį palaikančio elgesio bei požiūrio kontrolė.

Trečiasis modelio principas yra reagavimas, kuriame atsižvelgiama į veiksnius, galinčius turėti įtakos arba trukdyti individo atsakui į intervencijas. Reagavimo veiksniai yra ypatybės ar aplinkybės, turinčios įtakos žmogaus reakcijai į intervencijos procedūras, nors jos nebūtinai turi būti tiesiogiai susijusios su neigiamomis pasekmėmis¹²⁸. Pažinimo, skaitymo ir akademiniai įgūdžiai, motyvacija pokyčiams, teigiami tėvų ir vaikų santykiai ar santykiai su bendraamžiais, taip pat prosocialus požiūris ir įsitikinimai bei išitraukimas į pozityvią veiklą bendruomenėje – visa tai yra veiksniai, tiesiogiai nesusiję su nusikalstamu elgesiu, tačiau labai svarbūs parenkant tinkamiausias intervencijas (šie veiksniai gali stipriai palengvinti arba apsunkinti reabilitacijos tikslų įgyvendinimą)¹²⁹. Kognityviniai, tarpasmeniniai veiksniai, tokie kaip empatijos lygis, brandumas, savireguliacija ir žodinis intelektas, Andrewso ir Bontos¹³⁰ yra ypač pabrėžiami: teigiama, kad

¹²⁸ Robert D. Hoge, *The Juvenile Offender: Theory, Research, and Applications* (Kluwer Academic Publishers, 2001); Ogloff ir Davis, „Advances in offender assessment and rehabilitation: Contributions of the risk-needs-responsivity approach“; Andrews, Bonta ir Wormith, „The risk-need-responsivity (RNR) model: Does adding the good lives model contribute to effective crime prevention“; Ricijaš, *Assessment, planning and reporting for juvenile alternative sanctions*; Guy Bourgon ir James Bonta, „Reconsidering the Responsivity Principle: A Way to Move Forward“, *Federal Probation* 78 (2), (2014): 3-10; Koller-Trbović, Mirosavljević ir Jeđud Borić, *Needs Assessment of Children and Youth with Behavior Disorders - Conceptual and Methodical Guidelines*.

¹²⁹ Hoge, *The Juvenile Offender: Theory, Research, and Applications*, 86; Ogloff ir Davis, „Advances in offender assessment and rehabilitation: Contributions of the risk-needs-responsivity approach“.

¹³⁰ Bonta ir Andrews, „Risk-need-responsivity model for offender assessment and rehabilitation“.

reabilitacija turėtų būti suderinta su šiais veiksniais, nepriklausomai nuo aplinkos (bendruomeninių intervencijų ar institucinio gydymo).

Visų veiksnių (rizikos ir apsauginių, taip pat reagavimo) susiejimas ir laikymas lygiaverčiais rodo *kriminogeninės rizikos* lygį¹³¹. Rizikos lygis dažniausiai nustatomas naudojant kriminogeninės rizikos ir poreikių vertinimo instrumentus, kuomet bendras instrumento įvertis balais yra ir kriminogeninės rizikos matas (pvz., naudojant Vašingtono nepilnamečių teismo preliminarios atrankos įvertinimą (angl. *Washington State Juvenile Court Pre-Screen Assessment*) arba pakartotinio nusikalstamumo rizikos ir poreikių matavimo priemonę ASSET).

Nepaisant daugelio teigiamų ir naudingų RNR modelio aspektų, specialistai taip pat turi išmanyti ir galimus šio modelio trūkumus ir ribotumus. Vincent teigia, kad praktikai dažnai neteisingai supranta ir mechaniškai (technikriatiškai) naudoja rizikos ir poreikių vertinimo instrumentus, pagrįstus RNR modeliu¹³². Tačiau tokie instrumentai neturi būti taikomi griežtai ir besąlygiškai. Pavyzdžiui, remiantis šiais instrumentais gali būti nustatytas aukštas rizikos lygis, nurodantis siųsti jauną žmogų į pataisos įstaigą. Tačiau joks konkretus sprendimas dėl tolimesnių intervencijų nėra toliau numatomas. Eksperto diskrecija ir jo (jos) nuomonė (nepaisant rizikos lygmens) išlieka labai svarbi. Tokie instrumentai leidžia įvertinti ne vaiko ar jaunuolio poreikius, bet nustatyti rizikos lygį išimtinai orientuojantis į kriminogeninius poreikius; todėl visiems nepilnamečio poreikiams įvertinti turi būti naudojami skirtingi instrumentai ir metodai.

Šiais laikais RNR kritikuojamas kaip neoliberalios baudžiamosios politikos ir praktikos elementas, kuris daugiausia dėmesio skiria kiekybiniam rizikos vertinimui, susietam su skaitine rizikos vertinimo išraiška bei atsakomybės už nusikalstamą elgesį prisiėmimu. Šis retrospektyvus, į trūkumus orientuotas, redukcionistinis požiūris į vaikus ir jų elgesį užkerta kelią aktyviam jaunuolių įsitraukimui į konstruktyvių intervencijų taikymą. Jaunimo atsiribojimas ir priešiškus iš esmės atsiranda dėl priverstinio, iš suaugusiųjų pozicijos atliekamo, ekspertinį žinojimą pabrėžiančio kiekybinio vertinimo, naudojant dichotominius (taip / ne) atsakymus ir vertinimo skales. Rizikos veiksniai aiškinami tik iš specialisto-praktiko perspektyvos, nepaisant vaiko savarankiško rizikos veiksnių vertinimo ir vaiko požiūrio į visus svarbius jo gyvenimo elementus. Tokioje si-

¹³¹ Ricijaš, *Assessment, planning and reporting for juvenile alternative sanctions*.

¹³² Gina M. Vincent, *Screening and Assessment in Juvenile Justice Systems: Identifying Mental Health Needs and Risk of Reoffending* (Technical Assistance Partnership for Child and Family Mental Health, 2012).

tuacijoje vaikai negali išvelgti ir pripažinti vertinimo ir intervencijos naudos bei neturi motyvacijos pozityviai bei aktyviai įsitraukti į teisingumo procesus¹³³.

Gero gyvenimo modelis (GLM)

Greta RNR modelio pastaruoju metu nemažai dėmesio sulaukė *Gero gyvenimo modelis* (angl. *Good Lives Model*) (GLM), kurio centre yra pats asmuo, o ne intervencija. Pagal šį modelį taikant intervenciją nepilnamečių pažeidėjų atžvilgiu siekiama pagerinti jų gebėjimą gyventi prasmingą, konstruktyvų ir kokybišką gyvenimą, įgalinantį atsisakyti tolesnio nusikalstamo gyvenimo. Modelio autoriai remiasi prielaida, kad dauguma pažeidėjų daro nusikaltimus, kai jiems trūksta vidinių ir išorinių išteklių, be kurių siekti savo tikslų prosocialiu būdu yra sudėtinga. Taigi nusikalstamų veikų padarymas atspindi, kad jų poreikiai tenkinami pasirenkant netinkamus būdus. Modelis pabrėžia ne tik „profesionalo ir vertinamo asmens“ santykio svarbą, bet ir santykius su jaunam žmogui svarbiais žmonėmis; motyvacijos ugdymą ir palaikymą, aktyvų dalyvavimą planuojant ir įgyvendinant intervencijas, socialinio tinklo su prosocialiais bendraamžiais ir socialinio kapitalo stiprinimą¹³⁴. Modelis yra pagrįstas prielaida, kad nusikaltimas įvyksta dėl sunkumų, susijusių su tuo, kaip žmogus siekia pagrindinių žmogaus vertybių ir poreikių (žmogiškųjų gėrybių), susijusių, pavyzdžiui, su laimės jausmu, gerais tarpasmeniniais santykiais, sėkme darbe ir laisvalaikiu. Kriminogeniniai poreikiai apibrėžiami kaip kliūtys, kurios blokuoja arba riboja pagrindinių socialinių vertybių siekį¹³⁵. Dėmesys asmeniui ir jo stipriosioms pusėms taip pat yra esminiai šio modelio elementai. Atitinkamai intervencijos turi būti skirtos didinti asmenų pagrindinių vertybių įsisąmoninimą, šių vertybių laikymąsi konkrečiuose planuose ir elgesyje. Be intervencijų, skirtų asmeninio gyvenimo valdymo įgūdžiams ugdyti (tai yra stiprinti asmeninį kapitalą), taip pat būtina stiprinti gebėjimą keistis, plėsti prosocialių bendraamžių socialinį tinklą ir bendruomenės išteklius apskritai¹³⁶.

¹³³ Stephen Case ir Kevin Haines, „Children First, Offenders Second: The Centrality of Engagement in Positive Youth Justice“, *The Howard Journal* 54, nr. 2 (2015): 158–161.

¹³⁴ Joanna Shapland et al., (2012), in S. Maloić, „Dominant principles and models of treatment work with adult offenders in the community“, *Criminology & Social Integration* 24 (2), (2016): 140–165.

¹³⁵ Fergus McNeill ir Beth Weaver, *Changing Lives? Desistance Research and Offender Management* (SCCJR Project Report no. 03/2010, 2010).

¹³⁶ Maloić, „Dominant principles and models of treatment work with adult offenders in the community“; Koller-Trbović, Mirosavljević ir Jeđud Borić, *Needs Assessment of Children and Youth with Behavior Disorders - Conceptual and Methodical Guidelines*.

Kalbant apie kriminalinės viktimizacijos mažinimą, tyrimų duomenys rodo, kad pagrindine priemone laikomas būtent RNR. GLM pagrįstos intervencijos gali nesiskirti nuo tinkamai įgyvendintų RNR intervencijų, jei pirmosios nukreiptos į pažeidėjo dinaminį rizikos veiksnį. Be to, patenkinęs nekriminogeninius poreikius, pažeidėjas gali lengviau ištraukti iš rehabilitaciją kartu mažindamas riziką nusikalsti¹³⁷. Pasak mokslininkų Yateso ir Wardo, GLM požiūris nuvertina kriminogeninių veiksmų poveikį, kai siekiant gerovės neatsižvelgiama į individualizuotą požiūrį į reikšmingas nusikaltimo priežastis.

Kaip minėta anksčiau, nors yra pripažįstama, kad šie du modeliai (RNR ir GLM) persidengia, tačiau mokslinėje literatūroje pateikiama analizė rodo specifinius šių modelių skirtumus. RNR modelyje intervencijos yra paremtos nusikalstamo elgesio prognozavimu, o GLM pirmiausia remiasi veiksniais, kurie lemia atsparumą nusikalstamam elgesiui.

- GLM sutelkia dėmesį į pažeidėjo motyvaciją ir stipriąsias puses bei į aktyvų vaidmenį kuriant jam prasmingą ir konstruktyvų gyvenimo planą be teisės pažeidimų. RNR modelyje daugiau dėmesio skiriama rizikos veiksniams, kriminogeniniams poreikiams bei intervencijoms, reikalingoms potencialiai rizikai sumažinti.
- RNR modelis iš esmės remiasi aktuariniu vertinimu, o GLM daug didesnę dėmesį skiria praktišką klinikiniam gebėjimui formuluoti individualizuotas, kiekvienam pažeidėjui pritaikytas intervencijas.
- Reikšmingiausias skirtumas yra pačių modelių orientacija. Teigiama, kad RNR pabrėžia trūkumus (t. y. kriminogeninius poreikius), o GLM pabrėžia stiprybes (t. y. pirminius teigiamus dalykus)¹³⁸.

Svarstant šiuos skirtumus, reikia pažymėti, kad nėra bendro sutarimo, kad šie skirtumai iš tikrųjų egzistuoja. Pavyzdžiui, nors GLM iš dalies pasiūlomas kaip alternatyva, o iš dalies kaip galimas RNR modelio patobulinimas, Andrewsas,

¹³⁷ Pamela M. Yates ir Tony Ward, (2008), in Andrews, Bonta ir Wormith, „The risk-need-responsivity (RNR) model: Does adding the good lives model contribute to effective crime prevention“.

¹³⁸ Andrews, Bonta ir Wormith, „The risk-need-responsivity (RNR) model: Does adding the good lives model contribute to effective crime prevention“; Francis T. Cullen, „Taking rehabilitation seriously: creativity, science, and the challenge of offender change“, *Punishment & Society* 14 (1), (2012): 94–114; Fergus McNeill, „Four forms of “offender” rehabilitation: Towards an interdisciplinary perspective“, *Legal and Criminological Psychology* 17 (1), (2012): 18–36; Bourgon ir Bonta, „Reconsidering the Responsivity Principle: A Way to Move Forward“.

Bonta ir Wormithas¹³⁹ savo publikacijoje daro išvadą, kad GLM gali mažai kuo papildyti RNR modelį. Kartu šie autoriai pripažįsta, kad iš GLM šalininkų galima pasimokyti būtinybės pabrėžti patį pažeidėją bei jo stipriąsias puses. Taigi šiuolaikinis požiūris nuo rizikos šalinimo (kaip RNR modelyje) pereina prie koncentravimosi į, viena vertus, pažeidėjų gerovę, kita vertus, į jų aktyvaus įsitraukimo stiprinimą ir suvokimo apie intervencijų teikiamą naudą didinimą.

Taigi, nors ir naudingas bei svarbus, RNR modelis turėtų būti derinamas su kitais modeliais (pvz., aprašytu GLM), vertinimą atliekančiam ekspertui aiškiai sutelkiant dėmesį į jauno žmogaus poreikius, jo stipriąsias puses bei jo supamą aplinką, atsparumo ugdymą, jo bendro funkcionavimo ir elgesio supratimą. Aukščiau pateikti modeliai yra reikšmingi, nes jie demonstruoja pliuralizmą ir parodo skirtingų vertinimo metodų ir modelių derinimo ir integravimo poreikį tiek teorijoje, tiek praktikoje. Šiame kontekste ne tiek svarbu, kokio požiūrio ar modelio reikėtų (ar galima) laikytis, o tai, kaip kuo kokybiškiau atlikti individualų vertinimą, kad jis galėtų atsakyti į iškeltus tikslus ir pagrįsti savo tikslą.

Apibendrinant galima pasakyti, kad standartizuotos rizikos vertinimo priemonės yra svarbios ir turi būti pagrįstos moksliniais įrodymais ir analize, tačiau jos turėtų informuoti, o ne pakeisti profesionalo priimamą sprendimą. Praktikai taip pat turėtų žinoti, kad rizika gali būti įvardyta kaip mokslinis faktas, tačiau ji taip pat yra socialinis konstruktas, priklausantis nuo konteksto, todėl būtina kritinė analizė. Galima sutikti su M. Barry, kuris pažymi, kad baudžiamosios justicijos sistemoje pagrindinis dėmesys turi būti sutelktas į rizikos valdymą, nepamirštant kitų pažeidėjų gyvenimo problemų, galinčių turėti įtakos jų elgesiui, sprendimo. Svarbu žinoti, kad rizika gali koreliuoti su rezultatais, bet nebūtinai su jų tiesiogine priežastimi. Praktikai dažnai yra spaudžiami sutelkti dėmesį į momentinę nuotrauką, susikoncentruoti ties neigiamais, o ne teigiamais rezultatais ir galvoti apie paslaugų pritaikymą, o ne poreikių tenkinimą. Jie linkę daugiau dėmesio skirti klausimui „kodėl“, žvelgdami per intervencijos prizmę, o ne klausimui „kaip“. Tačiau abu šie klausimai yra vienodai svarbūs. Visiems žmonėms, įskaitant vaikus ir paauglius, rizikos lygis gali kisti priklausomai nuo skirtingų etapų ir kontekstų. Lygiai taip pat, kaip pabrėžia Barry, skirtingos rizikos kombinacijos žmonėms gali turėti skirtingą poveikį, priklausomai ne tik nuo amžiaus ir

¹³⁹ Andrews, Bonta ir Wormith, „The risk-need-responsivity (RNR) model: Does adding the good lives model contribute to effective crime prevention“.

asmens gyvenimo eigos, bet ir nuo pašalinių veiksnių, tokių kaip individo aplinka ir sociumas¹⁴⁰. Taigi reikia pergalvoti minėtus modelius ir siūlomus alternatyvius modelius, kad būtų galima įdiegti vaikams tinkamą, vaiko interesus atitinkantį, į vaiką orientuotą požiūrį¹⁴¹.

Baigiamosios pastabos ir nepilnamečių teismo vertinimo ateityje kryptys

Šiandien teisminis vertinimas yra neatsiejama teisminių sprendimų priėmimo dalis, reikalinga tam, kad šie sprendimai būtų pagrįsti, pasverti bei efektyvūs. Nors teismo vertinimo tikslas ir jo įgyvendinimas yra susijęs su teisminių klausimų sprendimu, tačiau vertinimo laukas yra ypač platus ir tarpdisciplininis. Šis laukas pasižymi tiek vertinamų kategorijų, tiek teisminių klausimų bei vertinimui keliamų tikslų įvairove. Šiame knygos skyriuje ir siekta tokią įvairovę atskleisti ir pristatyti, pirmiausia pademonstruojant, koks reikšmingas vaidmuo vertinimuose atitenka psichikos sveikatos, elgesio ir kitų kognityvinių, emocinių ar akademinų kompetencijų įvertinimui, psichikos sveikatos specialistų įsitraukimui bei atskleidžiant psichikos sveikatos ir teisės mokslų bendradarbiavimo naudą ir svarbą. Visgi ne vien psichikos sveikata, bet ir kiti reikšmingi socialiniai konstruktai yra svarbūs atliekant vertinimus, ypač kai kalbama apie rizikos nusikalsti nustatymą ar imlumą gydymui ir reabilitacijai. Ne mažesnė įvairovė egzistuoja ir formuluojant vertinimo tikslus bei keliant konkrečius teisinius klausimus. Teisminis vertinimas atliekamas sprendžiant tokius teisiškai reikšmingus klausimus kaip, pvz., diversijos taikymas, kardomasis kalinimas, nukreipimas į baudžiamųjų bylų teismą, sprendimų priėmėjų kompetencija, nuteisimas, priemonių taikymas atlikus bausmę. Taigi matyti, kad nors teismo vertinimo potencialas priimant sprendimus išties didžiulis, tačiau esminė užduotis išlieka atsakymas į iškeltus teisinius klausimus, parenkant šiems klausimams spręsti tinkamiausius vertinimo metodus ir instrumentus bei suformuluojant konkrečias, visoms suinteresuotoms šalims (pažeidėjams, jų šeimoms ir profesionalams) suprantamas išvadas.

¹⁴⁰ Monica Barry, *Effective Approaches to Risk Assessment in Social Work: An International Literature Review Final report* (Scottish Executive Social Research, 2007).

¹⁴¹ Žr.: Case ir Haines, „Children First, Offenders Second: The Centrality of Engagement in Positive Youth Justice“, 157–175.

Ypatingos svarbos vertinimas įgauna tada, kai yra kalbama apie nepilnamečių dalyvavimą teisingumo, ypač baudžiamojo teisingumo, sistemoje. Tiek mokslinėje literatūroje, tiek praktikoje pripažįstama, kad nepilnamečių raidos nebrandumas sumažina jų kaltę ir padidina jų rehabilitacijos bei reintegracijos galimybes. Todėl teisminis vertinimas yra nepaprastai svarbus. Pripažįstant, kad jaunų žmonių gebėjimai yra dinamiški ir kad neurologiniai pokyčiai vyksta per visą paauglystę, sutariama, kad nepilnamečių teisminis vertinimas turėtų būti atliekamas ypač jautriai ir atitinkamai laikantis vystymosi požiūrio. Siekiant užtikrinti nepilnamečiams atliekamų vertinimų kokybę, patikimumą bei su nepilnamečiais susijusių sprendimų efektyvumą įvairūs standartizuoti, mokslu grįsti instrumentai vis dažniau aprobuojami skirtingose teisinėse sistemose ir taikomi praktikoje. Šiandien ypač plačiai naudojami rizikos vertinimo instrumentai padeda nustatant kriminogeninius poreikius ir planuojant tolimesnes intervencijas. Tačiau kalbant apie nepilnamečių vertinimą galima matyti, kad formuojasi naujos kryptys ir tendencijos. Pirmiausia šiame skyriuje aptartas standartizuotas rizikos vertinimas kritikuojamas dėl to, kad užkerta kelią aktyviam, pozityviam jaunuolių įsitraukimui ir atstovavimui. Visgi standartizuoti vertinimai atliekami iš eksperimentinės suaugusiojo pozicijos bei interpretuojami remiantis vertintojo perspektyva. Būtent dėl pastarosios kritikos išauga poreikis įtraukti naujus požiūrius, kurie ne tik skatintų intensyvesnį bei motyvuotą vertinamų vaikų įsitraukimą, atstovavimą, pačių vaikų perspektyvos perteikimą, bet ir, kaip teigia T. Grisso, leistų nepilnamečių teisminį vertinimą pritaikyti bei priderinti prie kintančios kultūrinės įvairovės¹⁴². Taigi neabejotina, kad šiandien turi būti taikomas kuo individualesnis požiūris į vaiką, jautriai atliepiant visas psichosocialines aplinkybes, kurios prisideda prie nepilnamečio nusikalstamo elgesio. Tik tokiu kompleksiniu, vaiko įsitraukimą ir jo supratimą apie vertinimo svarbą skatinančiu įvertinimu paremti sprendimai gali padėti sumažinti kriminalinės justicijos daromą žalą. Taigi neturėtume pamiršti, kad daugelis dalykų negali būti išmatuojama skaičiais ar skalėmis, kad pagrindinis tikslas yra ne siekis priimti kuo efektyvesnį sprendimą, bet siekis skatinti jaunų žmonių gerovę ir padėti jiems tapti brandiems ir gyvenimui pasirengusiems suaugusiesiems.

¹⁴² Grisso, „Three Opportunities for the Future of Juvenile Forensic Assessment“.

Literatūra

- Andrews, D. A., J. Bonta ir J. S. Wormith. „The Recent Past and Near Future of Risk and / or Need Assessment.“ *Crime & Delinquency* 52, Nr. 1 (2006): 7–27.
- Andrews, D. A., J. Bonta ir J. S. Wormith. „The Risk-Need-Responsivity (RNR) Model: Does Adding the Good Lives Model Contribute to Effective Crime Prevention?“ *Criminal Justice and Behavior* 38, Nr. 7 (2011): 735–755.
- Barry, M. *Effective Approaches to Risk Assessment in Social Work: An International Literature Review Final report*. Scottish Executive Social Research, 2007.
- Bonta, J. ir D. A. Andrews. „Risk-Need-Responsivity Model for Offender Assessment and Rehabilitation.“ *Rehabilitation* 6, (2007): 1–22.
- Bonta, J. ir D. A. Andrews. „Viewing offender assessment and rehabilitation through the lens of the risk-needs-responsivity model.“ In *Offender Supervision: New Directions in Theory, Research and Practice*, edited by F. McNeill, P. Raynor and C. Trotter, 19–40. Taylor & Francis Group, 2012.
- Bourgon, G. ir J. Bonta. „Reconsidering the Responsivity Principle: A Way to Move Forward.“ *Federal Probation* 78, Nr. 2 (2014): 3–10.
- Brogan, L., E. Haney-Caron, A. Nemoir ir D. DeMatteo. „Applying the Risk-Needs-Responsivity (RNR) Model to Juvenile Justice.“ *Criminal Justice Review* 40, Nr. 3 (2015): 277–302. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1177/0734016814567312>
- Case, S. ir K. Haines. „Children First, Offenders Second: The Centrality of Engagement in Positive Youth Justice.“ *The Howard Journal* 54, Nr. 2 (2015): 157–175.
- Cullen, F. T. „Taking rehabilitation seriously: Creativity, science, and the challenge of offender change.“ *Punishment & Society* 14, Nr. 1 (2012): 94–114.
- Cullen, F. T. „The Twelve People Who Saved Rehabilitation: How the Science of Criminology Made a Difference.“ *Criminology* 43, Nr. 1 (2005): 1–42.
- Grisso, T. „Three Opportunities for the Future of Juvenile Forensic Assessment.“ *Criminal Justice and Behavior* 46, Nr. 12 (2019): 1671–1677.
- Grossi, L. M., A. Brereton ir R. A. Prentky. „Forensic Assessment of Juvenile Offenders.“ In *The Safer Society Handbook of Assessment and Treatment of Adolescents who have Sexually Offended*, edited by S. Righthand and W. Murphy. Brandon, VT: Safer Society Press, 2016.
- Guerra, N. G., K. R. Williams, P. H. Tolan ir K. L. Modeck. „Theoretical and Research Advances in Understanding the Causes of Juvenile Offending.“ In

- Treating the Juvenile Offender*, edited by R. D. Hoge, N. G. Guerra and P. Boxer, 33–53. The Guilford Press, 2008.
- Hawkes, S. *The Assessment of Need and the Assessment of Risk: The Challenges for Child Protection*. The University of Sheffield, 2005. Prieiga per internetą: <https://doksi.net/get.php?lid=27588>.
- Heilbrun, K. ir D. DeMatteo. „Toward Establishing Standards of Practice in Juvenile Forensic Mental Health Assessment.“ In *Handbook of Juvenile Forensic Psychology and Psychiatry*, edited by E. L. Grigorenko, 145–156. Boston: Springer, 2012.
- Heilbrun, K., D. DeMatteo, S. Brooks Holliday ir C. LaDuke. *Forensic Mental Health Assessment: A Casebook 2nd edition*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Heilbrun, K., D. DeMatteo, C. King ir S. Filone. *Evaluating Juvenile Transfer and Disposition: International Perspectives on Forensic Mental Health, 1st Edition*. New York: Routledge, 2017.
- Heilbrun, K., T. Grisso ir A. M. Goldstein. „The Nature and Evolution of Forensic Mental Health Assessment.“ In *Foundations of forensic mental health assessment*, edited by K. Heilbrun, T. Grisso and A. M. Goldstein, 5–40. New York, NY, US: Oxford University Press, 2009.
- Heilbrun, K., T. Grisso, A. M. Goldstein ir C. LaDuke. „Foundations of Forensic Mental Health Assessment.“ In *Forensic Assessments in Criminal and Civil Law – A Handbook for Lawyers*, edited by R. Roesch and P. A. Zafit, 1–14. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Hoge, R. D. „Assessment in Juvenile Justice Systems: An Overview.“ In *Handbook of Juvenile Forensic Psychology and Psychiatry*, edited by E. L. Grigorenko, 157–168. Springer, Boston, 2012.
- Hoge, R. D. „Forensic Assessments of Juveniles Practice and Legal Considerations.“ *Criminal justice and behavior* 39, Nr. 9 (2012): 1255–1270.
- Hoge, R. D. *The Juvenile Offender: Theory, Research, and Applications*. Kluwer Academic Publishers, 2001.
- Huss, M. T. *Forensic psychology: research, practice, and applications*. Malden (Mass.): Blackwell Publishing, 2009.
- Kavanaugh, A. ir T. Grisso. *Evaluations for Sentencing of Juveniles in Criminal Court*. Oxford: Oxford University Press, 2021.
- Klimukienė V., A. Laurinavičius, I. Laurinaitytė, L. Ustinavičiūtė ir M. Baltrūnas. „Examination of Convergent Validity of Start: AV Ratings among Male Juveniles on Probation.“ *International journal of psychology: a biopsychosocial approach* 22, (2018): 31–54.
- Koller-Trbović, N., A. Miroslavljević ir I. Jeđud Borić. *Needs Assessment of Children and Youth with Behavior Disorders - Conceptual and Methodical*

- Guidelines*. Zagreb: UNICEF Office for Croatia, 2017.
- Maloić, S. „Dominant principles and models of treatment work with adult offenders in the community.“ *Criminology & Social Integration* 24, Nr. 2 (2016): 140–165.
- Marshall, L. E. „The Risk/Needs/Responsivity Model: The Crucial Features of General Responsivity.“ *Advances in Program Evaluation* 13, (2012): 29–45.
- McNeill, F. „Four forms of “offender” rehabilitation: Towards an interdisciplinary perspective.“ *Legal and Criminological Psychology* 17, Nr. 1 (2012): 18–36.
- McNeill, F. ir B. Weaver. *Changing Lives? Desistance Research and Offender Management*. SCCJR Project Report no. 03/2010, 2010. Prieiga per internetą: https://www.sccjr.ac.uk/wp-content/uploads/2012/11/Report_2010_03__Changing_Lives.pdf
- Ogloff, J. R. P. ir M. R. Davis. „Advances in offender assessment and rehabilitation: Contributions of the risk–needs–responsivity approach.“ *Psychology, Crime & Law* 10, Nr. 3 (2004): 229–242.
- Jackson, R. ir R. Roesch. *Learning Forensic Assessment Research and Practice, 2nd Edition*. New York: Routledge, 2015.
- Redding, R. E., N. E. S. Goldstein ir K. Heilbrun. „Juvenile delinquency past and present.“ In *Juvenile delinquency: Prevention, assessment, and intervention*, edited by K. Heilbrun, N. E. S. Goldstein and R. E. Redding, 3–18. Oxford University Press, 2005.
- Ricijaš, N. *Assessment, Planning and Reporting for Juvenile Alternative Sanctions*. Zagreb: Ministry of Social Policy and Youth, 2012.
- Rosado, L. M. *Kids are Different: How Knowledge of Adolescent Development Theory Can Aid Decision-Making in Courting*. Understanding adolescents. A Juvenile Court Training Curriculum, 2000.
- Savignac, J. *Tools to Identify and Assess the Risk of Offending Among Youth*. Ottawa, Canada: National Crime Prevention Centre, 2010.
- Schwalbe, C. „Strengthening the Integration of Actuarial Risk Assessment with Clinical Judgment in an Evidence-based Practice Framework.“ *Children and Youth Services Review* 30, (2008): 1458–1464.
- Shader, M. *Risk Factors for Delinquency: An Overview*. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention (OJJDP), US Department of Justice, 2004.
- Singh, J. P., S. L. Desmarais, B. G. Sellers, T. Hylton, M. Tirotti ir R. A. Van Dorn. „From risk assessment to risk management: Matching interventions to adolescent offenders’ strengths and vulnerabilities.“ *Chil-*

- dren and Youth Services Review* 47, (2014): 1–9.
- Sprott, J. B., J. M. Jenkins ir A. N. Doob. *Early Offending: Understanding the Risk and Protective Factors of Delinquency*. Applied Research Branch, Strategic Policy - Human Resources Development Canada, 2000.
- Taxman, F. S. ir D. Marlowe. „Risk, needs, responsivity: In action or inaction?“ *Crime and Delinquency* 52, Nr. 1 (2006): 3–6.
- Vincent, G. M. *Screening and Assessment in Juvenile Justice Systems: Identifying Mental Health Needs and Risk of Reoffending*. Technical Assistance Partnership for Child and Family Mental Health, 2012.
- Vincent, G. M., L. S. Guy ir T. Grisso. „Risk Assessment in Juvenile Justice: A Guidebook for Implementation.“ *Implementation Science and Practice Advances Research Center Publications* (2012). Prieiga per internetą: https://escholarship.umassmed.edu/psych_cmhsr/573/
- Ward, T. „Detection of dynamic risk factors and correctional practice.“ *Criminology & Public Policy* 14, Nr. 1 (2015): 105–112. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1111/1745-9133.12115>
- Ward, T., J. Melsner ir P. M. Yates. „Reconstructing the Risk–Need–Responsivity model: A theoretical elaboration and evaluation.“ *Aggression and Violent Behavior* 12, Nr. 2 (2007): 208–228.
- Wechsler, D. *Wechsler Intelligence Scale for Children –IV (WISC-IV)*, 2004.
- White, A. ir P. Walsh. *Risk assessment in Child Welfare*. Centre for Parenting & Research. Research, Funding & Business Analysis Division. NSW Department of Community Services: Ashfield NSW, 2006.

4

Individualus vertinimas Lietuvoje: teisinis reguliavimas bei įgyvendinimas pagal Direktyvą

**Simonas Nikartas, Rūta Vaičiūnienė,
Jolanta Apolevič**

(Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas)

4.1. Vaiko individualaus vertinimo teisinis reguliavimas Lietuvoje

4.1.1. Priemonių, taikomų vaikams už delinkventinį elgesį, sistema

Lietuvos nepilnamečių justicijos sistemai būdingas platus baudžiamųjų ir kitų teisinių priemonių, kuriomis siekiama reaguoti į vaikų nusikalstamą elgesį, ratas¹⁴³. Lietuvoje už delinkventinį elgesį nepilnamečiams gali būti taikomos:

- 1) baumės ir auklėjamojo poveikio priemonės, skirtos tik už nusikalstamų veikų padarymą;
- 2) administracinės nuobaudos bei administracinio poveikio priemonės už administracinių nusižengimų padarymą¹⁴⁴; ir

¹⁴³ Simonas Nikartas et al., *Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros priemonės Lietuvoje: prielaidos, situacija ir įgyvendinimo problemos* (Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2013).

¹⁴⁴ Svarbu pažymėti, jog Lietuvoje galioja dvejopa teisinė atsakomybė už teisės pažeidimus sistema, kurią sudaro baudžiamoji atsakomybė už pažeidimus bei administracinė atsakomybė už nesunkius pažeidimus (administracinius nusižengimus), kaip antai smulki vagystė, smulkus sukčiavimas (iki 150 Eur), smulkus chuliganizmas, vairavimas esant lengvam girtumo laipsniui, prostitucija ir daugybė kitų nustatytų taisyklių pažeidimų (pvz., ekologiniai, transporto ir eismo, prekybos, pavojingų

- 3) minimalios ir vidutinės priežiūros priemonės už pažeidimus, kai juos padaręs vaikas nėra sulaukęs baudžiamosios atsakomybės amžiaus, arba už teisinių pareigų nevykdymą, kai tai nėra nusikalstama veika ar administracinis nusižengimas (pvz., mokyklos nelankymas)¹⁴⁵.

Lietuvos mokslininkai tokią nepilnamečių justicijos sistemą apibūdina kaip *maksimalios aprėpties (intervencijos)* sistemą, kurioje teisinėmis priemonėmis reaguojama į bet kurį socialiai nepageidautiną bet kurio amžiaus vaikų elgesį: įvairias poveikio priemones teisiškai galima taikyti bet kurio amžiaus vaikams ne tik už teisės pažeidimų padarymą, tačiau ir už mokyklos nelankymą ar kitokį pavojingą ar žalą darantį elgesį¹⁴⁶. Toliau išsamiau aptarsime nepilnamečių baudžiamosios ir administracinės bei vaiko *minimalios* ir *vidutinės priežiūros* priemonių reguliavimo aspektus.

Baudžiamoji atsakomybė

Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė yra reglamentuota Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau – BK)¹⁴⁷. Paprastai už nusikalstamos veikos padarymą baudžiamoji atsakomybė gresia tik 16 metų sulaukusiam asmeniui. 14-os metų ar vyresniems baudžiamoji atsakomybė taikoma tik už baigtinį sąrašą nusikalstamų veikų, išvardytų Baudžiamojo kodekso 13 straipsnyje¹⁴⁸.

medžiagų laikymo ir kiti taisyklių pažeidimai). Administracinė atsakomybė sukelia švelnesnes teisinės pasekmes nei baudžiamoji atsakomybė. Priešingai nei pastarosios atveju, administracinė atsakomybė neužtraukia teistumo, taip pat netaikomos sankcijos, susijusios su laisvės apribojimu.

¹⁴⁵ Lietuvos nepilnamečių justicijos sistemos aprašymą žr. 1 lentelėje.

¹⁴⁶ Poveikio priemones teisiškai galima taikyti bet kurio amžiaus vaikams ne tik už teisės pažeidimus, tačiau ir už mokyklos nelankymą ar kitokį pavojingą ar žalą darantį elgesį (žr. Simonas Nikartas et al., *Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros priemonės Lietuvoje: prielaidos, situacija ir įgyvendinimo problemos* (Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2013), 24).

¹⁴⁷ Nėra specialių įstatymų, reglamentuojančių nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę. Vis dėlto BK XI skyrius skirtas būtent nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumams.

¹⁴⁸ Šis *sunkių nusikaltimų* sąrašas apima nužudymą, sunkių sveikatos sutrikdymą, išžaginimą, seksualinį prievartavimą, vagystę, plėšimą, turto prievartavimą, turto sunaikinimą ar sugadinimą, šaunamojo ginklo, šaudmenų, sprogmenų ar sprogstamųjų medžiagų pagrobimą, narkotinių ar psichotropinių medžiagų vagystę, prievartavimą arba kitokį neteisėtą užvaldymą, transporto priemonių ar kelių, juose esančių įrenginių sugadinimą (BK 13 straipsnis). Amžius, nuo kurio asmenys atsako *administracine tvarka*, yra 16 metų (ANK 6 straipsnis).

1 lentelė. Nepilnamečių justicijos sistema Lietuvoje¹⁴⁹

Bausmės ar priemonės paskyrimo pagrindas	Nusikalstama veika	Nusikalstama veika, kai nepilnametis: atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės; taikomas lygtinis paleidimas (bausmės vykdymo atidėjimas ir lygtinis paleidimas iš kalėjimo)	Administracinis nusižengimas	1) Nusikalstama veika / administracinis nusižengimas, kai asmuo nėra sulaukęs amžiaus, nuo kurio atsakoma pagal baudžiamuosius ar administracinius įstatymus; 2) administracinis nusižengimas, tačiau nebuvo paskirta administracinė nuobauda ar priemonė; 3) nepilnamečio (iki 16 metų) pareigos mokyti nevykdymas.	1) Nusikalstama veika / administracinis nusižengimas, kai asmuo nėra sulaukęs baudžiamosios ar administracinės atsakomybės taikymo amžiaus ir vaiko elgesys kelia pavojų jo paties ar kito asmens gyvybei, sveikatai ar turtui; 2) tais atvejais, kai per minimalios priežiūros laikotarpį vaiko elgesyje neįvyko jokių teigiamų pokyčių (išskyrus pareigos mokyti pažeidimą).
Bausmės ir priemonės	Bausmės	Auklėjamojo poveikio priemonės	Administracinės nuobaudos ir administracinės priemonės	Minimalios priežiūros priemonės	Vidutinės priežiūros priemonės
Institucija, skirianti bausmę ar priemonę	Teismas		Teismas	Savivaldybės administracija ir vaiko gerovės komisijos	Savivaldybės administracija ir vaiko gerovės komisijos, gavusios teismo patvirtinimą

¹⁴⁹ Lentelė su nežymiais pakeitimais parengta pagal: Simonas Nikartas et al. *Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros priemonės Lietuvoje: prielaidos, situacija ir įgyvendinimo problemos* (Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2013), 23–24.

1 lentelė. Nepilnamečių justicijos sistema Lietuvoje (*tęsinys*)

<p>Institucijos, atsakingos už bausmių ar priemonių vykdymą</p>	<p>Nepilnamečių pataiso namai, probacijos tarnyba (laisvės apribojimo, visuomenės darbų ir daugumos kitų auklėjamojo poveikio priemonių atveju), socializacijos centras (auklėjamosios priemonės atiduodant į specialiąją ugdymo įstaigą atveju), antstoliai (baudos atveju), kitos įstaigos ir organizacijos</p>	<p>Policija ir kitos kompetentingos institucijos</p>	<p>Mokyklos, vaikų ir jaunimo dienos centrai, sveikatos priežiūros institucijos, kitos institucijos ir organizacijos</p>	<p>Socializacijos centras</p>
<p>Institucijos, atsakingos už bausmių ir priemonių vykdymo kontrolę</p>	<p>Prokuroras, Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos</p>	<p>Policija, savivaldybė ir kitos kompetentingos institucijos</p>	<p>Savivaldybės administracija, savivaldybių vaikų gerovės komisijos</p>	
<p>Koordinuojanti ministerija</p>	<p>Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija</p>	<p>Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija</p>	<p>Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministerija</p>	

Nusikaltimus padariusiems nepilnamečiams gali būti taikomos bausmės ir auklėjamojo poveikio priemonės. Vaikams taikytinos tokios pačios bausmės kaip ir suaugusiesiems (išskyrus laisvės atėmimą iki gyvos galvos), kaip antai laisvės atėmimo bausmė, areštas, laisvės apribojimas ir viešieji darbai.

Baudžiamasis kodeksas nepilnamečiams skiria trumpesnes ir švelnesnes bausmes, lyginant su suaugusiaisiais (žr. 2 lentelę). Maksimali viešųjų darbų bausmės trukmė nepilnamečiams yra 240 valandų (suaugusiesiems tai sudarytų 480 valandų už nusikaltimus ir 240 valandų už baudžiamuosius nusižengimus). Nepil-

namečiui gali būti skiriama bauda nuo 5 iki 50 MGL¹⁵⁰ (suaugusiam asmeniui – nuo 15 iki 6000 MGL, atsižvelgiant į nusikaltimo rūšį). BK taip pat numato, jog bauda gali būti skiriama tik dirbančiam ar turto turinčiam nepilnamečiui. Pastarajam gali būti skiriama nuo 5 iki 45 dienų trumpalaikė laisvės atėmimo bausmė (suaugusiesiems ji svyruoja nuo 15 iki 90 dienų nusikaltimo atveju ir nuo 10 iki 45 dienų, kai padaromas baudžiamasis nusižengimas).

Baudžiamasis kodeksas nustato specialias laisvės atėmimo bausmės skyrimo sąlygas: pirma, nepilnamečio laisvės atėmimo bausmė negali viršyti dešimties metų; antra, teismas gali skirti nepilnamečiui laisvės atėmimo bausmę, jei yra pagrindo manyti, kad kitokio pobūdžio bausmės nepakanka, kad būtų pakeistas nepilnamečio nusikalstamas polinkis, arba jei jis padarė sunkų ar labai sunkų nusikaltimą; trečia, BK sumažina minimalų laisvės atėmimo nepilnamečiams terminą: pagal BK 91 straipsnį, minimali bausmė nepilnamečiui yra pusė minimalios pilnamečiam asmeniui skiriamos bausmės, numatytos konkrečiame BK straipsnyje¹⁵¹.

2 lentelė. Nepilnamečių ir suaugusiųjų bausmių trukmės palyginimas

Bausmės rūšis	Bausmės trukmė nepilnamečiams	Bausmės trukmė suaugusiesiems
Laisvės atėmimo bausmė	1,5 mėn. – 10 m.	3 mėn. – 20 m.
Laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimas (probacija)	1–3 m.	1–3 m.
Areštas	5–45 d.	10–90 d. 15–90 d. už nusikaltimus; 10–45 d. už baudžiamuosius nusižengimus.
Laisvės apribojimas	3 mėn. – 2 m.	3 mėn. – 2 m.
Viešieji darbai	1–12 mėn. Iš viso ne daugiau nei 240 val.	1–12 mėn. Iš viso ne daugiau nei 480 val. už nusikaltimus. Iš viso ne daugiau nei 240 val. už baudžiamuosius nusižengimus.

¹⁵⁰ 2021 metais Lietuvoje MGL sudaro 40 eurų.

¹⁵¹ Dėl konkrečių nusikaltimų yra nurodoma tik minimali ir maksimali laisvės atėmimo bausmės trukmė, paliekant teismams ją nustatyti kiekvienu atveju atskirai. Praktiškai tai reiškia, kad vidutinė nepilnamečiui paskirta laisvės atėmimo bausmė yra maždaug pusė suaugusiajam skirtosios.

Auklėjamojo poveikio priemonės gali būti skiriamos nusikalstamą veiką padariusiam ir nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės atleistam nepilnamečiui, taip pat kai šiam bausmės vykdymas atidėtas ar jis yra laikinai paleistas iš pataisos įstaigos. Jam gali būti taikomos šios auklėjamojo poveikio priemonės:

- 1) įspėjimas¹⁵²;
- 2) turtinės žalos atlyginimas arba jos pašalinimas¹⁵³;
- 3) nemokami auklėjamojo pobūdžio darbai¹⁵⁴;
- 4) atidavimas tėvams ar kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais, ugdyti ir prižiūrėti¹⁵⁵;
- 5) elgesio apribojimas¹⁵⁶;

¹⁵² Įspėjimas gali būti skiriamas nepilnamečiui kaip savarankiška auklėjamojo poveikio priemonė arba kartu su kitomis priemonėmis. Teismas, skirdamas nepilnamečiui šią auklėjamojo poveikio priemonę, raštu išaiškina galimas teisinės pasekmes, jeigu jis padarytų naujų nusikalstamų veikų (83 str.). Teismų praktikoje įspėjimas paprastai skiriamas kaip papildoma priemonė kartu su kitomis auklėjamojo poveikio priemonėmis.

¹⁵³ Turtinės žalos atlyginimas arba jos pašalinimas skiriamas tik tuo atveju, kai nepilnametis turi lėšų, kuriomis savarankiškai disponuoja, arba padarytą žalą gali pašalinti savo darbu. Turtinė žala turi būti atlyginta arba pašalinta savo darbu per teismo nustatytą terminą (84 str.).

¹⁵⁴ Nemokami nuo 20 iki 100 valandų trunkantys auklėjamojo pobūdžio darbai skiriami atlikti sveikatos priežiūros, socialinių paslaugų ar kitose valstybinėse ar nevalstybinėse įstaigose bei organizacijose, kuriose šis darbas gali turėti auklėjamąjį pobūdį. Ši priemonė skiriama tik tuo atveju, jeigu nepilnametis sutinka (85 str.). BK 85 straipsnyje taip pat numatyta išimtis, jog nemokami darbai negali būti skiriami nepilnamečiui, atiduotam į specialią auklėjimo įstaigą.

¹⁵⁵ Atidavimas tėvams ar kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais, ugdyti ir prižiūrėti nustatomas nuo šešių mėnesių iki trejų metų, bet ne ilgiau kaip iki nepilnamečiui sueis aštuoniolika metų. Ši priemonė pagal BK 86 straipsnį gali būti skiriama šiais atvejais:

- 1) tėvai ar kiti asmenys sutinka ugdyti bei prižiūrėti nepilnametį, patys nedaro neigiamos įtakos nepilnamečiui, turi galimybių sudaryti jo asmenybei ugdyti tinkamas sąlygas, sutinka teikti būtina informaciją šios priemonės vykdymą kontroliuojančioms institucijoms;
- 2) nepilnametis sutinka, kad jį ugdytų bei prižiūrėtų nurodyti asmenys, ir pasižada jų klausyti bei tinkamai elgtis.

Atidavimas tėvams ar kitiems asmenims ugdyti ir prižiūrėti gali būti skiriamas nepilnamečiui kaip savarankiška poveikio priemonė ar su kitomis auklėjamojo poveikio priemonėmis. Ši priemonė negali būti skiriama, jeigu nepilnametis atiduodamas į specialią auklėjimo įstaigą (86 str.).

¹⁵⁶ Elgesio apribojimas apima tokias teismo nustatytas pareigas ir draudimus kaip: būti namuose nustatytu laiku; mokytis, tęsti mokslą arba dirbti; įgyti tam tikrų žinių ar išmokti draudimus (saugaus eismo, mokinio taisyklės ir pan.); atlikti visą gydymosi nuo alkoholizmo, narkomanijos, toksikomanijos ar venerinės ligos kursą (šis įpareigojimas skiriamas tėvų ar globėjų prašymu, jeigu nepilnametis sutinka); dalyvauti valstybinių ar nevalstybinių įstaigų bei organizacijų rengiamose socialinio ugdymo ar reabilitacijos priemonėse; nežaisti azartinių žaidimų; neužsiimti tam tikra veikla; nevairuoti motorinių transporto priemonių (motociklo, savaeigės mašinos ir pan.); nesilankyti vietose, kuriose daroma neigiama įtaka nepilnamečio elgesiui, arba nebendrauti su žmonėmis, darančiais jam neigiamos įtakos; be priemonės vykdymą kontroliuojančių institucijų žinios nekeisti gyvenamosios

6) perdavimas į specialią ugdymo įstaigą¹⁵⁷.

Reikėtų paminėti, kad Lietuvoje nėra diversijos priemonių nepilnamečiams. Kita vertus, BK 93 straipsnis numato nepilnamečio *atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės*: nepilnametis, pirmą kartą padaręs baudžiamąjį nusižengimą, neat-sargų arba nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą, teismo gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, jeigu jis:

- 1) nukentėjusio asmens atsiprašė ir visiškai ar iš dalies savo darbu ar pinigais atlygino arba pašalino padarytą turtinę žalą arba
- 2) pripažintas ribotai pakaltinamu, arba
- 3) pripažino savo kaltę ir gailisi padaręs nusikalstamą veiką arba yra kitų pagrindų manyti, kad nepilnametis laikysis įstatymų ir nedarys naujų nusikalstamų veikų.

Teismas, atleidęs nepilnametį nuo baudžiamosios atsakomybės, skiria jam auklėjamojo poveikio priemones.

Administracinė atsakomybė

Nepilnamečiui, vyresniam nei 16 metų, padariusiam administracinių nusižengimų, gali būti taikomos administracinės nuobaudos ir administracinio pobūdžio priemonės. Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksas (toliau – ANK) įtvirtina šias nuobaudas:

- 1) įspėjimas;
- 2) bauda;
- 3) viešieji darbai (ANK 23 str.).

vietos (BK 87 str.). Elgesys gali būti apribojamas nuo trisdešimties dienų iki dvylikos mėnesių. Šios poveikio priemonės terminas skaičiuojamas dienomis ir mėnesiais. Teismas nepilnamečiui jo ar kitų baudžiamojo proceso dalyvių prašymu, taip pat savo nuožiūra gali paskirti kitus baudžiamajame įstatyme nenumatytus įpareigojimus ar draudimus, kurie, teismo nuomone, turėtų teigiamos įtakos nepilnamečio elgesiui. Nepilnamečio elgesio apribojimas gali būti skiriamas nepilnamečiui kaip savarankiška poveikio priemonė ar su kitomis auklėjamojo poveikio priemonėmis. Ši priemonė negali būti skiriama, jeigu nepilnametis atiduodamas į specialią auklėjimo įstaigą.

¹⁵⁷ Tokios įstaigos yra socializacijos centrai, kurie oficialiai yra švietimo įstaigos, pavaldžios Švietimo, mokslo ir sporto ministerijai. Vis dėlto faktiškai šios įstaigos yra artimos atviro įkalinimo įstaigoms: nors nėra fizinių laisvės apribojimų, tačiau vaikai yra įpareigojami būti šioje įstaigoje nustatyta laikotarpį, savo tėvus arba globėjus jie gali aplankyti švenčių metu.

Taip pat numatytos šios administracinio poveikio priemonės:

- 1) asmeniui suteiktos specialiosios teisės atėmimas;
- 2) turto konfiskavimas;
- 3) įpareigojimas dalyvauti alkoholizmo ir narkomanijos prevencijos, ankstyvosios intervencijos, sveikatos priežiūros, resocializacijos, bendravimo su vaikais tobulinimo, smurtinio elgesio keitimo ar kitose programose (kursuose);
- 4) draudimas lankytis viešosiose vietose vykstančiuose renginiuose.

ANK nenumato konkrečių nuobaudų ar priemonių nepilnamečiams. Vis dėlto ANK 42 str. ir 43 str. 2 dalis nustato bendro pobūdžio principą, kad, skiriant administracinę nuobaudą ir administracinio poveikio priemonę nepilnamečiui, būtina atsižvelgti į jo amžių, socialinę brandą, asmenybę, taip pat gali būti atsižvelgiama į nepilnamečio gyvenimo ir auklėjimo sąlygas, kitas įstatymuose numatytas aplinkybes. ANK 44 straipsnis nurodo, kad nepilnametis baudžiamas bauda, lygia pusei paskirtos baudos, bet ne mažesne kaip 5 ir ne didesne kaip 900 eurų. Taip pat teismas gali neskirti nepilnamečiui administracinės nuobaudos ar priemonės ir kreiptis dėl *minimalios* ar *vidutinės vaiko priežiūros* (ANK 43 str.).

Minimali ir vidutinė vaiko priežiūra

Vaikams, padariusiems nusikaltimus ar administracinius nusižengimus, tačiau nesulaukusiems BK ar ANK nustatyto amžiaus, yra taikomos **minimalios** ir **vidutinės priežiūros** priemonės¹⁵⁸. Šios priemonės taip pat gali būti taikomos nepilnamečiams iki 18 metų, kurie nepadarė baudžiamųjų ar administracinių nusižengimų, tačiau nevykdo kitų teisinių pareigų, pavyzdžiui, nelanko mokyklos. ANK taip pat nurodo, jog teismas gali pakeisti nepilnamečių administracinės nuobaudas minimalios ir vidutinės priežiūros priemonėmis, atsižvelgdamas į nepilnamečio asmenybę, nusižengimo pobūdį ir administracinės atsakomybės tikslus, įtvirtintus ANK. Minėtos priemonės nustatytos VMVPĮ. Minimalios priežiūros priemonės nurodytos 3 lentelėje.

¹⁵⁸ Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas (VMVPĮ).

3 lentelė. Vaiko minimalios priežiūros priemonės

	Priemonės pobūdis	Maksimali priemonės trukmė
1	Apsilankyti pas specialistą.	Iki 1 m.
2	Lankyti vaikų dienos centrą ar bet kurią kitą įstaigą ar organizaciją, teikiančią švietimo, kultūros, sporto, socialines ar kitas paslaugas, arba dirbti bendruomenėje, įskaitant nevyriausybinės organizacijas, kaip tai apibrėžta Lietuvos Respublikos nevyriausybinių organizacijų plėtros įstatyme.	
3	Tęsti mokymąsi toje pačioje ar kitoje bendrojo lavinimo mokykloje ar profesinio mokymo įstaigoje pagal privalomas švietimo programas.	
4	Dalyvauti sporto, dailės ar kitoje terapijoje, valstybės, savivaldybių institucijų, įstaigų, įmonių, organizacijų ir nevyriausybinių organizacijų įgyvendinamose specialiose neformaliojo švietimo, elgesio pokyčių, socialinio švietimo, prevencijos programose, siekiant įgyvendinti šį įstatymą ir teigiamai paveikti vaiko elgesį.	
5	Psichikos ir elgesio sutrikimų, susijusių su psichoaktyviųjų medžiagų vartojimu, patologiniais lošimais, kitais įpročiais ir potraukio sutrikimais, gydymas.	Nustatoma individualiai
6	Dalyvauti mediacijos procese.	
7	Vykdyti bendruomenei, švietimo ar kitai įstaigai naudingą veiklą.	Iki 20 val.

Vidutinės vaiko priežiūros priemonė yra nepilnamečio atskyrimas nuo neigiamos socialinės aplinkos atiduodant jį į specialų *socializacijos centrą*. VMVPĮ teigiama, jog vidutinės vaiko priežiūros priemonė gali būti skiriama 14 metų ir vyresniam vaikui. Vaiko iki 14 metų atveju vidutinė priežiūra gali būti taikoma tik išimtiniais atvejais, t. y. kai vaikas padarė nusikalstamą veiklą, tačiau veikos padarymo metu nebuvo sulaukęs baudžiamajame įstatyme nurodyto amžiaus ir kai vaiko elgesys kelia grėsmę jo paties ar kito asmens gyvybei, sveikatai ar turtui. Vidutinės vaiko priežiūros priemonės trukmė yra iki vieno metų, o jos vykdyti negalima tuomet, kai asmeniui sukanka aštuoniolika metų. Bendra vaiko priežiūros vidutinė trukmė (įskaitant pratęsimą ar pakartotinį paskyrimą) neturi viršyti trejų metų. Vidutinės priežiūros priemonės vykdymo laikotarpis skaičiuojamas nuo faktinio jos pritaikymo momento.

Kaip matyti, šios priemonės itin panašios į BK numatytas auklėjamojo poveikio priemones. Dešimtojo dešimtmečio nepilnamečių baudžiamosios justicijos koncepcijos plėtra sąlygojo vientisą sankcijų vaikams už nusikalstamą elgesį sistemą, kuri apima ir dabartines BK įtvirtintas auklėjamojo poveikio priemones, ir minimalios bei vidutinės vaiko priežiūros priemones. Vis dėlto įstatymų leidybos praktikoje nepilnamečių justicijos sistema buvo suskirstyta į dvi atskiras viešojo administravimo sritis:

- priemonės, skirtos vaikams, padariusiems nusikaltimus ir sulaukusiems baudžiamosios atsakomybės amžiaus, buvo priskirtos *Teisingumo* ministerijai pavaldžiai teisingumo sistemai;
- priemonės, skirtos nepilnamečiams pažeidėjams, kuriems netaikytina baudžiamoji atsakomybė, perduotos švietimo sistemai, kuri pavaldi Švietimo, mokslo ir sporto ministerijai.

Vis dėlto tokia dirbtinė atskirtis turi mažai įtakos priemonių pobūdžiui. Dauguma jų yra panašaus turinio, nors trukmė, nevykdymo pasekmės, vykdymo ir kontrolės subjektai skiriasi.

4.1.2. Institucijos, atsakingos už nepilnamečių baudžiamąjį procesą

Nepilnamečių baudžiamąjį procesą reglamentuoja Baudžiamojo proceso kodeksas (toliau – BPK). Skirtingai nei Baudžiamajame kodekse, BPK nėra atskiro skyriaus, skirto būtent nepilnamečių baudžiamojo proceso įtvirtinimui, tačiau numatytos specialios baudžiamojo proceso nuostatos nepilnamečiams įtariamiesiems. Teismai, prokuratūra ir policija yra pagrindinės baudžiamojo proceso institucijos¹⁵⁹. Nėra specializuotų teismų ar teisėsaugos institucijų departamentų, kurie specializuotųsi tirti nepilnamečių bylas. Tačiau yra teisėjų, prokurorų ir policijos pareigūnų specializacijos elementų.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 111 straipsnis ir *Teismų įstatymo* 13 straipsnis suteikia galimybę steigti specializuotus nepilnamečių teismus, nors dėl ekono-

¹⁵⁹ Yra ir kitų įstaigų, atliekančių ikiteisminius tyrimus. Ikiteisminio tyrimo funkcijos įstatymu priskiriamos skirtingoms institucijoms pagal veiklos sritį ir nusikaltimo rūšį. Pavyzdžiui, už nusikaltimų, susijusių su korupcija, tyrimą yra atsakinga *Specialiųjų tyrimų tarnyba*, už finansinių nusikaltimų tyrimą – *Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyba*, už nusikaltimų, susijusių su neteisėtomis prekėmis ir kontrabanda, tyrimą – *Muitinė*, už nusikaltimų, susijusių su valstybės sienos kirtimais, tyrimą – *Valstybės sienos apsaugos tarnyba*, už kalėjimuose padarytus nusikaltimus – *Kalėjimų departamentas*. Vis dėlto daugumą nusikaltimų tiria *policija*. Ikiteisminius tyrimus koordinuoja ir kontroliuoja *prokurorai*.

minių sumetimų, nepakankamo bylų skaičiaus ar kitų priežasčių nėra specialių teismų šeimos ir nepilnamečių byloms¹⁶⁰. Teismų įstatymo 34 straipsnyje numatoma galimybė nustatyti specialias teisėjų kategorijas konkrečioms bylų kategorijoms, o Nacionalinė teismų administracija yra sudariusi sąrašą teisėjų, kurie specializuojasi nepilnamečių ir šeimos bylose¹⁶¹. Pagal teisėjų specializacijos nustatymo tam tikrose kategorijose tvarką ir Lietuvos Respublikos teismų įstatymą specialiosios bylų kategorijos paprastai priskiriamos atitinkamą specializaciją pasirinkusiam teisėjui¹⁶². Vis dėlto nėra nustatyta imperatyvo nepilnamečių bylas nagrinėti tik teisėjams, kurie specializuojasi šeimos ir nepilnamečių bylose, taigi galima teigti, kad teisėjų specializacija yra tik dalinė¹⁶³.

Panašus ir kitų baudžiamosios justicijos pareigūnų specializacijos reglamentavimas. Nepilnamečių justicijos specializacija taikoma visuose prokuratūros lygiuose: apylinkių ir apygardų prokuratūrose, taip pat Generalinės prokuratūros Baudžiamąjo persekiojimo departamente¹⁶⁴. *Prokurorų* specializacija įtvirtinta *Generalinio prokuroro* įsakymu patvirtintose rekomendacijose bei numatyta kaip vienas ikiteisminio tyrimo paskyrimo konkrečiam prokurorui kriterijų¹⁶⁵. Taip pat Rekomendacijų 16 punktas įtvirtina, jog tais atvejais, kai ikiteisminis tyrimas patenka į nepilnamečių justicijos ir kitą specializaciją, jis turi būti paskiriamas prokurorui, kuriam priskirta nepilnamečių justicijos specializacija¹⁶⁶. Tačiau Rekomendacijų 22 punktas taip pat numato išimtį, kai, siekiant suvienodinti prokurorų darbo krūvį ar dėl kitų svarbių priežasčių, ikiteisminiai tyrimai prokurorams gali būti skirstomi neatsižvelgiant į Rekomendacijose nustatytus bylų skirstymo kriterijus¹⁶⁷.

Iki 2016 m. policijos struktūroje *nepilnamečių policijos pareigūnai* buvo atsakingi už darbą su nepilnamečiais. Jų funkcijos buvo plačios, tačiau sutelktos

¹⁶⁰ *Ibidem*, 76.

¹⁶¹ Teisėjų, nagrinėjančių nepilnamečių ir šeimos bylas, sąrašas. Nacionalinė teismų administracija. Prieiga per internetą: <https://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/teismai-ir-teisejai/teiseju-specializacijos/157> [žiūrėta 2020 m. lapkričio 2 d.].

¹⁶² *Ibidem*.

¹⁶³ *Ibidem*.

¹⁶⁴ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2012 m. spalio 30 d. įsakymas Nr. I-318 „Dėl Rekomendacijų dėl prokurorų specializacijos baudžiamajame procese ir ikiteisminių tyrimų paskirstymo prokurorams patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 128-6455. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.436535/asr> [žiūrėta 2020 m. lapkričio 2 d.].

¹⁶⁵ *Ibidem*.

¹⁶⁶ *Ibidem*.

¹⁶⁷ *Ibidem*.

į prevenciją ir nepilnamečiui pavestų pareigų kontrolę. Taip pat nepilnamečių policijos pareigūnams galėjo būti patikėti atskiri procesiniai veiksmai atliekant ikiteisminį tyrimą dėl dingusių vaikų, tačiau platesnė nepilnamečių policijos pareigūnų kompetencija ikiteisminio tyrimo metu galėjo būti nustatyta tik atskiru Policijos generalinio komisaro įsakymu ar nurodymu¹⁶⁸. Tačiau sulig 2016–2018 m. policijos reforma šių specializuotų nepilnamečių pareigūnų pareigybių nebeliko. Pareigūnai, kurie dirba su nepilnamečiais baudžiamajame procese, paprastai atlieka ir kitas funkcijas.

4.1.3. Institucijos, atsakingos už nepilnamečiams pažeidėjams paskirtų sankcijų vykdymą

Bausmių vykdymo sistema patenka į Teisingumo ministerijos kompetencijos ribas. Už bausmių (išskyrus baudas) bei auklėjamojo poveikio priemonių vykdymą atsako Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos; laisvės atėmimas vykdomas nepilnamečių pataisos namuose, o probacija ir auklėjamojo poveikio priemonės (išskyrus perdavimą specialiai įstaigai) yra *Lietuvos probacijos tarnybos* kompetencija.

Bendroji taisyklė yra ta, jog administracines nuobaudas ir priemones gali tirti ir skirti įvairios valdžios institucijos (policija, teismai, įvairios agentūros ir inspekcijos pagal savo kompetenciją). Baudos bausmės vykdymą užtikrina antstoliai. Nepilnamečių bylų kontekste ANK numato, kad visus nepilnamečių administracinius nusižengimus nagrinėja ir tiria teismai (ANK 614 str.).

Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros sistemą prižiūri Švietimo, mokslo ir sporto ministerija. Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros priemonės vaiko gerovės komisijos teikimu skiria savivaldybės administracijos direktorius (iš esmės bylas nagrinėja ir *de facto* sprendimą priima komisijos, o savivaldybės administracijos direktoriaus patvirtinimas yra formalus aktas). Priklausomai nuo siekiamo poveikio, minimalios priežiūros priemonės įgyvendina mokyklos, NVO, sveikatos priežiūros tarnybos (pvz., kai teikiama specialisto priežiūra). Vidutinės priežiūros priemonių taikymui reikia teismo pritarimo; ji vykdoma specializuotuose socializacijos centruose, kurie *de facto* gali būti laikomi švelnaus režimo nepilnamečių laisvės ribojimo įstaigomis.

¹⁶⁸ *Ibidem*, 78.

4.2. Vaiko individualaus vertinimo teisinis reguliavimas

Baudžiamojo proceso kodekso ir kitų įstatymų pakeitimai ir papildymai bei juos lydintys teisės aktai, kuriais įgyvendinamos Direktyvos nuostatos dėl individualaus vaiko vertinimo, įsigaliojo 2020 m. sausio 1 d. Iki tol vaikų įtariamųjų ar kaltinamųjų individualaus vertinimo reguliavimas ir praktika Direktyvą atitiko tik iš dalies. Šioje vietoje pažymėtini du aspektai.

Pirma, BPK numato galimybę Teismui prašyti socialinio tyrimo išvados (taip pat ir nepilnamečiams), kurioje būtų išsamiai įvertinama nepilnamečio asmenybė, jo socialinė aplinka, kriminogeniniai rizikos ir apsauginiai veiksniai¹⁶⁹. Socialinio tyrimo išvadas rengdavo probacijos tarnybos ir įkalinimo įstaigų darbuotojai (jei nepilnametis buvo įkalinamas), vadovaudamiesi moksliskai pagrįstomis rizikos vertinimo metodikomis (šiuo metu nepilnamečiams taikoma rizikos vertinimo metodika START¹⁷⁰). Tačiau socialinio tyrimo išvados paskirtis apsiribodavo tik

¹⁶⁹ Remiantis BPK 36-1 straipsniu, socialinio tyrimo išvada yra specialisto parengtas dokumentas, kuriame apibūdinama kaltinamojo ar nuteistojo socialinė aplinka, kriminogeniniai veiksniai, taip pat pateikiama kita informacija, padedanti teismui individualizuoti probacijos sąlygas. Teisėjas gali paskirti socialinio tyrimo ataskaitą savo nuožiūra arba prokuroro, kaltinamojo ar jo advokato prašymu. Socialinio tyrimo ataskaitas rengia probacijos tarnyba. Ji turi būti parengta mažiausiai per 20 darbo dienų. Socialinio tyrimo ataskaitą sudaro trys dalys: bendra informacija, tyrimo duomenys ir išvada. Bendrojoje informacinėje dalyje pateikiama informacija (1) apie vertintoją, (2) apie vertinamą kaltinamąjį ar pažeidėją bei (3) tyrimo metodikas. Antroje socialinio tyrimo ataskaitos dalyje aprašomas (1) kaltinamasis (pažeidėjas) ir jo socialinė aplinka (teisės pažeidimai, gyvenamoji aplinka, išsilavinimas, mokymai ir galimybės įsidarbinti, finansų valdymas ir pajamos, santykiai, gyvenimo būdas, piktnaudžiavimas narkotinėmis medžiagomis, emocinė savijauta, mąstymas ir elgesys, pasalėžiūra), (2) svarstymo dėl lygtinio paleidimo atveju – pažeidėjo elgesys įkalinimo metu, jo dalyvavimas pataisos programose bei rezultatai, pažeidėjo tėvų pareigų, numatytų Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse, vykdymas ir (3) kiti reikšmingi duomenys. Paskutinė socialinio tyrimo ataskaitos dalis, vadinamoji išvada, apima (1) pažeidimo vertinimo ir kriminogeninių poreikių rizikos rezultatus ir (2) pagrįstą nuomonę dėl probacijos sąlygų individualizavimo (rekomenduojamos probacijos sąlygos ir rekomendacijų motyvai). Antroji socialinių tyrimų ataskaitos dalis įtvirtina veiksnų, susijusių su pakartotinio pažeidimo tikimybe, sąrašą, minėtą OASys rizikos vertinimo priemonėje. Šios BPK nuostatos taikomos, kai sprendžiama dėl bausmės (lygtinio paleidimo) atidėjimo, tad baudžiamajame procese taikomos retais atvejais.

¹⁷⁰ *The Short-Term Assessment of Risk and Treatability: Adolescent Version – START: AV* sutelktas į neigiamų rezultatų, susijusių su žala kitiems ir taisyklių pažeidimais, rizikos vertinimą, įskaitant nepilnamečių stipriųjų ir silpnųjų pusių vertinimą (žr.: Virginija Klimukienė, Alfredas Laurinavičius, Ilona Laurinaitytė, Laura Ustinavičiūtė ir Mykolas Baltrūnas, „START: AV vertinimų konkurencinis validumas vyriškos lyties paauglių, esančių probacijos priežiūroje, imtyje“, *Tarptautinis psichologijos žurnalas: biopsichosocialinis požiūris (International journal of psychology: a biopsychosocial approach)* 22 (2018): 31–54. Prieiga per internetą: <https://repository.mruni.eu/ds2/stream/?#/documents/06a2f276-8e20-4aeb-b87e-46f4672e2a45/page/1> [žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 23 d.].

probacijos sąlygų nustatymu, todėl neatitiko Direktyvoje pateiktų individualaus vertinimo tikslų¹⁷¹.

Antra, buvo įgyvendinamas tarpinstitucinis prokuratūros, teismų, vaiko teisių apsaugos tarnybų ir kitų institucijų bendradarbiavimas pateikiant informaciją apie vaiko asmenybę ir jo aplinką¹⁷². Šiuos duomenis prokurorai ir teismai naudojo baudžiamojo proceso ir baudžiamosios atsakomybės priemonėms individualizuoti. Tačiau ši praktika nebuvo sureguliuota įstatymų lygmeniu, o duomenų užklausimas prokurorams ar ikiteisminio tyrimo pareigūnams nebuvo privalomas, – todėl, pasak tyrimo dalyvavusių ekspertų, Vaiko teisių apsaugos tarnyba tokių užklausų gaudavo nedaug¹⁷³. Tai leidžia teigti, kad tokio įvertinimo galiomybė nebuvo užtikrinama visiems nepilnamečiams įtariamiesiems ar kaltinamiesiems, kuriems ši teisė priklausytų pagal Direktyvą. Šie teisinio reguliavimo trūkumai paskatino parengti teisės aktų projektus, kurie galutinai įgyvendintų Direktyvos nuostatas dėl vaiko individualaus vertinimo.

Aptarta ankstesnė vaiko individualaus vertinimo praktika, kuri buvo taikyta iki naujų įstatymų pakeitimų, suponavo dvi galimas Direktyvos įgyvendinimo formas:

- 1) atsižvelgiant į esamą rizikos vertinimo instrumentų taikymo patirtį, turimus žmogiškuosius (pvz., apmokytus specialistus) resursus ir vertinimo instrumentus – deleguoti vaiko individualų vertinimą atlikti bausmių vykdymo institucijoms, probacijos tarnybai ir nepilnamečių pataisos namams-tardymo izoliatoriu; arba
- 2) pasirinkti minėtąjį bendradarbiavimo renkant ir keičiantis informacija apie nepilnamečius pažeidėjus kryptį, tačiau neakcentuojant konkrečių vertinimo instrumentų ar tam parengtų specialistų.

¹⁷¹ Direktyvoje nustatyti individualaus vertinimo tikslai išsamiai aptariami šios knygos 2 skyriuje.

¹⁷² Duomenys apie vaiko gyvenimo ir ugdymo sąlygas taip pat pateikiami suinteresuotoms institucijoms pagal penkiašalę bendradarbiavimo sutartį (Generalinės prokuratūros, Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos, taip pat Lietuvos Respublikos vaiko teisių kontrolieriaus įstaigos). Remiantis šia sutartimi, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybai gavus prokuroro ar policijos prašymą, ji pateikia informaciją ne vėliau kaip per 7 kalendorines dienas nuo prašymo gavimo (išskyrus skubius atvejus), ištiria šeimos aplinką ir pateikia visus turimus ar naujai patikrintus duomenis apie nepilnamečio gyvenamąją aplinką ir ugdymo sąlygas prokurorui ar policijai.

¹⁷³ Žiūrėkite toliau ekspertų, dalyvavusių tyrimo, komentarus.

Įstatymų projektų rengėjai pasirinko *mišrų institucinį* modelį: vaikams, kuriems taikomos baudžiamojo proceso priemonės, nesusijusios su laisvės atėmimu, individualaus vertinimo atlikimas deleguojamas Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybai, kuri yra pavaldi Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai, o suimtiesiems vaikams – nepilnamečių tardymo izoliatoriams-pataisos namams, tai yra institucijoms, priklausančioms Teisingumo ministerijos valdymo sričiai (žr. 1 paveikslą)¹⁷⁴.

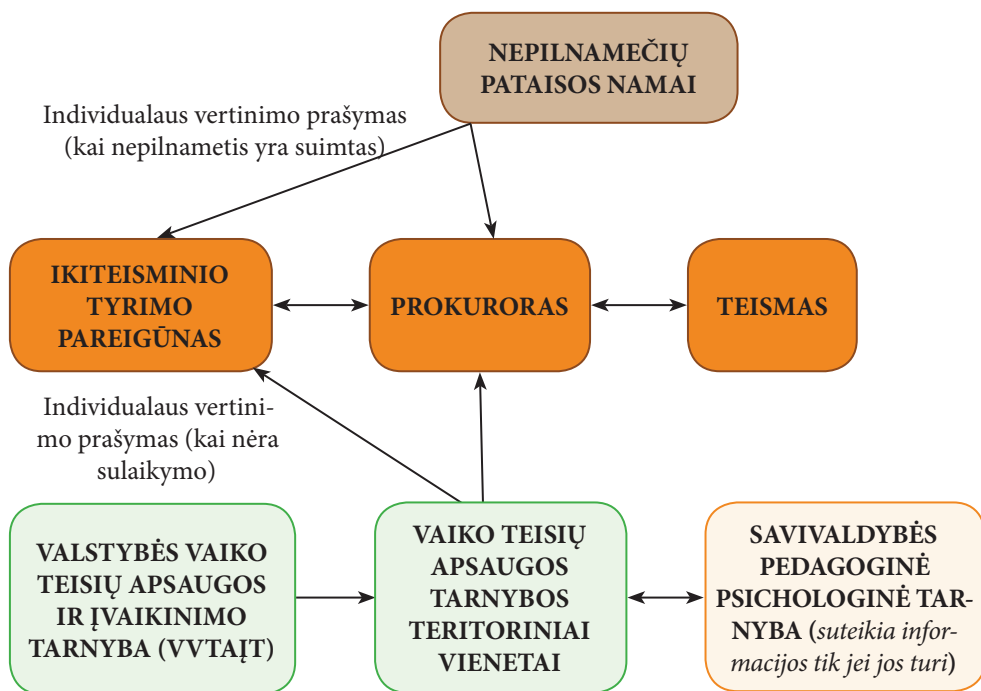
4 lentelė. Vaiko individualaus vertinimo teisinis apibrėžimas ir tvarka

<i>Individualaus vertinimo teisinis reguliavimas BPK</i>
Teisinis apibrėžimas. BPK 27(1) straipsnis
Nepilnamečio įtariamojo ar kaltinamojo individualus vertinimas yra informacijos apie nepilnamečio įtariamojo ar kaltinamojo asmenybę, jo aplinką ir poreikius apsaugos, švietimo ir socialinės integracijos srityse apibendrinimas, kurį atlieka valstybinė vaiko teisių apsaugos institucija ar laisvės atėmimo įstaiga, kurioje nepilnametis laikomas.
Procedūra (tvarka). BPK 189(1) straipsnio 1 d.
Pirmą kartą apklausus nepilnametį įtariamąjį, ikiteisminį tyrimą atliekantis ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras nedelsdamas kreipiasi į valstybinę vaiko teisių apsaugos instituciją dėl nepilnamečio įtariamojo individualaus vertinimo Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro nustatyta tvarka ir forma. Valstybinė vaiko teisių apsaugos institucija turi teisę gauti iš savivaldybės pedagoginės psichologinės tarnybos duomenis apie nepilnamečio specialiuosius ugdymosi poreikius, asmenybės ir brandos vertinimą. Šiuos duomenis savivaldybės pedagoginė psichologinė tarnyba turi pateikti ne vėliau kaip per dešimt darbo dienų nuo kreipimosi gavimo. Jeigu nepilnametis yra suimtas, kreipimasis dėl jo individualaus vertinimo pateikiamas laisvės atėmimo vietai, kurioje šis nepilnametis laikomas. Nepilnamečio individualus vertinimas turi būti atliktas ir informacijos apibendrinimas nustatyta rašytine forma pateiktas ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui ne vėliau kaip per dvidešimt penkias darbo dienas nuo kreipimosi gavimo dienos.

¹⁷⁴ Individualaus vertinimo teisinis apibrėžimas ir išsamesnis individualaus vertinimo vykdymo tvarkos aprašymas pateikti 4 ir 5 lentelėse.

4 lentelė. Vaiko individualaus vertinimo teisinis apibrėžimas ir tvarka (*tęsinys*)

Individualaus vertinimo paskirtis (tikslai) BPK 189(1) straipsnio 2 d.
<p>Į nepilnamečio individualaus vertinimo duomenis atsižvelgiama:</p> <ul style="list-style-type: none">• parenkant nepilnamečiui kardomasias ir kitas procesines prievartos priemones,• priimant sprendimus dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo ar bylos perdavimo teismui,• organizuojant proceso veiksmus su nepilnamečiu įtariamuoju ar nepilnamečiu kaltinamuoju,• priimant sprendimus dėl bausmės, baudžiamojo ar auklėjamojo poveikio priemonių skyrimo nepilnamečiui.
Atvejai, kada nepilnamečio individualus vertinimas gali būti neatliekamas (jeigu tai neprieštarauja nepilnamečio interesams) BPK 189(1) straipsnio 3 d.
<p>Bylose, kurios:</p> <ul style="list-style-type: none">• tiriamos pagreitinoto proceso tvarka• arba kuriose priimamas teismo baudžiamasis įsakymas,• taip pat bylose dėl nesunkių ar neatsargių nusikaltimų• arba dėl baudžiamųjų nusižengimų.

1 paveikslas. Individualaus vertinimo tvarka Lietuvoje

Lietuva pasinaudojo Direktyvoje numatyta diskrecija netaikyti individualaus vertinimo nesunkių nusikaltimų atvejais. BPK 189 str. 1 d. nustato, kad bylose, kurios tiriamos pagreitinoto proceso tvarka arba kuriose priimamas teismo baudžiamasis įsakymas, taip pat bylose dėl nesunkių ar neatsargių nusikaltimų arba dėl baudžiamųjų nusizengimų nepilnamečio individualus vertinimas gali būti neatliekamas, jeigu tai neprieštarauja nepilnamečio interesams.

Čia svarbu pabrėžti, kad pagreitinoto proceso ir baudžiamojo įsakymo procedūros paprastai taip pat taikomos nesunkių ir apysunkių nusikaltimų atvejais. Taigi iš esmės individualus vertinimas taikytinas tik sunkius ir labai sunkius nusikaltimus padariusiems nepilnamečiams. Tai, kaip minėta, neprieštarauja Direktyvai, tačiau lemia, kad individualus vertinimas taikytinas tik labai nedidelei daliai visų nepilnamečių įtariamųjų ar kaltinamųjų¹⁷⁵.

¹⁷⁵ Pavyzdžiui, 2019 metais užregistruota, kad tik 95 nepilnamečiai (8 proc.) iš viso nepilnamečių įtariamųjų skaičiaus (1167) buvo įtariamai sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo padarymu (žr.: Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) asmenų nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje (Forma-2). Prieiga per internetą: https://ird.lt/lt/reports/view_item_datasource?id=8190&datasource=41187 [žiūrėta 2020 m. gruodžio 16 d.]).

Pažymėtina, kad LR BPK neįtvirtina jauno *nepilnamečio* sąvokos, todėl nėra aišku, ar pagal Lietuvos teisinį reguliavimą individualus vertinimas gali būti taikomas jauniems asmenims iki 21 metų, jeigu jų socialinė ir psichologinė branda atitinka nepilnamečiams būdingus požymius. Tiesa, tokią sąvoką įtvirtina Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, tačiau BK nuostatos apsiriboja tik baudžiamosios atsakomybės, o ne baudžiamojo proceso priemonių taikymu. Teismui ar prokurorui kilus abejonių dėl jauno asmens iki 21 metų amžiaus socialinės brandos yra prašoma specialisto išvados (psichiatro arba psichologo). Taigi šiuo atveju atliekamas jauno asmens socialinės brandos vertinimas, kuris savo turiniu yra panašus į individualų vertinimą. Kita vertus, *socialinės brandos vertinimo* teisinė paskirtis yra siauresnė lyginant su Direktyvos tikslais – juo remiantis sprendžiama, ar jaunam asmeniui tikslinga taikyti nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės nuostatas. Socialinės brandos vertinimo tikslas nėra tiesiogiai siejamas su nepilnamečio poreikių užtikrinimu baudžiamajame procese bei baudžiamojo proceso (ypač procesinės prievartos) priemonių taikymo individualizavimu.

Lietuvos teisinis reguliavimas nenustato nei reikalavimo taikyti konkrečias individualaus vertinimo priemones, nei reikalavimo taikyti mokliškai pagrįstus vertinimo instrumentus. BPK individualų vertinimą sieja su informacijos apie vaiko asmenybę ir jo aplinką surinkimu ir apibendrinimu, tačiau šios informacijos rinkimo būdus ir priemones pagal savo diskreciją pasirenka individualų vertinimą atliekančios institucijos.

5 lentelė. Aktualūs vaiko individualaus vertinimo Lietuvoje klausimai
Direktyvos įgyvendinimo požiūriu

Kas turi teisę į individualų vertinimą?	Nepilnamečiai (asmens iki 18 m.), kurie yra įtariami ir kaltinami sunkių ir labai sunkių nusikaltimų padarymu.
Kada turi būti taikomas individualus vertinimas?	Po pirmos apklausos ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras kreipiasi dėl individualaus vertinimo nedelsiant .
Kurios institucijos yra atsakingos už individualaus vertinimo atlikimą?	Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos – nepilnamečiams, kuriems nėra taikoma kardomoji priemonė suėmimas. Nepilnamečių pataisos namai-tardymo izoliatorius – suimtiems nepilnamečiams.

5 lentelė. Aktualūs vaiko individualaus vertinimo Lietuvoje klausimai
Direktyvos įgyvendinimo požiūriu (*tęsinys*)

Kurios institucijos dalyvauja individualaus vertinimo procese?	Savivaldybių psichologinės pedagoginės tarnybos teikia informaciją apie vaiką, jeigu to prašo Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba.
Kokie specialistai atlieka individualų vertinimą?	Vaiko teisių apsaugos tarnybų darbuotojai (socialiniai darbuotojai), psichologinių pedagoginių tarnybų psichologai (jei yra poreikis); nepilnamečių pataisos namų psichologai.
Ar nustatytas reikalavimas specialistams dalyvauti individualaus vertinimo mokymuose?	Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos specialistams tokio reikalavimo nėra nustatyta. Nepilnamečių pataisos namų-tardymo izoliatoriaus specialistams yra nustatyti vidiniai (Kalėjimų departamento) reikalavimai praeiti mokymus, susijusius su atitinkamų vertinimo instrumentų taikymu (pvz., START, OASys ir kt.).
Ar buvo vykdomi specialistų mokymai dėl individualaus vertinimo atlikimo?	START nepilnamečių rizikos vertinimo metodikos mokymuose dalyvauja nepilnamečių pataisos namų-tardymo izoliatoriaus psichologai ir kiti bausmių vykdymo sistemos darbuotojai.
Ar nustatytas reikalavimas taikyti moksliai pagrįstus instrumentus?	Toks reikalavimas teisės aktuose nėra nustatytas.
Ar yra taikomi moksliai pagrįsti instrumentai?	Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba tokių instrumentų netaiko – ji tiesiog renka informaciją apie vaiką.

Ne mažiau svarbus aspektas yra šių nuostatų įgyvendinimo veiksmingumas Direktyvos požiūriu. Kitame skyriuje, vadovaudamiesi mūsų atlikto kokybinio tyrimo – ekspertų interviu rezultatais, aptarsime individualaus vertinimo taikymo praktikoje ypatumus bei probleminius aspektus Direktyvos įgyvendinimo kontekste.

4.3. Vaiko individualaus vertinimo įgyvendinimas ekspertų požiūriu

Siekdama ištirti galimą teisės aktų pakeitimų poveikį, daromą individualiam vertinimui, projekto komanda ėmėsi tyrimo, kurio tikslas buvo išsiaiškinti ekspertų, kurie atlieka arba naudoja individualų vertinimą, nuomonę. Iš viso buvo apklausti 17 ekspertų – dešimt, kurie atlieka individualų vertinimą (psichologai, psichiatrai ir kiti specialistai), ir septyni, kurie jį naudoja (prokurorai). Interviu vyko nuo 2019 m. rugpjūčio iki spalio mėnesio. Tuo metu naujoji tvarka dar nebuvo įsigaliojusi, t. y. ekspertai savo pastabas teikė dėl tuometinio teisės akto projekto. Išsami tyrimo metodologija pateikiama priede.

Pasak ekspertų, **teigiami** naujojo reguliavimo aspektai yra tai, kad

- 1) nustatyta aiški individualaus vertinimo atlikimo tvarka bei
- 2) įtvirtintas individualaus vertinimo privalomumas.

Pirmojo aspekto kontekste prokurorai pabrėžė, jog, įsigaliojus naujai individualaus vertinimo tvarkai, duomenų pateikimo forma ir apimtis bus patikslinta ir suvienodinta. Jie taip pat pažymėjo, kad vystymosi ir ugdymo proceso ypatumų aprašymas, kurį galėtų pateikti Pedagoginė psichologinė tarnyba, būtų naudingas kiekvienu atveju, kai vertinamas nepilnametis. Gebėjimo mokytis įvertinimas yra svarbus tiek apibūdinant nepilnametį, tiek parenkant jam tinkamas ugdymo priemones.

Kalbant apie antrąjį aspektą, Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos specialistai pabrėžė, jog iki naujojo teisinio reguliavimo prokurorai neprivalėjo kreiptis dėl duomenų apie vaiką gavimo, todėl tokių prašymų nebuvo daug. Įsigaliojus naujoms BPK pataisoms, individualus vaiko vertinimas nebėra paliktas jų nuožiūrai. Kita vertus, anot respondentų, išaugęs prašymų skaičius padidins Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos specialistų darbo krūvį.

Vis dėlto ekspertai įžvelgė kur kas daugiau naujo reguliavimo modelio trūkumų.

Pirma, ekspertų nuomone, naujasis reguliavimas iš esmės nekeičia penkiašaliu bendradarbiavimo susitarimu pagrįstos procedūros, kuri buvo atliekama dar prieš BPK pataisas. Prokurorai ir vaikų apsaugos tarnybos specialistai pažymėjo, kad naujojo teisinio reguliavimo numatoma procedūra reikšmingai nesiskiria nuo minėto tarpinstitucinio bendradarbiavimo praktikos. Naujasis reguliavimas vertinamas kaip formalus ir nepridedantis papildomos vertės ar kokybės egzis-

tuojančiai praktikai. Kai kurie ekspertai taip pat pabrėžė, kad įstatymų projektų kūrėjai neatsižvelgė nei į turimus žmogiškuosius išteklius, nei į Probacijos tarnybos jau sukauptą patirtį taikant vertinimo instrumentus:

„Valstybė į šį klausimą žiūrėjo tik formaliai. Jie neprisitaikė prie socialinio tyrimo ataskaitos, kuri tikriausiai buvo skirta ir jau specializuota tokiems kaltinamiesiems ar įtariamiesiems ir kurią atliko Lietuvos probacijos tarnyba. Jie tik dubliavo tokių institucijų funkcijas; todėl iš to negausime jokios realios naudos. Kaip minėjau anksčiau, mes rinksimė tą pačią informaciją, kurią paprastai renkame, t. y. aprašomuosius duomenis iš visų kitų institucijų“ (Klaipėdos apygardos prokuratūros prokuroras).

Antra, respondentai atskleidė, jog trūksta ekspertinių žinių apie vertinimo proceso metu surinktų duomenų aiškinimą ir apibendrinimą. Respondentai, atsivaujantys Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybai, abejojo, ar naujoji tvarka atitinka Direktyvos reikalavimus, kadangi trūksta kvalifikuotų specialistų, dalyvaujančių aiškinant ir apibendrinant surinktus duomenis apie vaiką. Jų nuomone, duomenų vertinimas, apibendrinimas ir išvadų parengimas turėtų būti daromas specialistų, turinčių tam tikrą kvalifikaciją ir kompetenciją. Siekiant įgyvendinti Direktyvos tikslus, ikiteisminio tyrimo pareigūnų ar prokurorų kompetencija gali būti nepakankama:

„Net tais atvejais, kai šeima yra seniai žinoma, toks individualus vertinimas nebus atliekamas taip, kaip suprantama Direktyvoje, nes medžiaga [iš Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos – aut. past.] bus tik surinkta ir paprasčiausiai sudėta šalia iš Pedagoginės psichologinės tarnybos gautos informacijos. Norint apibendrinti tokią iš Pedagoginės psichologinės tarnybos gautą išvadą ir įvertinti iš mūsų [Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos – aut. past.] bei Pedagoginės psichologinės tarnybos gautą informaciją, reikalingos specialios žinios. Neaišku, ar tyrėjai ir prokurorai turi tokių žinių. Nors gali jų turėti. Tad reikėtų turėti atskirą žmogų – psichologą, kuris tai padarytų“ (Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos specialistas).

Pasak tyrime dalyvavusių prokurorų, po naujų pakeitimų visi surinkti duomenys bus aiškiau reglamentuoti, suvienodinti ir nustatytos privalomos formos. Vis dėlto vertinimų apimtis, ypatumai ar kokybė iš esmės nepasikeis, kadangi surinkti duomenys nebus papildyti ekspertų vertinimais, kurie juos aprašytų ar paaškindų. Prokurorai teigė, kad įvairius duomenis jie interpretuoja patys. Anot jų, daugeliu atvejų jie yra pakankamai kompetentingi, tačiau jų turimų žinių nepakanka sudėtingesniais atvejais. Todėl sudėtingesnėse bylose prokurorai prašo teismo ekspertizės specialistų suteikti ekspertinę konsultaciją dėl tolimesnio vertinimo atlikimo tikslingumo. Tačiau, kaip jau buvo pažymėta, minėtas vertinimas skirtas atsakyti į labai konkrečius klausimus, susijusius su nepilnamečio galimybe prisiimti atsakomybę už padarytą nusikaltimą, galimybe dalyvauti baudžiamajame procese ir jį suvokti.

Pažymėtina, kad išvadų dėl vertinimo tikslingumo rengimas bei paties vertinimo procesas gali užtrukti labai ilgai ir užtempti baudžiamąjį procesą; todėl prokurorai dažnai vengia naudotis teismo ekspertų pagalba.

Trečia, svarbus respondentų pastebėtas aspektas yra **ribotas duomenų kiekis, kurį galima surinkti atliekant vertinimą**. Remdamiesi savo funkcijomis ir kompetencija, Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos specialistai gali pateikti duomenis, susijusius tik su šios įstaigos turima informacija (pvz., fizinėmis ir socialinėmis gyvenimo sąlygomis ir kt.), kuri daugiausia apsiriboja faktiniais nepilnamečio duomenimis:

„Taigi jie apibūdintų tai, ką mato, paminėtų kambarių skaičių, nurodytų, ar vaikas turi atskirą erdvę, lovą ar rašomąjį stalą. Tuo tarpu pirmą kartą apsilankę šeimoje negalėsime pasakyti, koks emocinis ryšys susiformavęs tarp vaiko ir jo tėvų, nes jie gali pasakyti: „Viskas gerai, mes gyvename draugiškai.“ Tai yra būdas suvokti tikrąją informaciją. <...> Todėl tokia išvada bus paviršutiniška. Sakyčiau, kad tai nebus taip gilu, kaip galėtų būti, jei iš tikrųjų galėtume sužinoti, kaip tas vaikas užaugo ir kodėl jis tapo toks, koks yra dabar, taip pat kaip reikia paskatinti jį resocializuotis. Šiam procesui taip pat reikėtų turėti vieną specialistą. Sakyčiau, jog tai gali būti psichologas, kuris galėtų geriau įvertinti tokio vaiko asmenybę ir įvardinti priežastį, dėl kurios jis tapo toks, koks yra“ (Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos regioninio skyriaus specialistas).

Respondentai pabrėžia, kad toks vertinimas atspindėtų tik vieną Direktyvoje nustatytą tikslą, kuriuo siekiama įvertinti ekonomines, socialines ir šeimos aplinkybes. Vaiko asmenybė ir branda nebus įvertinta arba bus įvertinta tik iš dalies po to, kai Pedagoginė psichologinė tarnyba pateiks išvadą apie vaiko asmeninio vystymosi ypatumus, susijusius su dalyvavimu ugdymo procese. Vis dėlto, kaip tyrimo metu pastebėjo Vilniaus pedagoginės psichologinės tarnybos atstovai, tarnyba kitoms institucijoms informaciją apie vaiko vertinimą ir specialiuosius ugdymo poreikius teikia tik tuo atveju, jei šį vaiką jau įvertino tarnybos specialistai. Tad jei Pedagoginė psichologinė tarnyba neturi duomenų apie nepilnametį, tolimesnis vertinimas neatliekamas.

Ketvirta, probleminis klausimas, keliamas ypač teismo ekspertų, yra iš įvairių institucijų **surinktų duomenų kokybės trūkumas**:

„<...> informacija apie asmenį dažnai būna neišsami arba labai prasta, pavyzdžiui, mokyklos teikia labai trumpą informaciją apie vaiką. Tarkime, kad šeima turi ilgalaikių problemų. Nors tokia šeima turi socialinių ir kitų problemų, atitinkamos valdžios institucijos neturi apie tai jokios informacijos, ir tokios tarnybos skuba atlikti vertinimą tik įvykus įvykiui. Taigi jei... Arba, tarkime, kad nepilnametis, kuris turėtų lankytis Pedagoginėje psichologinėje tarnyboje, turi mokymosi sunkumų, tačiau jo mokykla nesiunčia jo į Pedagoginę psichologinę tarnybą arba jo šeima negali ten nuvykti. Tada nėra ir pedagoginio psichologinio vertinimo. Informacijos nepakanka. Taigi, jei kiekviena įstaiga dirbtų neviršydamą savo kompetencijos ribų ir turėtų, ir pateiktų išsamią informaciją apie tokį vaiką ir jo šeimą, toks bendras vertinimas, apie kurį kalbame, būtų išsamesnis“ (Valstybinės teismo psichiatrijos tarnybos psichologė).

Penkta, atsižvelgdami į įvardytus ekspertinio duomenų vertinimo ir duomenų kokybės trūkumus, respondentai akcentavo **didiesnio psichikos sveikatos profesionalų (psichiatrų ir psichologų) įtraukimo į individualų vaiko vertinimą poreikį**:

„Galima būtų nurodyti, kad, pavyzdžiui, vertinimą turi atlikti psichologas, ar ne? Tarkime, kad jis atliks psichologinį testą. Jo socialinė branda realistiška. Tada tikriausiai galėtume pritaikyti ir priimti sprendimą

dėl ikiteisminio tyrimo baigties. Gal mes galėsime jį lengviau atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės, ar ne? Galbūt tada galėsime teismo prašyti bet kokio atleidimo nuo atsakomybės ar lengvesnės bausmės arba, kitaip tariant, bet kokių kitų veiksmų tam, kad galėtume pasinaudoti tokia prevencija“ (Klaipėdos apygardos prokuratūros prokuroras).

Anot prokurorų, siekiant, kad individualus vertinimas būtų reikšmingas jų darbe, įvairių institucijų surinkti duomenys turėtų būti apibendrinami pateikiant eksperto išvadą. Tokią išvadą, kuria vadovaujasi prokurorai baudžiamojo proceso metu, gali pateikti psichologas, įtrauktas į ekspertų sąrašą, arba teisės aktuose įvardytas specialistas (pvz., probacijos pareigūnas). Individualus įtariamojo ar kaltinamojo nepilnamečio vertinimas be pateiktos eksperto ar specialisto išvados pagal savo vertę teprilygs aprašomiesiems duomenims, kurie būdavo renkami iki naujojo teisinio reguliavimo. Taigi tikėtina, kad individualaus nepilnamečių vertinimo reguliavimas nepagerins baudžiamojo proceso, o Direktyvos tikslai bus įgyvendinti tik iš dalies.

Šešta, kokybės klausimas galėtų būti išspręstas įvedant ir įgyvendinant įrodymais pagrįstus instrumentus. Nepaisant to, kaip minėta, vaikų apsaugos tarnybos neturi įrodymais pagrįstų vertinimo priemonių. Tokius instrumentus naudoja psichologai, psichiatrai ekspertai bei įkalinimo įstaigos (pataisos namai ir probacijos tarnyba). Pastarųjų dalyvavimas individualiame vertinime yra labai ribotas. Nors nepilnamečių pataisos namuose taikoma speciali START rizikos vertinimo metodika nepilnamečiams, ši iki naujųjų pataisų įsigaliojimo buvo taikoma tik nuteistiems jaunuoliams. Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriaus-pataisos namų psichologai išreiškė abejonių dėl START rizikos vertinimo priemonės suderinamumo su Direktyvos tikslais, kadangi ji neapima ugdymo poreikių aspektų: įtariamų nepilnamečių vertinimui jie naudoja pusiau struktūruotą interviu:

„Tik pusiau struktūruoti interviu. Jie apima tik Direktyvoje išdėstytus dalykus. Tarkime, kad apimami keli aspektai, bet mes taip pat galime jo paklausti apie jo išsilavinimą ar poreikius; tačiau tai tik mūsų klausimai. Tai nėra metodika. <...>“ (Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriaus-pataisos namų psichologė).

Aukščiau minimas ekspertas patvirtina unifikavimo priemonių, kurios galėtų būti naudojamos vertinant ir planuojant tolesnį darbą su įtariamaisiais ir kaltinamaisiais, trūkumą. Lietuvos probacijos tarnybos specialistai sutiko su Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriaus-pataisos namų psichologų išsakyta nuomone, teigdami, jog šiuo metu START: AV metodika yra naudojama tik nuteistiems nepilnamečiams; taigi neišvengiamai kyla klausimas dėl metodikos taikymo įtariamiesiems ir kaltinamiesiems.

Skirtingą nuomonę išsakė probacijos pareigūnai, kurie nėra įtraukti į individualaus vertinimo procedūrą. Lietuvos probacijos tarnybos specialistai pabrėžia, kad jų dalyvavimas individualaus vertinimo procedūroje yra būtinas, kadangi turėdami instrumentus, padedančius įvertinti asmens pavojus ir stipriąsias puses, jie galėtų tinkamiausiai parinkti ugdymo priemones. Taip pat svarbu tai, kad jie gerai išmano priemones, kurias elgesio korekcijai šiuo metu taiko Lietuvos probacijos tarnyba, bei žino, kokias priemones būtų tinkamiausia pasiūlyti ir parinkti nepilnamečiams. Tyrime dalyvavę probacijos pareigūnai pasidalijo savo patirtimi sakydami, kad jiems dažnai tenka kreiptis į teismą dėl papildomų priemonių nustatymo ar netinkamai parinktų priemonių pakeitimo. Socialinės ataskaitos parengimas įtariamųjų ar kaltinamųjų nepilnamečių atveju kartu su START: AV vertinimu ir kitų institucijų pateiktu duomenų apibendrinimu reikšmingai praverstų identifikuojant Direktyvoje nustatytus tikslus, baudžiamosios atsakomybės apimtį bei parenkant tinkamą sankciją ar auklėjimo priemonę. Lietuvos probacijos tarnybos specialistų nuomone, individualaus vertinimo procedūra galėtų atrodyti taip:

„<...> Pavyzdžiui, bendra informacija [gauta iš Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos – aut. past.] galėtų būti pateikta pirmojo žingsnio metu. Tuomet per antrąjį žingsnį būtų galima pateikti informaciją, gautą tiriant vaiko socialinę brandą, įskaitant visus būtinus kriterijus. Tada mūsų pareigūnai tikriausiai galėtų veikti pagal tokią papildomą informaciją. Manau, jog tada jie galėtų vykdyti START ir pateikti savo išvadą. Kadangi, kaip žinote, vaikas čia yra ne tik dėl savo socialinės brandos, bet ir dėl padaryto nusizengimo, taigi logiška, jog vertintina jo socialinė branda ir tada visa padaryto nusikaltimo esmė, įskaitant pavojų, stipriąsias ir silpnąsias puses, taip pat kiti veiksniai. Galiausiai turėtų būti pateikiamos rekomendacijos dėl bausmės paskyrimo. Tad veiksmai

turėtų būti išdėstyti tokia tvarka: jų vertinimas [pateiktas kitų institucijų – aut. past.], tuomet mūsų probacijos tarnybos pateiktas vertinimas ir, galiausiai, probacijos tarnyba savo išvadas turėtų pateikti raštu“ (Lietuvos probacijos tarnybos vyriausiasis specialistas).

4.4. Išvados ir rekomendacijos

2020 m. įsigalioję teisės aktai, kuriais siekiama įgyvendinti Direktyvą, nustatė aiškias individualaus vertinimo vykdymo procedūras, įtvirtino vaiko individualaus vertinimo privalomumą baudžiamajame procese. Vis dėlto mūsų tyrimas atskleidė tam tikrus probleminius individualaus vertinimo reguliavimo ir taikymo aspektus, kurie leidžia abejoti, ar Direktyva bus įgyvendinama veiksmingai.

Pirma, naujas modelis stokoja pridėtinės vertės lyginant su ankstesne vaiko vertinimo baudžiamajame procese praktika: teisiniu reguliavimu yra įtvirtinamas ir anksčiau tarp institucijų vykęs dalijimasis informacija apie vaiką, tačiau praktikoje stokojama surinktų duomenų ekspertinio įvertinimo ir apibendrinimo bei įrodymais pagrįstų instrumentų taikymo.

Antra, kaip atskleidė tyrimas, vaiko teisių apsaugos specialistai, kuriems patikėtas individualus vertinimas, gali disponuoti ribota informacija apie vaiką, todėl dalis vaiko savybių (ypač psichologinės, socialinės brandos charakteristikos) gali likti neįvertintos. Tokiu vertinimu Direktyvos tikslai būtų pasiekti tik iš dalies.

Trečia, tiek teisinio reguliavimo, tiek praktinio įgyvendinimo požiūriu stokojama kvalifikuotų specialistų (ypač psichikos sveikatos profesionalų) įtraukimo.

Rekomendacijos

Siekiant veiksmingai įgyvendinti Direktyvą rekomenduotina:

- Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai užtikrinti įrodymais grįstų priemonių, skirtų vaiko individualiam vertinimui baudžiamajame procese atlikti, taikymą. Be to, būtina tinkamai apmokyti individualų vertinimą vykdančius darbuotojus;

- į individualaus vertinimo procesą įtraukti psichikos sveikatos profesionalus, ypač tais atvejais, kai, atsižvelgiant į vaiko poreikius, tikslingas kompleksinis (nuodugnesnis) vaiko vertinimas;
- Teisingumo ministerijai ir Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai bendradarbiauti taikant individualaus vertinimo instrumentus, kuriais jau disponuoja bausmių vykdymo institucijos.

Priedas

Tyrimo metodologija

Tyrimo tikslui pasiekti buvo pasitelkti kokybinių tyrimų metodai: pusiau struktūruoti interviu ir fokusuotos grupės. Bendras pusiau struktūruoto interviu metodo naudojimo individualiai arba su grupe renkantis duomenis tikslas yra iširti pagrindinių dalyvių suvokimą, interpretaciją bei įsitikinimus, kad būtų galima tam tikras temas suprasti iš jų perspektyvos. Pusiau struktūruotas interviu kaip metodas patikimiems, palyginamiems kokybiniais duomenims surinkti dažniausiai pasirenkamas naudoti tokiuose projektuose, kai įvairius duomenis tenka rinkti keliems interviu vykdytojams¹⁷⁶. Tyrime buvo naudojama tikslinė ekspertų atranka. Siekiant išanalizuoti šiame tyrime surinktus duomenis, buvo taikomas kokybinis turinio analizės metodas.

Ekspertų imtį sudarė nepilnamečių baudžiamosios justicijos sistemos specialistai bei atitinkamos suinteresuotosios šalys. Duomenų šiam tyrimui rinkimas vyko nuo 2019 m. rugpjūčio iki 2019 m. spalio mėn. trijuose didžiausiuose miestuose: Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje. Likus savaitei iki interviu, pagrindiniai dalyviai buvo raštu supažindami su IA-CHILD projektu bei Direktyvos 2016/800 7 straipsniu. Individualūs arba grupiniai pokalbiai su pagrindiniais interviu dalyviais buvo suplanuoti jiems patogioje vietoje ir jiems tinkamu laiku.

Vienas ar du tyrimo grupės nariai su ekspertais atliko individualius ar grupinius interviu, iš kurių individualus truko nuo 35 minučių iki 1 valandos, o tikslinė grupė – 1,15 valandos. Buvo atlikta 10 interviu: 6 individualūs, 2 grupiniai ir 2 tikslinių grupių interviu. Tyrime dalyvavo 17 ekspertų: 10 vykdančių ir 7 naudojantys individualų vertinimą, išsamus aprašymas pateiktas 6 lentelėje.

¹⁷⁶ H. Russel Bernard, *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches* (Rowman Altamira, 2006).

Interviu metu interviu vykdytojai ekspertams klausimus uždavinėjo tokiu būdu, kad dalyviams būtų sukurta erdvė laisvai reikšti savo mintis. Dalyvavę asmenys davė žodinį sutikimą dalyvauti interviu ar tikslinėje grupėje, visi taip pat pasirašė interviu dalyvių sąrašą. Visi šio tyrimo interviu buvo įrašyti garso takeliu ir perrašyti pažodžiui.

Svarbu paminėti, kad interviu atlikimo metu teisės aktai, įgyvendinantys Direktyvos nuostatas, dar nebuvo įsigalioję, todėl ekspertai vertino esamą vaikų vertinimo baudžiamojoje justicijoje praktiką bei tuo metu parengtus naujo teisinio reguliavimo projektus.

6 lentelė. Tyrimo dalyvio charakteristikos

	Interviu Nr.	Institucija	Pareigos
<i>Individualų vertinimą vykdančys ekspertai</i>	1.	Valstybinė teismo psichiatrijos tarnyba prie Sveikatos apsaugos ministerijos	<i>Teismo psichologas</i>
	2.	Valstybinė teismo psichiatrijos tarnyba prie Sveikatos apsaugos ministerijos	<i>Teismo psichologas</i>
	3.	Lietuvos probacijos tarnybos Klaipėdos regiono skyrius	<i>Vyriausiasis specialistas</i>
			<i>Specialistas</i>
			<i>Specialistas</i>
	4.	Kaunas	<i>Psichologas</i>
	5.	Kaunas	<i>Psichologas</i>
6.	Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos	<i>Vyriausiasis specialistas</i>	
		<i>Teritorinio padalinio specialistas</i>	
7.	Socialinės apsaugos ir darbo ministerija	<i>Specialistas</i>	

6 lentelė. Tyrimo dalyvio charakteristikos (tęsinys)

Individualų vertinimą naudojantys ekspertai	8.	Kauno apygardos prokuratūra	Prokuroras
	9.	Klaipėdos apygardos prokuratūra	Prokuroras
			Prokuroras
	10.	Vilniaus apygardos prokuratūra	Prokuroras
			Prokuroras
			Prokuroras
			Prokuroras

Literatūra

- Bernard, H. R. *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. Rowman Altamira, 2006.
- Klimukienė, V., A. Laurinavičius, I. Laurinaitė, L. Ustinavičiūtė ir M. Baltrūnas. „START: AV vertinimų konkurencinis validumas vyriškos lyties paauglių, esančių probacijos priežiūroje, imtyje.“ *Tarptautinis psichologijos žurnalas: biopsichosocialinis požiūris (International journal of psychology: a biopsychosocial approach)* 22 (2018): 31–54.
- Nikartas, S., L. Ūselė, S. Zaksaitė, J. Žukauskaitė ir T. Žėkas. *Vaiko minimalios priežiūros priemonės Lietuvoje: prielaidos, situacija ir įgyvendinimo problemos*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2013.
- Ūselė, L. „Nepilnamečių justiciją reglamentuojančių teisės aktų darba: procesiniai aspektai.“ *Teisės problemos* 4, Nr. 86 (2014): 68–96.

Angelika Pitsela,
Georgios Nouskalis,
Charalampos Karagiannidis,
Anastasia Giagkou
(*Salonikų Aristotelio universitetas*)

5.1. Teisinis pagrindas ir nepilnamečių justicijos sistema Graikijoje

Graikijoje nepilnamečių justicijos sistema veikia kaip specializuota teisingumo administravimo forma, o jos pagrindą sudaro ugdymo ir vaiko interesų apsaugos principai¹⁷⁷. Graikijos Konstitucijos 21 straipsnyje apibrėžiama, kad vaikystė yra saugoma valstybės ir kad valstybė turi numatyti specialias jos apsaugos priemones. 96 straipsnyje nurodoma:

- *visų pirma*, specialūs teisės aktai turėtų reglamentuoti klausimus, priklausančius *nepilnamečių teismų* kompetencijai;

¹⁷⁷ Calliope D. Spinellis, „The Juvenile Justice System in Greece“, in *European Juvenile Justice Systems*, vol. 1, ed. Vania Patané (Milano: A. Giuffrè, 2007), 171–199; Calliope D. Spinellis ir Aglaia Tsitsoura, „The Emerging Juvenile Justice System in Greece“, in *International Handbook of Juvenile Justice*, ed. Josine Junger-Tas ir Scott H. Decker (Dordrecht: Springer, 2006), 309–324; Nestor Courakis, „A Typology of Juvenile Justice Systems in Europe“, in *Human Rights, Crime, Criminal Policy. Essays in Honour of Alice Yotopoulos-Marangopoulos* (Athens: Nomiki Bibliothiki Group, 2003), 251–273; Angelika Pitsela, *The Penal Treatment of Juvenile Delinquency*, 7th ed. (Athens-Thessaloniki: Sakkoulas Publications, 2013), 66–99.

- *antra*, vaikų byloms netaikomi tokie principai, kaip teismo posėdžio *viešumas*¹⁷⁸ bei sunkių ir politinių nusikaltimų nagrinėjimas *mišrių kolegijų* teismuose¹⁷⁹;
- *trečia*, nepilnamečių teismuose sprendimai gali būti paskelbti *in camera*¹⁸⁰.

Aštuntajame ir paskutiniame Graikijos baudžiamojo kodekso bendrosios dalies skyriuje¹⁸¹ „*Specialiosios nuostatos nepilnamečiams*“ jauniems pažeidėjams numatytos materialinės teisės nuostatos, kurios veikia kaip *lex specialis* bendrosios baudžiamosios teisės atžvilgiu. Tai reiškia, kad bendrosios Graikijos baudžiamojo kodekso nuostatos vaikams taikomos tik tada, kai aštuntajame skyriuje nėra jokių atitinkamų jiems skirtų nuostatų ir visada su sąlyga, kad bendrosios nuostatos atitinka specialiųjų vaikams skirtų nuostatų prasmę ir tikslą¹⁸². 1950 metais priimtas Graikijos baudžiamasis kodeksas¹⁸³ buvo pakeistas 2019 m.¹⁸⁴

Įtariamųjų ir kaltinamųjų nepilnamečių baudžiamąjį procesą reglamentuoja Graikijos baudžiamojo proceso kodekso nuostatos¹⁸⁵ (toliau – BPK). Bendrai šio kodekso nuostatos taikomos tiek suaugusiesiems, tiek nepilnamečiams, tačiau jame yra tam tikrų specifinių procedūrinių taisyklių, susijusių tik su nepilnamečiais, pavyzdžiui, nuostatos dėl susilaikymo nuo baudžiamojo persekiojimo, laisvę ribojančių priemonių, kardomojo kalinimo ir nepilnamečių teismų¹⁸⁶. 1950 metų baudžiamojo proceso kodeksas taip pat buvo pakeistas 2019 m.¹⁸⁷

Korekcinės pagalbos teikimą suimtiems ar kalinamiems suaugusiesiems ir nepilnamečiams reglamentuoja 1999 m. Graikijos pataisos kodeksas¹⁸⁸, kuriame yra ir

¹⁷⁸ *Graikijos Konstitucija*, 93 str. 2 d. Prieiga per internetą: <http://www.hri.org/docs/syntagma/artcl120.html> [žiūrėta 2019 m. rugsėjo 25 d.].

¹⁷⁹ *Ibidem*, 97 str.

¹⁸⁰ *Ibidem*.

¹⁸¹ *Graikijos baudžiamojo kodekso ratifikavimas Įstatymu Nr. 4619/2019*. Prieiga per internetą: http://www.ministryofjustice.gr/site/LinkClick.aspx?fileticket=d-elhEXNm_Y%3d&tabid=534 [žiūrėta 2019 m. rugsėjo 25 d.].

¹⁸² Angelika Pitsela, „Greece“, in *Juvenile Justice Systems in Europe. Current Situation and Reform Developments*, 2nd ed., ed. Frieder Dünkel et al. (Germany: Forum Verlag Godesberg, 2011), 624–625.

¹⁸³ *Įstatymas Nr. 4619/2019*.

¹⁸⁴ *Įstatymas Nr. 4619/2019*.

¹⁸⁵ *Graikijos baudžiamojo proceso kodekso ratifikavimas Įstatymu Nr. 4620/2019*.

¹⁸⁶ Pitsela, „Greece“, 625.

¹⁸⁷ *1950 m. Graikijos baudžiamojo proceso kodekso ratifikavimas Įstatymu Nr. 1493/1950; Įstatymas Nr. 4620/2019*; Theocharis I. Dalakouras, *The new Code of Criminal Procedure*, 2nd ed. (Athens: Nomiki Bibliothiki, 2020).

¹⁸⁸ *Graikijos pataisos kodekso ratifikavimas Įstatymu Nr. 2776/1999*.

nepilnamečiams skirtų nuostatų. 2005 m. buvo sukurtas specialus teisinis reguliavimas *jauniems pažeidėjams skirtų institucijų* veiklai reguliuoti^{189, 190}.

Pirmaisiais XXI amžiaus dešimtmečiais Graikijos nepilnamečių teisė reformuota remiantis tarptautiniais *žmogaus teisių* standartais. Priėmus kelis įstatymus¹⁹¹ Graikijos nepilnamečių justicijos sistema tapo daugiau orientuota į vaikų interesus ir poreikius¹⁹². Šie svarbūs pokyčiai toliau aptariami detaliau analizuojant įvairius nepilnamečių justicijos teisinius aspektus Graikijoje.

Baudžiamosios atsakomybės amžius

Pagal Jungtinių Tautų *vaiko teisių konvencijos* 1 straipsnį¹⁹³, vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18-os metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau¹⁹⁴.

Graikijos nepilnamečių baudžiamojoje teisėje *baudžiamosios atsakomybės amžius* reiškia minimalų amžių, kurį viršijus nepilnamečiui gali būti skiriama laisvės atėmimo bausmė jauniems pažeidėjams skirtoje įstaigoje¹⁹⁵. Sulaikymas, kurį vykdo jauniems pažeidėjams skirta įstaiga, skiriamas tik tada, kai nepilnametis yra traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Kita vertus, ugdomojo poveikio (angl. *educational measures*) ar terapinių priemonių (angl. *therapeutical measures*) taikymas nepriklauso nuo nepilnamečio baudžiamosios atsakomybės nustatymo¹⁹⁶. Tiksliau kalbant, kai skiriamos tik ugdomojo poveikio ir (arba) terapinės priemonės, nepilnametis nelaikomas baudžiamu asmeniu¹⁹⁷.

¹⁸⁹ Pagal Jaunų sulaikytų pažeidėjų institucijų veiklos vidaus taisykles, patvirtintas ministro nutarimu Nr. 47503/2005.

¹⁹⁰ Pitsela, „Greece“, 625.

¹⁹¹ Įstatymas Nr. 3189/2003; Įstatymas Nr. 3860/2010; Įstatymas Nr. 4322/2015; Įstatymas Nr. 4356/2015; Įstatymas Nr. 4619/2019; Įstatymas Nr. 4620/2019.

¹⁹² Pitsela, „Greece“, 625.

¹⁹³ Graikijoje Konvencija ratifikuota Įstatymu Nr. 2101/1992.

¹⁹⁴ Paroula Naskou-Perraki, Kostas Chrysogonos ir Ch. Anthopoulos, *The United Nations Convention on the Rights of the Child and the national legal order* (Athens-Komotini: Ant. N. Sakkoulas Publications, 2002), 31–37.

¹⁹⁵ Nikolaos Androulakis, *Criminal law – general part, Theory for the crime* (Athens: P. N. Sakkoulas, 2000), 465.

¹⁹⁶ Pitsela, *The Penal Treatment of Juvenile Delinquency*, 55, 199–204; Angelika Pitsela, „Greece / Criminal Responsibility of Minors in the National and International Legal Orders“, *Revue Internationale de Droit Pénal* 75 (2004): 355–378.

¹⁹⁷ Lampros Margaritis, Nikos Paraskevopoulos ir Giorgos Nouskalis, *Poinologia (Theory of punishment) articles 50-133 of the New Criminal Code* (Athens: Nomiki Bibliothiki, 2020), 20.

1950 m. baudžiamosios atsakomybės amžius buvo 12 metų. Nuo to laiko jis buvo pakeltas du kartus: iki 13 metų 2003 m.¹⁹⁸ ir iki 15 metų 2010 m., kuris toks išliko ir iki šiol^{199, 200}.

Specialios Baudžiamojo kodekso aštuntojo skyriaus nuostatos taikomos nepilnamečiams, t. y. asmenims, kurie nusikaltimo padarymo metu buvo nuo 12 iki 18 metų²⁰¹. Asmenims nuo 12 iki 15 metų, remiantis nenuginčijamos prezumpcijos doktrina, *netaikoma baudžiamoji atsakomybė*, o jei jie pažeidžia baudžiamąjį įstatymą, jiems taikomos tik ugdomojo poveikio ar terapinės priemonės²⁰².

Jei asmenims nuo 15 iki 18 metų *netaikoma baudžiamoji atsakomybė*, jiems skiriamos tik ugdomojo poveikio ar terapinės priemonės. Tačiau nustatius, kad minėto amžiaus asmenų atžvilgiu baudžiamoji atsakomybė turi būti taikoma, teismas gali skirti įkalinimo bausmę, vykdomą jauniems pažeidėjams skirtoje įstaigoje. Tokia bausmė taikoma tik tada, kai nepilnametis pripažintas padaręs tam tikrų rūšių sunkesnius nusikaltimus ir jei teismas nusprendžia, kad ugdomojo poveikio priemonių nepakaks sulaikyti jį nuo tolesnių nusikaltimų²⁰³.

Asmenys nuo 18 iki 25 metų yra jauni suaugusieji, ir kai jie pažeidžia baudžiamąjį įstatymą, teismas gali skirti:

- a) *įkalinimą jaunų pažeidėjų įstaigoje*, jei yra laikoma, kad nusikaltimo padarymas siejamas su asmenybės raidos ypatumais dėl šio asmens jauno amžiaus ir kad įkalinimas jaunų pažeidėjų įstaigoje bus pakankama priemonė sulaikyti jauną suaugusįjį nuo tolesnių nusikaltimų padarymo; arba
- b) *sušvelnintą bausmę*, kurią sudaro įprastas įkalinimas, tačiau sušvelnintas teisėjo sprendimų^{204, 205}.

¹⁹⁸ Įstatymas Nr. 3189/2003, 1 str.

¹⁹⁹ Įstatymas Nr. 3860/2010, 2 str.; Įstatymas Nr. 4322/2015, 7 str.

²⁰⁰ Ch. Dimopoulos ir K. Kosmatos, *Juvenile Law. Theory and Practice*, 2nd ed. (Athens: Nomiki Bibliothiki, 2011), 46–48; G. Ath. Evaggelatos, *The Law of Minor Perpetrators. Interpretation of Articles-Comments-Applications* (Athens: Nomiki Bibliothiki, 2014), 27–33; Nik. H. Seferidis, *The Penal Treatment of Minor Perpetrators* (Athens: Nomiki Bibliothiki, 2015), 42–64.

²⁰¹ Įstatymas Nr. 4619/2019, 121 str.

²⁰² Margaritis, Paraskevopoulos ir Nouskalis, *Poinologia (Theory of punishment) articles 50-133 of the New Criminal Code*, 25.

²⁰³ *Graikijos baudžiamasis kodeksas*, 126–127 str.

²⁰⁴ *Ibidem*, 83–133 str.

²⁰⁵ Žr. Įstatymas Nr. 4619/2019.

Priemonių ir sankcijų nepilnamečiams pažeidėjams rūšys

Graikijos nepilnamečių baudžiamojoje teisėje nustatyta atskira priemonių ir sankcijų sistema nepilnamečiams. Teisinės pasekmės nepilnamečiams už nusiikalstamų veikų padarymą skirstomos į:

- ugdomojo poveikio priemonės;
- terapines priemonės;
- įkalinimą jaunųjų pažeidėjų įstaigoje.

Pagrindinė idėja remiasi principu, kad pirmenybė teikiama su *laisvės atėmimu nesusijusioms priemonėms* ir kad *laisvės atėmimas* nustatomas tik kaip *ultima ratio*²⁰⁶. Dėl šios priežasties labai praplėstas galimų su *laisvės atėmimu nesusijusių* ugdomojo poveikio priemonių sąrašas²⁰⁷, pradėta taikyti su *laisvės atėmimu nesusijusi terapinė pagalba*²⁰⁸, o *įkalinimas* jaunų pažeidėjų įstaigoje skiriamas tik esant griežtai apibrėžtoms sąlygoms^{209, 210}.

Ugdomojo poveikio priemonės (gr. *anamorfotika metra*) daugiausia apima su *laisvės atėmimu nesusijusias intervencijas*, kuriomis siekiama skatinti jaunų pažeidėjų ugdymą ir socialinę įtrauktį²¹¹. Vaiko baudžiamoji atsakomybė nėra būtina sąlyga ugdomojo poveikio priemonėms paskirti²¹².

Iki reformos, t. y. tarp 1950 m. ir 2003 m.²¹³, buvo taikomos tik keturios ugdomojo poveikio priemonės. 2003 m. įstatyme buvo sukurtas ilgas ugdomojo poveikio priemonių sąrašas, išrikiuojant šias pagal poveikio intensyvumą, kaip nurodyta toliau esančioje lentelėje:

²⁰⁶ Nikolaos Paraskevopoulos, *The foundations of criminal law* (Sakkoulas publications, 2008), 281.

²⁰⁷ *Graikijos BK*, 122 str., pakeistas Įstatymo Nr. 3189/2003 1 str.

²⁰⁸ *Ibidem*, 123 str.

²⁰⁹ *Graikijos BK*, 127 str., pakeistas Įstatymo Nr. 3860/2010 2 str., Įstatymo Nr. 4322/2015 7 str., Įstatymo Nr. 4356/2015 ir Įstatymo Nr. 4619/2019 26 str.

²¹⁰ Pitsela, „Greece“, 634; *Įstatymas Nr. 4322/2015*. Prieiga per internetą: <http://www.ministryofjustice.gr/site/LinkClick.aspx?fileticket=cnpkwa3KnDE%3d&tabid=132> [žiūrėta 2019 m. spalio 12 d.]; *Įstatymas Nr. 4356/2015*. Prieiga per internetą: http://www.ministryofjustice.gr/site/Portals/0/uploaded_files/uploaded_15/N_4356.pdf [žiūrėta 2019 m. spalio 12 d.]; taip pat žr. *Įstatymas Nr. 4619/2019*.

²¹¹ *Graikijos BK*, 122 str.

²¹² Pitsela, *The Penal Treatment of Juvenile Delinquency*, 199–208.

²¹³ *Įstatymas Nr. 3189/2003*.

Nepilnamečių ugdomojo poveikio priemonės

- a) papeikimas;
- b) nepilnamečio perdavimas atsakingai tėvų ar globėjų priežiūrai;
- c) nepilnamečio perdavimas į laikinosios globos šeimą;
- d) nepilnamečio perdavimas Jaunimo apsaugos asociacijos, jaunimo centrų ar Nepilnamečių probacijos tarnybos globon;
- e) jauno pažeidėjo ir nukentėjusiojo mediacija, kad pažeidėjas turėtų galimybę atsiprašyti aukos, o veikos padarinius galėtų išspręsti ne teismo tvarka;
- f) kompensacija arba žalos atlyginimas (veikos padarinių pašalinimas ar palengvinimas kitomis priemonėmis) nukentėjusiajam;
- g) viešieji darbai;
- h) dalyvavimas socialinėse ir psichologinėse programose, kurias organizuoja valstybinės, savivaldybės, vietos valdžios institucijos arba privačios įstaigos;
- i) profesinės mokyklos ar kitos mokymosi ar profesinio mokymo įstaigos lankymas;
- k) dalyvavimas specialiose eismo saugumo mokymo programose;
- l) nepilnamečio intensyvi priežiūra, atliekama Jaunimo apsaugos asociacijos ar Nepilnamečių probacijos tarnybos (Kodekse ši priemonė nurodoma antrą kartą dėl toliau analizuojamo subsidiarumo principo taikymo), ir
- m) nepilnamečio perdavimas į atitinkamą valstybinę, savivaldybės, bendruomenės ar privačią ugdymo įstaigą²¹⁴.

Kiekvienu atveju teismas gali nustatyti papildomų pareigų, kurios liečia nepilnamečio gyvenimo būdą ar mokymąsi²¹⁵. Išimtiniais atvejais teismas gali taikyti dvi ar daugiau šių su laisvės atėmimu nesusijusių ugdomojo poveikio priemonių²¹⁶. Kita teisinė reforma²¹⁷ leido patikslinti, kad kai teismas sprendžia, kokias ugdomojo poveikio priemones skirti, jis turi taikyti *subsidiarumo principą*. Ugdomojo poveikio priemonės, išvardytos *a–i* punktuose, turi viršenybę kitų *k–m* punktų

²¹⁴ Pitsela, „Greece“, 634.

²¹⁵ Margaritis, Paraskevopoulos ir Nouskalis, *Poinologia*, 62.

²¹⁶ Pitsela, „Greece“, 635.

²¹⁷ *Įstatymas Nr. 4619/2019*.

atžvilgiu²¹⁸. Kiekvienos priemonės turinys ir trukmė turi būti proporcingi padaryto nusikaltimo sunkumui, nepilnamečio asmenybei ir jo (jos) gyvenimo sąlygoms²¹⁹.

Terapinės priemonės (gr. *therapeutika metra*) yra speciali pagalbos forma, ji skiriama, kai nepilnamečio psichikos ar sveikatos būklė reikalauja terapinio pobūdžio intervencijos²²⁰. Terapinę pagalbą gaunantys nepilnamečiai gali turėti proto negalią ir jiems negali būti taikoma baudžiamoji atsakomybė²²¹.

Iki 2003 m. reformos²²² terapinė pagalba buvo prieinama tik šalia tokių poveikio priemonių kaip laisvės atėmimas arba perdavimas atitinkamai įstaigai. Dabar yra įmanoma su laisvės atėmimu nesusijusi terapinė intervencija²²³, o 2019 m.²²⁴ įstatyme buvo šiek tiek pakeistos terapinės pagalbos sąlygos²²⁵.

Visų pirma, kai nepilnametis serga psichikos ar tam tikra kita liga arba yra tokios būklės, kuri sukelia rimtus fizinius sutrikimus, kai jis priklausomas nuo interneto, alkoholio ar narkotikų ir pats negali su šia priklausomybe susitvarkyti, arba kai jis labai atsilieka savo moraline ar protine raida, teismas gali taikyti vieną iš šių poveikio priemonių:

- a) perdavimas atsakingai tėvų ar globėjų, pakaitinės šeimos priežiūrai;
- b) perdavimas Jaunimo apsaugos asociacijos ar Nepilnamečių probacijos tarnybos globon;
- c) dalyvavimas terapinės pagalbos programoje; arba
- d) perkėlimas į terapinę ar kitą atitinkamą įstaigą.

Išimtiniais atvejais teismas gali taikyti a ir b punktuose nurodytas priemones kartu su c punkte nurodytomis priemonėmis²²⁶.

Kita reforma numatyta, kad terapinio poveikio priemonės gali būti skiriamos tik tada, kai specialiosios gydytojų, psichologų ir socialinių darbuotojų grupės

²¹⁸ Graikijos BK, 122 str. 1 d.

²¹⁹ Žr. Įstatymas Nr. 4619/2019.

²²⁰ Graikijos BK, 123 str.

²²¹ Pitsela, „Greece“, 635–636; Evaggelatos, *The Law of Minor Perpetrators*, 17–22.

²²² Įstatymas Nr. 3189/2003, 1 str.

²²³ Dimopoulos ir Kosmatos, *Juvenile Law. Theory and Practice*, 87–88.

²²⁴ Įstatymas Nr. 4619/2019.

²²⁵ *Ibidem*.

²²⁶ Pitsela, „Greece“, 635–636; taip pat žr. Įstatymas Nr. 4619/2019.

narys, atsakingas Teisingumo ministerijai, sveikatos centrui ar valstybinei ligoninei, nustato diagnozę ir pareiškia savo nuomonę dėl vaiko sveikatos būklės. Vis dėlto minėta specialistų grupė nebuvo sudaryta ir ši nuostata realiai nebuvo įgyvendinta, kol Graikija nepriėmė Įstatymo Nr. 4689/2020, kuriuo perkeliama Direktyva 2016/800²²⁷.

Sulaikymas jauniems pažeidėjams skirtoje įstaigoje (gr. *periorismos se eidiko kastima kratisis neon*) yra nepilnamečiams skirta laisvės atėmimo bausmė^{228, 229}. Tik jei nepilnamečiui yra taikytina *baudžiamoji atsakomybė*, teismas gali skirti sulaikymą jaunų pažeidėjų įstaigoje. Nors sulaikymas jaunų pažeidėjų įstaigoje yra *sui generis* bausmė, juo visų pirma siekiama patenkinti jauno pažeidėjo specialiuosius poreikius, ypač jo gebėjimą pasikeisti ir socialinę integraciją²³⁰. Sulaikymas taikomas kaip kraštutinė priemonė, o šios taikymo sąlygos vis buvo keičiamos keliais įstatymais kelerių metų laikotarpiu^{231, 232}.

Iki 2010 m. reformos²³³ sulaikymas jaunų pažeidėjų įstaigoje galėjo būti skiriamas vyresniems nei 13 metų nepilnamečiams, ypač kai, atsižvelgęs į nusikaltimo aplinkybes ir nepilnamečio asmenybę, teismas nustato, kad tokia poveikio priemonė yra būtina norint sulaikyti nepilnametį nuo pakartotinio nusikaltimo. Tokiu būdu nepilnamečio bausmė buvo susieta su pakartotinio nusikaltimo rizikos numatymu²³⁴.

Nuo 2010 m. reformos sulaikymas jaunų pažeidėjų įstaigoje gali būti skiriamas **tik** vyresniems nei 15 metų nepilnamečiams, kai įvykdytas nusikaltimas sun-

²²⁷ Pitsela, *The Penal Treatment of Juvenile Delinquency*, 254; Seferidis, *The Penal Treatment of Minor Perpetrators*, 105.

²²⁸ Graikijos BK, 127 str. kartu su 51 str. 1 d. ir 54 str.

²²⁹ Ugdomoji apribojanti priemonė, skirta nepilnamečiui atlikti atitinkamoje valstybinėje, savivaldybės, bendruomenės ar privačioje ugdymo įstaigoje (Graikijos BK 122 str.), taip pat terapinė apribojanti priemonė – nepilnamečio perdavimas į terapinės pagalbos ar kitą atitinkamą įstaigą (Graikijos BK 123 str.) taip pat reiškia laisvės atėmimą.

²³⁰ Margaritis, Paraskevopoulos ir Nouskalis, *Poinologia*, 31.

²³¹ Įstatymas Nr. 3860/2010, 2 str.; Įstatymas Nr. 4322/2015, 7 str.; Įstatymas Nr. 4356/2015, 26 str.; Įstatymas Nr. 4619/2019.

²³² Pitsela, „Greece“, 636; taip pat žr. Įstatymas Nr. 4322/2015; Įstatymas Nr. 4356/2015; Įstatymas Nr. 4619/2019.

²³³ Įstatymas Nr. 3860/2010, 2 str.

²³⁴ Dimopoulos ir Kosmatos, *Juvenile Law. Theory and Practice*, 94–102; Pitsela, *The Penal Treatment of Juvenile Delinquency*, 257–271; Evangelatos, *The Law of Minor Perpetrators*, 29–33; Seferidis, *The Penal Treatment of Minor Perpetrators*, 115–124.

kus²³⁵ ir smurtinio pobūdžio **arba** kai buvo nukreiptas prieš gyvybę ar kūno ne-
liečiamumą ir buvo įvykdytas profesionaliai ar atkakliai. Taigi prielaidos taikyti
sulaikymo bausmę tapo griežtesnės²³⁶.

Pagal 2015 m. reformos nuostatus²³⁷, sulaikymas jaunų pažeidėjų įstaigoje gali
būti taikomas vyresniems nei 15 metų nepilnamečiams dėl:

- sunkaus nusikaltimo padarymo;
- nusikalstamos veikos, kuri būtų apibūdinama kaip sunkus nusikaltimas,
už kurį baudžiama laisvės atėmimu iki gyvos galvos, jei jį įvykdė suaugęs
asmuo;
- išprievartavimo²³⁸ asmens, kuriam nėra sukakę 15 metų; arba
- jei vyresniam nei 15 metų nepilnamečiui buvo taikomos ugdomojo po-
veikio priemonės ugdymo įstaigoje ir, perkėlus į šią įstaigą, jis padarė nu-
sikaltimą, kuris būtų apibūdinamas kaip sunkus nusikaltimas, jei jį būtų
padaręs suaugęs asmuo.

Taigi sulaikymo kaip poveikio priemonės skyrimo teisinis reguliavimas tapo
tikslėsnis²³⁹.

Pagal 2019 m. teisės aktų reformą²⁴⁰, sulaikymas jaunų pažeidėjų įstaigoje gali
būti skiriamas vyresniems nei 15 metų nepilnamečiams, kai įvykdytas nusikal-
timas būtų apibūdinamas kaip sunkus nusikaltimas, jei jį būtų padaręs suaugęs

²³⁵ Graikijos baudžiamojoje teisėje skirtumas tarp nusikaltimo ir baudžiamojo nusižengimo priklauso nuo nusikaltimo sunkumo. Nusikaltimai yra veiksmai, už kuriuos baudžiama nuo 5 iki 15 metų laisvės atėmimo bausme, o už nusižengimus (nesunkius nusikaltimus) baudžiama nuo dešimties dienų iki 5 metų laisvės atėmimo bausme. Už sunkų nusikaltimą baudžiama *κάθειρξη* – *katheirksi*, o už nusižengimą – *φύλακιση* – *fylakisi*. Dažniausiai kitų šalių baudžiamoji teisė neskirsto minėtų dviejų bausmių rūšių, nes jos abi reiškia įkalinimą. Akivaizdu, kad dvi laisvės atėmimo bausmės gali pasirodyti tapačios, kai kalbama apie lengvinančias aplinkybes. Vis dėlto šie du bausmių tipai turi skirtingą šalutinį poveikį. Pavyzdžiui, *katheirksi* atveju turi praeiti daugiau laiko (pagal BK 105 B str., 3/5 pradinės bausmės arba 20 metų), kol sulaikytasis gali kreiptis dėl išankstinio paleidimo, o *fylakisi* atveju šis laikas sutrumpėja iki 2/5 bausmės vykdymo laiko. Taip pat pritaikytos bausmės už nusikalstamas veikas įrašas nuosprendžių registre išlieka ilgesnį laiką nei tuomet, kada ji buvo skirta už nusižengimą.

²³⁶ Dimopoulos ir Kosmatos, *Juvenile Law. Theory and Practice*, 94–102; Pitsela, *The Penal Treatment of Juvenile Delinquency*, 257–271; Evaggelatos, *The Law of Minor Perpetrators*, 29–33; Seferidis, *The Penal Treatment of Minor Perpetrators*, 115–124.

²³⁷ Įstatymas Nr. 4322/2015, 7 str.; Įstatymas Nr. 4356/2015, 26 str.

²³⁸ Graikijos BK, 336 str.

²³⁹ Taip pat žr. Įstatymas Nr. 4322/2015; Įstatymas Nr. 4356/2015.

²⁴⁰ Įstatymas Nr. 4619/2019.

asmuo ir šis nusikaltimas yra susijęs su smurtu arba yra nukreiptas prieš gyvybę ar kūno neliečiamumą. Tokiu būdu Graikijos įstatymų leidėjai patvirtino sulaikymo bausmės taikymo sąlygas, kurios buvo plačiai apibrėžtos 2010 m. įstatyme^{241, 242}.

Principas, kad ugdomojo poveikio priemonės turi pirmenybę prieš sulaikymą jaunų pažeidėjų įstaigoje, yra įtvirtintas Baudžiamajame kodekse. 127 straipsnyje aiškiai reikalaujama, kad nuosprendis, kuriuo nepilnamečiui paskirtas sulaikymas jaunų pažeidėjų įstaigoje, turėtų apimti specialų ir išsamų pagrindimą²⁴³, privertusį teisimą nuspręsti, kad ugdomojo poveikio ar terapinės priemonės vis dėlto buvo nepakankamos, kad sulaikytų nepilnamečius nuo pakartotinio nusikaltimo. Taip pat minėtoje nuostatoje reikalaujama, kad būtų atsižvelgiama į konkrečias nusikaltimo aplinkybes ir nepilnamečio asmenybę²⁴⁴.

Skirtingų priemonių ir sankcijų nepilnamečiams pažeidėjams trukmė

Savo sprendime teismas turi apibrėžti *maksimalią* ugdomojo poveikio priemonės *trukmę*^{245, 246}. Teismas, skyręs ugdomojo poveikio priemones, turi teisę bet kada, kai reikia, jas pakeisti kitomis arba visai atšaukti, kai bus įgyvendinta jų paskirtis²⁴⁷.

Taip pat teismas, skyręs terapinės pagalbos priemones, turi teisę bet kuriuo metu ir kai tai yra būtina jas pakeisti ar panaikinti visai, kai bus pasiektas jų tikslas²⁴⁸. Tačiau, prieš pakeisdamas ar panaikindamas terapinės pagalbos priemonių taikymą, teismas turi gauti ekspertų parengtą *vertinimo ataskaitą* ir į ją atsižvelgti.

²⁴¹ Įstatymas Nr. 3860/2010.

²⁴² Taip pat žr. Įstatymas Nr. 4619/2019. About the penal treatment of Juveniles and Young Adults, see St. Pavlou ir K. Kosmatos, *The Sanctions in the New Criminal Code* (Athens-Thessaloniki: Sakkoulas Publications, 2020), 95; E. Symeonidou-Kastanidou ir I. Naziri, „The System of Penal Sanctions in the Greek Criminal Law“, *Poinika Chronika* 70, (2020): 81–92; Margaritis, Paraskevopoulos ir Nouskalis, *Poinologia*, 20.

²⁴³ Margaritis, Paraskevopoulos ir Nouskalis, *Poinologia*, 24.

²⁴⁴ Pitsela, „Greece“, 636.

²⁴⁵ *Graikijos BK*, 122 str. 4 d.

²⁴⁶ Evaggelatos, *The Law of Minor Perpetrators*, 5, 13–14; taip pat žr. Įstatymas Nr. 4619/2019.

²⁴⁷ *Graikijos BK*, 124 str.

²⁴⁸ Bet dėl jų specialaus pobūdžio terapinės priemonės neturi standartinės trukmės, kurią nurodo teismas. Margaritis, Paraskevopoulos ir Nouskalis, *Poinologia*, 62.

Ne vėliau kaip praėjus vieniems metams nuo priemonių paskyrimo, teismas turi patikrinti, ar atsirado sąlygų priemonės pakeisti ar jas panaikinti²⁴⁹.

Teismo paskirtos ugdomojo poveikio priemonės *ipso jure* baigiasi, kai nepilnametis sulaukia 18 metų²⁵⁰. Teismas gali nuspręsti tęsti šių priemonių taikymą tol, kol jaunuoliui sukaks 21 metai, tačiau jis turi išsamiai pagrįsti tokį savo sprendimą. Teismas gali spręsti dėl terapinės pagalbos priemonių taikymo tol, kol jaunuoliui sukaks 21 metai, tačiau tik atsižvelgęs į eksperto išvadą^{251, 252}.

Tais atvejais, kai nusikaltimo padarymo metu asmuo buvo nepilnametis, tačiau priimant nuosprendį jam buvo daugiau nei 18 metų, visos teismo nustatytos ugdomojo poveikio priemonės *ipso jure* baigiasi iškart, kai asmeniui sukanka 25 metai²⁵³.

Ugdomojo poveikio ir terapinės pagalbos priemonių pakeitimo ar atšaukimo taisyklės, taip pat jų trukmė, buvo keičiamos tiek 2003, tiek 2019 metais^{254, 255}.

Anksčiau *sulaikymo trukmė* jaunų pažeidėjų įstaigoje būdavo *neterminuota*. Po 2003 m. reformos²⁵⁶ sulaikymas dabar turi būti paskirtas tik *nustatytam laikui*²⁵⁷. Galimų nuosprendžių dėl asmenų sulaikymo jaunų pažeidėjų įstaigoje variantai nustatyti įstatymo tekste²⁵⁸. Kai teismas skiria įkalinimą, jis turi tiksliai apibrėžti bausmės trukmę²⁵⁹. Neapibrėžta bausmė laikoma žmogaus teisių, konkrečiai – Europos žmogaus teisių konvencijos 3 straipsnio, pažeidimu, tai nuolat pabrėžia Europos Žmogaus Teisių Teismas²⁶⁰.

²⁴⁹ Evaggelatos, *The Law of Minor Perpetrators*, 22–25; taip pat žr. *Įstatymas Nr. 4619/2019*.

²⁵⁰ *Graikijos BK*, 125 str.

²⁵¹ *Ibidem*, 123 str. 2 d.

²⁵² Evaggelatos, *The Law of Minor Perpetrators*, 25–26; taip pat žr. *Įstatymas Nr. 4619/2019*.

²⁵³ *Ibidem*, 47–51; *Ibidem*.

²⁵⁴ *Įstatymas Nr. 3189/2003*, 1 str.; *Įstatymas Nr. 4619/2019*.

²⁵⁵ Pitsela, „Greece“, 635; taip pat žr. *Įstatymas Nr. 4619/2019*.

²⁵⁶ *Įstatymas Nr. 3189/2003*, 1 str. 8 d.

²⁵⁷ *Graikijos BK*, 127 str. ir 54 str.

²⁵⁸ *Ibidem*, 54 str.

²⁵⁹ Dimopoulos ir Kosmatos, *Juvenile Law. Theory and Practice*, 104; Pitsela, *The Penal Treatment of Juvenile Delinquency*, 273.

²⁶⁰ Anna Kivrakidou, „Offences against the human dignity: comparative analysis of the greek law and the ECHR (article 3)“ (National Registry of Doctorate Thesis, 2017). Prieiga per internetą: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/41786>.

Remiantis 2019 m. reforma²⁶¹, tokiu atveju, kai suaugęs asmuo už nusikaltimą pagal įstatymą baudžiamas laisvės atėmimu iki 10 metų, nepilnamečio įkalinimo trukmė gali būti nuo 6 mėnesių iki 5 metų. Jei už nusikaltimą suaugusieji baudžiami laisvės atėmimu daugiau nei 10 metų arba iki gyvos galvos, nepilnamečio įkalinimo trukmė gali būti nuo 2 iki 8 metų²⁶².

Nepilnamečių pažeidėjų baudžiamasis procesas

Graikijos baudžiamojo proceso kodekse yra įtvirtintas *teisėtumo* principas²⁶³. Tai reiškia, kad *prokuroras* turi teisę ir privalo pradėti baudžiamąją bylą, jei nusikaltimo įvykdymo įrodymai yra pakankamai tvirti.

Kalbant apie pirmosios instancijos teismą, jei prokuroras mano, kad pranešimas apie trečiojo asmens padarytą nusikaltimą arba nukentėjusiojo kaltinimai yra pakankamai ir teisiškai pagrįsti bei teisminės institucijos gali juos įvertinti, jis paskirs *preliminarią ekspertizę*, kuri yra:

- a) *privaloma*, jei tai liečia nusikalstamas veikas ar nusižengimų bylas, nagrinėtinas trijų teisėjų kolegijose pirmosios instancijos teisme arba apeliaciniame teisme²⁶⁴; ir
- b) *neprivaloma* visais kitais atvejais.

Šiame proceso etape nėra numatyta pateikti *socialinio tyrimo ataskaitos*. Jei pirmosios instancijos teismo prokuroras nuspręs, kad yra tikslinga pradėti tyrimą, jis inicijuoja baudžiamojo persekiojimo procesą vienu iš šių trijų būdų:

- a) perduodamas bylą tiesiai teisminiam nagrinėjimui²⁶⁵;
- b) paskirdamas ikiteisminį tyrimą²⁶⁶; arba

²⁶¹ Įstatymas Nr. 4619/2019.

²⁶² Taip pat žr. *Ibidem*.

²⁶³ Graikijos BPK, 43 str. 1 d.

²⁶⁴ Graikijos BPK, 111 str. 6 d.

²⁶⁵ Turimi omenyje visi nusižengimai, išskyrus atvejus, kai turi būti taikomas BPK 43 straipsnis dėl preliminaros ekspertizės atlikimo.

²⁶⁶ Graikijos BPK 245, 322 ir 323 straipsnių taikymo atvejais, ypač kai atskleidžiama nežinomo pažeidėjo tapatybė ir bylos medžiaga yra paaimama iš archyvo (245 str.) ir kai kaltinamasis asmuo pateikė apeliaciją dėl bylos perdavimo tiesiai teisminiam nagrinėjimui pirmosios instancijos arba apeliaciniame teisme, o prokuroras mano, kad būtina surinkti papildomų įrodymų (322 ir 323 str.).

c) paskirdamas pagrindinį tyrimą²⁶⁷.

Jei nepilnametis kaltinamas padaręs nusikaltimą²⁶⁸, kuris būtų kvalifikuotas kaip sunkus nusikaltimas, jei jį būtų įvykdęs suaugęs asmuo, ir už kurį numatyta įkalinimo jaunųjų pažeidėjų įstaigoje bausmė²⁶⁹, tokio nepilnamečio bylą prokuroras perduoda pirmosios instancijos teismo teisėjų tarybai ir pateikia savo pasiūlymą. Taryba savo nutartimi skelbia tyrimo pabaigą ir toliau sprendžia, ar perduoti kaltinamąjį teismui. Visais atvejais, *pradėjus* baudžiamąjį persekiojimą ir *prieš* teismo posėdį, Nepilnamečių probacijos tarnyba turi pareigą pateikti socialinio tyrimo ataskaitą²⁷⁰.

Kai nepilnametis padaro baudžiamąjį nusižengimą, prokuroras gali nuspręsti susilaikyti nuo baudžiamojo persekiojimo²⁷¹, jei – išnagrinėjęs bylos faktus ir įvertinęs nepilnamečio asmenybę – mano, kad baudžiamasis persekiojimas nėra būtinas, norint sulaikyti nepilnametį nuo tolesnio pakartotinio nusikaltimo. Prokuroras gali nurodyti taikyti nepilnamečiui vieną ar daugiau su laisvės atėmimu nesusijusių ugdomojo poveikio priemonių²⁷² (žr. aukščiau pateiktą lentelę), kartu nustatydamas laikotarpį, per kurį turi būti įvykdyti minėti įpareigojimai. Prokuroras visada turi pagrįsti ugdomojo poveikio priemonių taikymą²⁷³. Kiekvienu atveju prokuroras, prieš priimdamas sprendimą dėl *diversijos*, privalo *išklaudyti nepilnametį asmenį* ir atsižvelgti į nepilnamečių probacijos pareigūno parengtą ataskaitą²⁷⁴.

²⁶⁷ Graikijos BPK 246 straipsnio atveju, visų pirma dėl nusikaltimų ir nusižengimų, už kurių padarymą gresia kardomojo kalinimo bausmė, taip pat už nusižengimus, dėl kurių, remiantis prokuroro sprendimu, gali būti taikomos ribojančios poveikio priemonės, nustatytos Graikijos BPK 283 straipsnyje.

²⁶⁸ Graikijos BPK, 308 str.

²⁶⁹ Graikijos BK, 127 str.

²⁷⁰ Žr. Įstatymas Nr. 4620/2019; Prezidento dekretas Nr. 49/1979, 7–8 str.

²⁷¹ Graikijos BPK, 46 str. Šiame straipsnyje taikomas tikslingumo principas, kaip išimtis iš bendro teisėtumo principo. Remiantis šiuo straipsnyje įtvirtintu principu, prokuroras gali susilaikyti nuo nepilnamečio baudžiamojo persekiojimo, net jei yra rimtų požymių, liudijančių apie baudžiamojo nusižengimo padarymą, bei jei prokuroras, ištyręs veikos aplinkybes ir bendrai įvertinęs nepilnamečio asmenybę, mano, kad nėra būtina pradėti baudžiamojo persekiojimo, siekiant užkirsti kelią pakartotinių nusikaltimų padarymui (1 dalis). Vis dėlto prokuroras gali taikyti įstatyme numatytas terapinės pagalbos priemones, kartu nustatęs terminą, per kurį nepilnametis turi būti įvykdęs įsipareigojimus. Nepilnamečiui nesilaikant reikalavimų, prokuroras gali atsisakyti diversijos ir patraukti jį baudžiamojo atsakomybėn (2 dalis).

²⁷² Graikijos BK, 122 str.

²⁷³ Graikijos BPK, 139 str.

²⁷⁴ Pitsela, „Greece“, 632–633.

Baudžiamojo proceso kodekso 46 straipsnio nuostatų pakeitimus galima apibendrinti taip:

- *visų pirma*²⁷⁵ atliekama *privaloma nepilnamečio apklausa* (tai prokuroro užduotis²⁷⁶);
- *antra, privaloma gauti nepilnamečių probacijos pareigūno ataskaitą*²⁷⁷; ir,
- *trečia, išbraukta nuostata, kad prokuroras gali nurodyti pervesti iki 1000 eurų į ne pelno organizacijos sąskaitą*^{278, 279}.

Institucijos, atsakingos už nepilnamečių pažeidėjų baudžiamąjį procesą

Nepilnamečių justicijos sistema Graikijoje laikoma teisingumo sistemos sudėtinė dalimi bei gyvybiškai svarbios platesnės nepilnamečių nusikaltnių prevencijos ir kontrolės strategijos dalimi. Kartu su Jaunimo teismais ši sistema apima kitas įstaigas ir tarnybas, tokias kaip:

- Policija;
- Prokuratūra;
- Advokatūra;
- Nepilnamečių probacijos tarnyba ir Socialinės gerovės probacijos tarnyba, susijungusi su Nepilnamečių probacijos pareigūnų ir Socialinės gerovės probacijos pareigūnų tarnyba;
- Jaunimo apsaugos asociacijos;
- Centrinė mokslinė taryba viktimizacijos ir nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos bei konfrontacijos klausimams;
- Ugdomojo poveikio ir terapinės pagalbos įstaigos bei pataisos namai²⁸⁰.

²⁷⁵ Įstatymas Nr. 3860/2010, 5 str.

²⁷⁶ Aiškinamasis Įstatymo Nr. 3860/2010 raštas. Prieiga per internetą: <http://www.ministryofjustice.gr/site/LinkClick.aspx?fileticket=EDGoAWfMKgM%3d&tabid=132> [žiūrėta 2019 m. spalio 2 d.].

²⁷⁷ Įstatymas Nr. 4322/2015, 9 str.

²⁷⁸ *Ibidem*.

²⁷⁹ Aiškinamasis Įstatymo Nr. 4322/2015 raštas. Prieiga per internetą: http://www.ministryofjustice.gr/site/LinkClick.aspx?fileticket=_1ulBzQXENA%3d&tabid=132 [žiūrėta 2019 m. spalio 2 d.]. Aiškinamajame rašte nurodyta, kad finansinio poveikio priemonės finansų krizės metu gali būti taikomos tik tam tikriems nepilnamečiams, vis dėlto jų ugdomasis poveikis atrodo ribotas, nes įpareigojimus dažniausiai įvykdo ne patys nepilnamečiai, bet jų tėvai ir globėjai.

²⁸⁰ Pitsela, *The Penal Treatment of Juvenile Delinquency*, 332.

Jaunimo teismai turi jurisdikciją spręsti dėl baudžiamojo kodekso numatytų priemonių ar sankcijų taikymo nepilnamečiams pažeidėjams, ypač tiems nepilnamečiams, kurie nusikaltimo padarymo metu buvo nuo 12 iki 18 metų²⁸¹. Jaunimo teismų steigimo, jurisdikcijos ir veiklos teisinį statusą nustato Graikijos baudžiamojo proceso kodeksas bei Teismų organizavimo ir teismų pareigūnų statuso kodeksas²⁸².

Jaunimo teismai nagrinėja nepilnamečių įvykdytų nusikaltimų bylas ir skiria Graikijos baudžiamajame kodekse nustatytas ugdomojo poveikio ar terapinės pagalbos priemones arba sankcijas²⁸³ šiose bylų kategorijose:

- (i) *Jaunimo teismo trijų teisėjų kolegijos* tiria nepilnamečių padarytas nusikalstamas veikas, nurodytas Baudžiamojo kodekso 127 straipsnyje²⁸⁴; ir
- (ii) *vienas Jaunimo teismo teisėjas* tiria visas kitas nepilnamečių nusikalstamas veikas.

Apeliaciniai jaunimo teismai nagrinėja apeliacijas dėl Jaunimo teismų vieno ir trijų teisėjų kolegijos priimtų sprendimų²⁸⁵.

Jei nepilnametis įtariamas padaręs nusikalstamą veiką kartu su pilnamečiais pažeidėjais, baudžiamasis persekiojimas yra atskiriamas, o nepilnametis perduodamas Jaunimo teismo žiniai²⁸⁶. Iki 2009 m. reformos²⁸⁷ buvo galima sujungti nepilnamečio ir suaugusiojo pažeidėjo bylų nagrinėjimą tam tikrais atvejais:

- (a) baudžiamojo nusižengimo atveju;
- (b) jei nepilnamečiui nusikaltimo padarymo metu buvo sukakę 15 metų; ir
- (c) prokuroras **arba** Teisėjų taryba nusprendė, kad bylų atskyrimas neatitinka teisingumo interesų.

²⁸¹ *Graikijos BK*, 121 str.

²⁸² Pitsela, *The Penal Treatment of Juvenile Delinquency*, 309.

²⁸³ *Graikijos BPK*, 113 str.

²⁸⁴ BK 127 straipsnyje nurodomi atvejai, kai skiriamas sulaikymas jaunų pažeidėjų įstaigoje. Būtinis šios bausmės skyrimo sąlygos yra: a) nepilnametis turi būti ne jaunesnis kaip 15 metų; b) jo įvykdyta nusikalstama veika, jei ją būtų padaręs suaugęs asmuo, būtų kvalifikuota kaip sunkus nusikaltimas, ir c) nusikalstama veika turi smurto požymių arba nukreipta prieš gyvybę ar kūno neliečiamumą. Sprendimas skirti šią bausmę turi būti išsamiai motyvuotas, kodėl terapinės pagalbos ar ugdomojo poveikio priemonės (arba bausmės vykdymas namuose kartu taikant minėtas terapinės pagalbos ar ugdomojo poveikio priemones) nelaikomos pakankamomis, atsižvelgiant į veikos aplinkybes ir nepilnamečio asmenybę.

²⁸⁵ *Graikijos BPK*, 114 str.

²⁸⁶ *Ibidem*, 130 str. 3 d.

²⁸⁷ Prieš 2009 m. Graikijos BPK pakeitimus.

C punkte prokuroras turėjo pagrįsti, kad nepilnamečio byla *negali būti* atskirta nuo suaugusių pažeidėjų bylos²⁸⁸.

Policija yra pirmoji *oficiali* valdžios ir socialinės kontrolės forma, su kuria susiduria nepilnametis asmuo. Dažniausiai – prieš tai arba tuo pačiu metu, kai atsiranda kontaktas su policija – nepilnametis jau būna susidūręs su oficialia ir neoficialia socialine kontrole (tėvai, mokykla, bendruomenės). Policijos pareigūnai, būdami pirmojo nepilnamečių justicijos sistemos posistemio atstovai, paprastai yra pirminiai teisės įgyvendinimo praktikoje veikėjai²⁸⁹.

Nepilnamečių apsauga yra pagrindinis Piliečių apsaugos ministerijos²⁹⁰ ir Graikijos policijos štabo rūpestis. Graikijos policijoje centriniu ir regioniniu lygiu veikia specializuotos agentūros, kurios tinkamai aprūpintos personalu. Šios agentūros yra:

- (a) Graikijos policijos štabo Viešojo saugumo direktoratas, kuris yra atsakingas už regioninių agentūrų koordinavimą ir kuris nurodo, kaip tinkamai spręsti su nepilnamečiais susijusius klausimus;
- (b) Elektroninių nusikaltimų skyriaus Nepilnamečių apsaugos departamentas;
- (c) Atikos saugumo direktorato Nepilnamečių apsaugos direktoratas;
- (d) Salonikų saugumo direktorato Nepilnamečių departamentas;
- (e) Patro ir Herakliono saugumo direktoratų nepilnamečių biurai.

Jei specializuoto departamento nėra, nepilnamečių bylas nagrinėja saugumo tarnybos, vadovaujamos aukščiau nurodyto Graikijos policijos štabo Viešojo saugumo direktorato²⁹¹.

Prokuroras pateikia baudžiamąjį kaltinimą valstybės vardu²⁹². Atėnų, Pirėjo, Salonikų ir Patro teismuose apeliacinės instancijos prokuroras skiria prokurorą ir pavaduotoją *nepilnamečių baudžiamajam persekiojimui vykdyti*. Baudžiamojo persekiojimo institucija yra kiekvieno teismo prokuroras²⁹³.

²⁸⁸ Dimopoulos ir Kosmatos, *Juvenile Law. Theory and Practice*, 159–160; taip pat žr. *Įstatymas Nr. 4620/2019*.

²⁸⁹ Calliope D. Spinellis ir A. Troianou, *Juvenile Law – Penal Regulations and Criminological Extensions* (Athens – Komotini: Ant. N. Sakkoulas Publications, 1987), 64–68.

²⁹⁰ Anksčiau vadinama Viešosios tvarkos ministerija.

²⁹¹ Piliečių apsaugos ministerija. Prieiga per internetą: <http://www.mopocp.gov.gr> [žiūrėta 2019 m. spalio 14 d.]; Graikijos policijos štabas. Prieiga per internetą: <http://www.hellenicpolice.gr> [žiūrėta 2019 m. spalio 14 d.].

²⁹² *Graikijos BPK*, 27 str. 1 d.

²⁹³ Taip pat žr. *Įstatymas Nr. 4620/2019*; *Graikijos BPK*, 27 str. 3 d.

Gynybos advokatas aktyviai dalyvauja visose baudžiamojo proceso stadijose, nes jis atstovauja įtariamajam ar kaltinamajam nepilnamečiui ir suteikia jam Baudžiamojo proceso kodekse nustatytą pagalbą²⁹⁴. Pagrindinio teismo posėdžio metu jaunimo teisėjas privalo kaltinamajam nepilnamečiui paskirti advokatą, jeigu jis jo neturi ir jeigu nepilnametis kaltinamas padaręs nusikaltimą, kuris būtų kvalifikuotas kaip sunkus nusikaltimas, jei jį būtų padaręs suaugęs asmuo, ir kuris yra susijęs su smurtu arba yra nukreiptas prieš gyvybę ar kūno neliečiamumą²⁹⁵.

Nepilnamečių probacijos tarnyba²⁹⁶ užima pagrindinę vietą nepilnamečių justicijos sistemoje, nes ji prisideda prie veiksmingo korekcijos ir socialinės reintegracijos principo įgyvendinimo praktikoje, daugiausia atlikdama *socialinius tyrimus* ir įgyvendindama bei *priziūrėdama* su laisvės atėmimu nesusijusias ugdomojo poveikio priemones. Organizaciniu požiūriu Nepilnamečių probacijos tarnyba pavaldi Teisingumo ministerijai ir veikia prie kiekvieno pirmosios instancijos teismo^{297, 298}.

Galiausiai Jaunimo apsaugos asociacijos vaidina svarbų vaidmenį, nes jų pagrindinis tikslas yra aktyviai prisidėti prie vaikų viktimizacijos ir nusikaltimų prevencijos. Be kitos veiklos, Jaunimo apsaugos asociacijos remia nepilnamečius, kol vyksta baudžiamasis procesas, taip pat kaltinamiesiems nepilnamečiams teikia teisinę pagalbą²⁹⁹. Jos veikia prie apeliacinių teismų³⁰⁰ ir priklauso Teisingumo ministerijai. Pageidautina, kad Jaunimo apsaugos asociacijų administracinės tarybos pirmininkas būtų esamas ar buvęs jaunimo teisėjas ar jaunimo prokuro-
ras^{301, 302}.

²⁹⁴ *Ibidem*, 89 str. ir toliau.

²⁹⁵ *Graikijos BPK*, 340 str. 1 d., 89 str. ir toliau; *Graikijos BK*, 127 str. Taip pat žr. *Įstatymas Nr. 4620/2019*.

²⁹⁶ Sujungta su Nepilnamečių probacijos pareigūnų ir Socialinės gerovės probacijos pareigūnų tarnyba.

²⁹⁷ *Prezidento dekretas Nr. 49/1979*.

²⁹⁸ Pitsela, *The Penal Treatment of Juvenile Delinquency*, 340.

²⁹⁹ *Įstatymas Nr. 2298/1995*, 18 str.; *Įstatymas Nr. 3860/2010*.

³⁰⁰ *Įstatymas Nr. 4109/2013*, 11 str.

³⁰¹ *Įstatymas Nr. 2298/1995*, 18 str., pakeistas *Įstatymo Nr. 3860/2010* 11 str.

³⁰² Pitsela, *The Penal Treatment of Juvenile Delinquency*, 350–351.

5.2. Individualus vertinimas Graikijoje

Graikijos nepilnamečių justicijos sistemoje nepilnamečių pažeidėjų individualaus vertinimo poreikis grindžiamas *individualizuoto traktavimo principu*. Tačiau terminas *individualizuotas traktavimas* nėra *expressis verbis* nurodytas jokiam teisiniame nepilnamečių justicijos tekste. Šis principas reiškia, kad su kiekvienu įtariamuoju ar kaltinamuoju vaiku turėtų būti elgiamasi taip, kad būtų atsižvelgta į jo asmenybę, specialiuosius poreikius, pažeidžiamumą ir faktinę šeimos, socialinę ir ekonominę padėtį. Pagrindinis tikslas yra tai, kad visi nepilnamečių justicijos sistemoje dirbantys specialistai turėtų sugebėti suvokti kiekvieno vaiko specialiuosius asmeninius ir ugdymo poreikius, šeimos situaciją ir kiekvieno vaiko socialinę, mokyklinę ar darbo aplinką, kad bendraujantys su vaiku ir nagrinėjantys jo bylą ekspertai galėtų pritaikyti tinkamiausią, efektyviausią ir konstruktyviausią pagalbos teikimo metodą³⁰³.

Individualizuoto traktavimo principas Graikijoje įgyvendinamas taip: Nepilnamečių probacijos pareigūnų užduotis yra atlikti įtariamųjų ir kaltinamųjų vaikų socialinį tyrimą ir pateikti išvadą teisminėms institucijoms³⁰⁴. Socialinis tyrimas apibūrinamas kaip informacijos apie nepilnamečio gyvenimo būdą, požiūrį ir asmenybę rinkimas, tiesiogiai bendraujant su nepilnamečiu, jo šeimos nariais, artimaisiais, mokytojais ar darbdaviais³⁰⁵. Kiekvieno vaiko socialinis tyrimas pradedamas nuo pirmo kontakto su Nepilnamečių probacijos tarnyba momentu, siekiant nustatyti vaiko individualius poreikius ir prireikus atlikti konkrečią intervenciją³⁰⁶.

³⁰³ A. Troianou-Loula, *The Penal Legislation on Juveniles. Texts - Bibliography - Case law - Comments* (Athens-Komotini: Ant. N. Sakkoulas Publications, 1995), 188; A. Troianou-Loula, *The Probation Officer's Service of Juvenile Court* (Athens-Komotini: Ant. N. Sakkoulas Publications, 1999), 188–189, 192–193.

³⁰⁴ *Prezidento dekretas Nr. 49/1979*, 7–8 str.

³⁰⁵ Troianou-Loula, *The Penal Legislation on Juveniles*, 186–187.

³⁰⁶ Association of Juvenile Probation Officers about the Qualitative Features of the Work of Juvenile Probation Services. Prieiga per internetą: <http://www.epimelitesanilikon.gr/poiotika.html> [žiūrėta 2019 m. vasario 20 d.].

Nepilnamečių probacijos tarnyba

Socialinius tyrimus atlieka Nepilnamečių probacijos tarnyba³⁰⁷. Tai yra specializuota tarnyba, veikianti kaip Teisingumo ministerijos regioninis skyrius³⁰⁸. Jos pagrindinė misija yra teikti pagalbą ir paramą Jaunimo teismui, taip pat įtariamiesiems ar kaltinamiesiems nepilnamečiams. Vaikų baudžiamojo proceso ypatumas yra toks, kad skatinama sukurti *sąsają* tarp vaiko ir teismo ar teisėjo.

Šį vaidmenį atlieka nepilnamečių probacijos pareigūnas, kuris įvertina vaiko asmenybę, šeimą ir socialinę aplinką bei pasiūlo tinkamiausią priemonę arba sankciją, bausmę, o tai savo ruožtu leidžia teisminėms institucijoms priimti tinkamus sprendimus vaiko byloje. Nepilnamečių probacijos pareigūnas dalyvauja visuose proceso etapuose – diversijos ir ikiteisminio tyrimo metu, kol byla perduodama teismui, taip pat priėmus nuosprendį ar perdavus vaiką į jaunų pažeidėjų įstaigą. Dėl išvardintų priežasčių pareigūno dalyvavimas uždarame teismo posėdyje laikomas esminiu. Atitinkama nuostata³⁰⁹ aiškiai nustato privalomo nepilnamečių probacijos pareigūno dalyvavimo teismo posėdyje:

*Be proceso šalių, gali dalyvauti jų advokatai, nepilnamečių probacijos pareigūnai, tėvai ar globėjai, taip pat kompetentingos Jaunimo apsaugos asociacijos atstovai*³¹⁰.

Nepilnamečių probacijos tarnyba veikia kaip jungiamoji grandis, „tiltas“ tarp nepilnamečių gerovės sistemos, socialinio darbo ir nepilnamečių justicijos. Vis dėlto teisinis tarnybos statusas nėra aiškiai apibrėžtas. Tai nėra grynai tyrimo įstaiga, nei policijos ar teisminių institucijų padėjėjas, nei nepilnamečio patarėjas ar jo atstovas. Nepaisant to, tai iš esmės yra tyrimų įstaiga, nes viena iš pagrindinių jos užduočių yra atlikti tyrimus ir įvairiuose baudžiamojo proceso etapuose pateikti valdžios institucijoms socialinio tyrimo išvadą apie nepilnamečio asmenybę ir socialinio gyvenimo sąlygas³¹¹.

³⁰⁷ Juvenile Court Aid or the Service of Supervision of Minors. Žr. A. Pitsela, „Youth Justice and Probation“, in *Crime and Punishment in Contemporary Greece: International Comparative Perspectives*, ed. L. K. Cheliotis ir S. Xenakis (Oxford: Peter Lang, 2011), 505–527.

³⁰⁸ Įstatymas Nr. 378/1976; Prezidento dekretas Nr. 49/1979, Nr. 101/2014, Nr. 96/2017, Nr. 81/2019; Įstatymas Nr. 4625/2019.

³⁰⁹ Įstatymas Nr. 3315/1955, 1 sk., 1 pastraipa.

³¹⁰ Pitsela, *The Penal Treatment of Juvenile Delinquency*, 340–350.

³¹¹ A. Pitsela ir A. Giagkou, „The Juvenile Probation Service in a Greek-German Comparison“, in *The Path to Justice: Conference in honour of Prof. Emeritus Stergios Alexiadis*, ed. A. Pitsela (Athens-Thessaloniki:

Nors viena iš svarbiausių nepilnamečių probacijos pareigūnų funkcijų yra socialinių tyrimų atlikimas, specialių mokymų apie tai, kaip atlikti nepilnamečio individualų vertinimą, nesiūloma. Nėra galiojančių bendrų principų, nustatančių žingsnius, kurių reikia laikytis, kai dirbama su nepilnamečiais; dėl to nepilnamečių probacijos pareigūnai elgiasi taip, kaip jiems atrodo tinkama. Žinoma, jie tai daro vadovaudamiesi pagrindiniais savo tarnybos principais, tačiau jie remiasi savo išsilavinimu ir savo etinių vertybių sistema. Nepilnamečių probacijos pareigūnai neturi bendro standartinio išsilavinimo ir kiekvienas iš jų prisijungia prie sektoriaus turėdamas savo akademinį bagažą, tam tikras mokymų ypatybes ir įprastai naudojamas priemones³¹².

2017 m. Graikijos teisingumo ministerija techninės pagalbos programos, kuri buvo skirta Graikijos teismų sistemai reformuoti bei vykdoma padedant Austrijos organizacijai „Neustart“, rėmuose išleido nepilnamečių probacijos pareigūnams ir socialinės gerovės probacijos pareigūnams skirtas praktines darbo gaires. Praktinės gairės yra naudinga mokymo priemonė šio sektoriaus specialistams, susidedanti iš trijų pagrindinių skyrių:

- a) tokių paslaugų profilio ir vaidmens Graikijoje pristatymas teoriniu lygmeniu ir įstatyminiu požiūriu;
- b) darbas su smurtautojais ir nepilnamečiais, apimantis konsultavimo įgūdžius, etinius ir moralinius klausimus ir pykčio valdymą; ir
- c) darbo technikos ir išsamus „Neustart“ probacijos pareigūnų darbo metodų pristatymas³¹³.

Tyrimai rodo, kad nepilnamečių probacijos pareigūnai patys pripažįsta specializuotų mokymų svarbą.

Sakkoulas Publications, 2012), 104, 109; A. Pitsela ir A. Giagkou, „Institutions in the Greek legal order promoting the best interest of the child and the principle of education“, Essays in honor of Professor Fusun Sokullu-Akinci, *Istanbul: Legal Yayincilik II*, (2013): 1003–1020.

³¹² M. Pykni, „The educational needs of Youth Probation Officers of the Ministry of Justice under the prism of the Transforming Learning of J. Mezirow“, essays in honour of Professor S. Alexiadis, *Sakkoulas Publications, Criminology: Searching for answers* (2010): 919, 921.

³¹³ Practical Guidelines on the Work of Juvenile Probation Officers and Social Welfare Probation Officers (2017).

Socialinis tyrimas: procesas ir metodai

Nepilnamečio pažeidėjo individualaus vertinimo procesas susideda iš dviejų nuoseklių etapų: *tyrimo* atlikimas ir *išvados* sudarymas.

Pirmojo etapo metu nepilnamečių probacijos pareigūnas privalo atlikti tyrimą: jis / ji turi surinkti ir įvertinti faktus ir duomenis, kad galėtų suformuluoti išvadas dėl lemiamų veiksnių, priežasčių ir įvykių, kurie prisidėjo prie nepilnamečio nusikalstamo elgesio. Taigi jis / ji sugeba priimti sprendimą ir kiekvienu konkrečiu atveju pasiūlyti tinkamiausią poveikio priemonę³¹⁴.

Siekdamas pirmojo etapo tikslų, nepilnamečių probacijos pareigūnas pakviečia nepilnametį ir jo tėvus į savo kabinetą ir juos apklausia. Jis taip pat gali aplankyti nepilnametį ir jo tėvus jų gyvenamojoje vietoje; tačiau praktikoje tokie vizitai vyksta retai.

Nepilnamečių probacijos pareigūnas gali pasikviesti nepilnametį ir jo tėvus į daugiau nei vieną susitikimą-pokalbį, siekdamas suprasti nepilnamečio asmenybę ir socialinį bei šeimos kontekstą. Pirmajame susitikime, pokalbio pradžioje, nepilnamečių probacijos pareigūnas paaiškina savo ypatingą vaidmenį ir misiją, kad nepilnametis ir (arba) jo tėvai galėtų jaustis laisvai. Pasitikėjimo ryšio su nepilnamečiu užmezgimas yra vienas iš pagrindinių nepilnamečių probacijos pareigūno darbo iššūkių. Taip pat nepaprastai svarbu leisti nepilnamečiui ir jo tėvams laisvai kalbėti ir reikšti savo nuomonę netrukdam ir nesmerkiant. Nepilnamečių probacijos pareigūnai visų pirma turi rodyti pagarbą ir diskretiškumą, kelti pasitikėjimą ir nepamiršti savo misijos svarbos³¹⁵.

Nepilnamečių probacijos pareigūnai taip pat gali užmegzti ryšius su kitais giminaičiais ar nepilnamečių švietimo ar darbo aplinkos specialistais, jei mano, kad tai būtina išsamiam tyrimui atlikti. Šie kontaktai gali būti labai naudingi, nes jie suteikia galimybę nepilnamečių probacijos pareigūnui tiesiogiai stebėti nepilnamečio aplinkoje kylančias sąlygas, santykius ir problemas, kurių negali lengvai atskleisti trečiųjų asmenų pareiškimai. Tačiau, jei nėra įtikinamų priežasčių,

³¹⁴ Troianou-Loula, *The Penal Legislation on Juveniles*, 187; Troianou-Loula, *The Probation Officer's Service of Juvenile Court*, 185.

³¹⁵ Troianou-Loula, *The Penal Legislation on Juveniles*, 188–201; Troianou-Loula, *The Probation Officer's Service of Juvenile Court*, 184–189; Prezidento dekretas dėl Nepilnamečių probacijos tarnybos funkcijos Nr. 49/1979, 15 str.

vengiama atlikti tyrimą mokykloje ar darbo aplinkoje, siekiant apsaugoti nepilnamečius nuo galimo stigmatizavimo³¹⁶.

Nepilnamečių probacijos pareigūnai, atlikdami socialinį tyrimą³¹⁷, privalo laikytis atitinkamų teisinių asmens duomenų apsaugos ir pagarbos privatumui reikalavimų³¹⁸.

Antrojo etapo metu nepilnamečių probacijos pareigūnas turi pareigą parašyti socialinio tyrimo išvadą ir pateikti ją teisminėms institucijoms. Kiekviename Graikijos regione ši išvada turi savo iš anksto nustatytą formą, tačiau bendros formos, galiojančios visoje šalyje, nėra.

Salonikuose nepilnamečių probacijos pareigūnai, atlikę tyrimą, užpildo atskirą atspausdintą standartinių „atvirų“ klausimų lapą. Tai yra trumpas nepilnamečio statuso aprašymas:

- a) šeimos sudėtis ir kilmė, asmens duomenys apie šeimos narius, išsilavinimas, santykių tarp šeimos narių ir ypač su nepilnamečiu kokybė;
- b) nepilnamečio gyvenimo sąlygos, jo gyvenamoji vieta ir aplinka;
- c) nepilnamečio asmenybė ir pagrindiniai jo charakterio bruožai, tokie kaip fizinis, intelektinis, emocinis, moralinis ir socialinis vystymasis, taip pat išsilavinimo lygis, mokyklos lankymas, profesinis užsiėmimas, kita veikla ir pomėgiai;
- d) bet koks jo (jos) gyvenimo įvykis, kuris galėjo stipriai jį (ją) paveikti; ir
- e) nusikaltimo aplinkybės.

Nepilnamečių probacijos pareigūnai nereiškia nuomonės apie vaiko baudžiamąją atsakomybę.

Remdamasis šia informacija, išvados gale nepilnamečių probacijos pareigūnas turi pateikti pasiūlymą dėl tinkamiausios pagalbos nepilnamečiui priemonės. Pasiūlymas turi būti kruopščiai pagrįstas ir derinamas su socialinio tyrimo informacija ir faktais, kad jis būtų laikomas objektyviu ir pagrįstu.

³¹⁶ Troianou-Loula, *The Penal Legislation on Juveniles*, 187–188; Troianou-Loula, *The Probation Officer's Service of Juvenile Court*, 186–188; T. Koskiniadou, *The Meaning and The Practical Implementation of The social Inquiry or The Psychosocial Assessment* (2012).

³¹⁷ Įstatymas Nr. 4624/2019. Prieiga per internetą: <http://www.ministryofjustice.gr/site/LinkClick.aspx?fileticket=RGmIORriSZE%3d&tabid=534> [žiūrėta 2019 m. spalio 12 d.].

³¹⁸ *Ibidem*.

Jei nepilnamečių probacijos pareigūnas padaro išvadą, kad – be jo paties tyrimo – reikia **psichiatrinės** ar **psichologinės** ekspertizės, jis / ji imasi tolesnių veiksmų ir pateikia prašymą atlikti tokią ekspertizę. Atitinkamos tolesnių vertinimų išvados pridedamos prie socialinio tyrimo išvados. Teisminės institucijos bet kuriame baudžiamojo proceso etape taip pat gali pripažinti būtinybę atlikti psichiatrinį įvertinimą: tada savo nuomonę apie nepilnamečių pateikia atitinkami ekspertai³¹⁹.

Socialinio tyrimo išvada nėra privaloma teisminėms institucijoms. Vis dėlto, pagal Graikijos Aukščiausiojo Teismo, nagrinėjančio civilines ir baudžiamąsias bylas, praktiką³²⁰, nepilnamečių probacijos pareigūno ataskaita yra *specialus įrodymų šaltinis nepilnamečių teisme*, į kurį turėtų būti atsižvelgiama priimant sprendimus. Taigi Graikijos Aukščiausiasis Teismas pabrėžė nepilnamečių probacijos pareigūno ataskaitos svarbą nepilnamečių baudžiamajame procese, pripažindamas, kad ataskaita yra ypatinga ir skiriasi nuo kitų dokumentinių įrodymų³²¹.

Skirtingose baudžiamojo proceso stadijose vykdomas socialinis tyrimas

Jaunimo prokurorai, jaunimo ikiteisminio tyrimo teisėjai ir teisėjai naudojami socialinio tyrimo išvada net keliuose proceso etapuose po to, kai nepilnamečis nusižengė įstatymams ir yra perduotas teismui. Ataskaita naudojama:

- diversijos stadijoje prieš pradėdant baudžiamąjį persekiojimą;
- nusikaltimo tyrimo stadijoje; taip pat
- per pagrindinį teismo posėdį³²².

Socialinio tyrimo išvadų naudojimas baudžiamajame procese parodytas toliau pateiktoje 1 *schema*je.

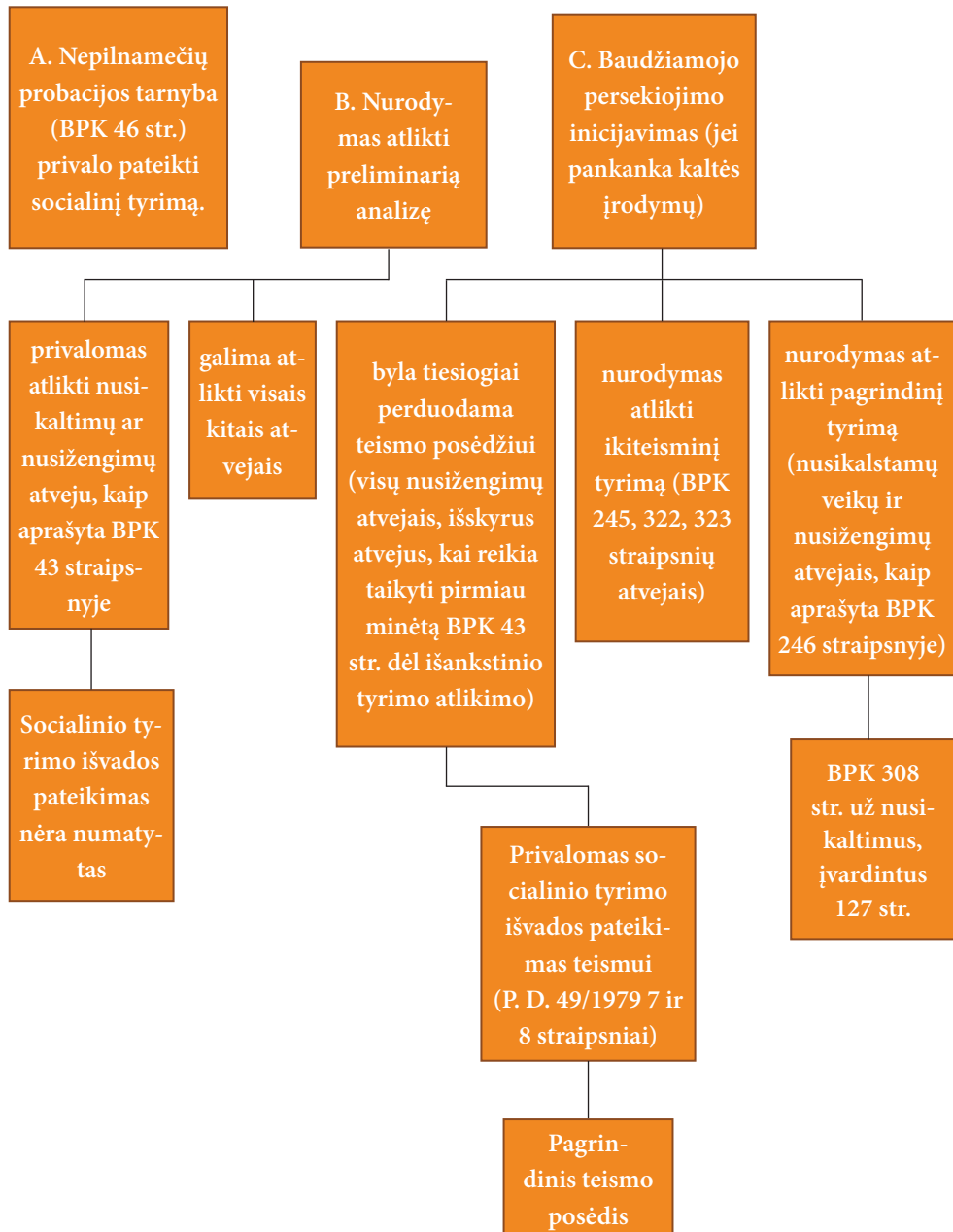
³¹⁹ Graikijos BPK, 80 ir 200 str.

³²⁰ Sprendimas Nr. 948/2016 (Graikijos Aukščiausiasis Teismas (*Areios Pagos*)).

³²¹ Taip pat žiūrėti aiškinamąjį Įstatymo Nr. 4322/2015 raštą.

³²² Pitsela, *The Penal Treatment of Juvenile Delinquency*, 295–332.

1 schema. Baudžiamasis procesas ir socialinio tyrimo išvados naudojimas

Pirma, *diversijos stadijoje*, prieš pradėdant baudžiamąjį persekiojimą, nepilnamečių probacijos pareigūnai turi pateikti socialinio tyrimo išvadą jaunimo prokurorui, kad šis nuspręstų dėl (a) susilaikymo nuo baudžiamąjo persekiojimo ir (b) su laisvės atėmimu nesusijusių ugdomojo poveikio priemonių taikymo. Diversija galima tik tada, kai vaikas padarė *nusižengimą*. Jaunimo prokuroras, remdamasis socialinio tyrimo išvada, priima sprendimą, ar baudžiamasis persekiojimas yra būtinas norint sulaikyti vaiką nuo tolesnio nusikaltimo ir – jei tikslinga baudžiamąjį persekiojimą nutraukti – ar reikalingos su laisvės atėmimu nesusijusios ugdomojo poveikio priemonės³²³.

Pradėjus baudžiamąjį persekiojimą tais atvejais, kai vaikas kaltinamas padaręs *sunkų nusikaltimą*, tyrimo institucijos ar tyrimo teisėjas gali paskirti nepilnamečių probacijos pareigūnus atlikti ir pateikti socialinio tyrimo išvadą. Išvadoje turi būti pateikti duomenys apie vaiko fizinę, moralinę ir protinę raidą, taip pat apie ankstesnį gyvenimą, šeimos sąlygas ir bendrą aplinką. Nepilnamečių probacijos pareigūnai taip pat gali susisiekti su vaiko šeimos nariais, giminaičiais, mokytojais ar darbdaviais, siekdami surinkti naudingos informacijos apie vaiko gyvenimo būdą ir socialines bei šeimos sąlygas. Tokiu būdu teisėjas ir prokuroras baudžiamąjo proceso metu gali įgyti žinių apie vaiko asmenybę ir tinkamai priimti sprendimus vaiko byloje³²⁴. Kai yra *rimtų nepilnamečio kaltės požymių*, socialinio tyrimo išvada gali padėti tyrimo teisėjui ikiteisminio tyrimo stadijoje ir po to, kai kaltinamasis pateikė jį ginančių argumentų, priimti sprendimą, ar skirti ribojančias priemones, namų areštą, elektroninį stebėjimą, ar kardomąjį įkalinimą.

Prieš nagrinėdamas bylą teisme, jaunimo teisėjas turi perskaityti nepilnamečių probacijos pareigūno pateiktą socialinio tyrimo išvadą ir atsižvelgti į ją. Taigi teisėjas gali susidaryti nuomonę apie nepilnamečio asmenybę, šeimą ir socialinę kilmę. Nors teisėjas neprivalo vadovautis nepilnamečių probacijos pareigūno pasiūlymais dėl tinkamiausios nepilnamečiui taikytinos poveikio priemonės, tačiau jis turi nuspręsti, kokia intervencija būtų tinkamiausia. Socialinio tyrimo išvada yra pagrindinis šio sprendimo indėlis³²⁵.

³²³ Graikijos BPK, 46 str.

³²⁴ Graikijos BPK, 239 str.

³²⁵ Prezidento dekretas Nr. 49/1979, 7 str.

5.3. Individualaus vertinimo įgyvendinimo Graikijoje tyrimai

Analizuodami individualaus vertinimo ir Direktyvos 2016/800 įgyvendinimą Graikijoje, atlikome tyrimus, siekdami surinkti ir atskleisti ekspertų, kurie šiuo metu rengia socialinio tyrimo išvadas apie jaunus pažeidėjus, ir ekspertų, naudojančių šias išvadas savo darbe, nuomonę ir patirtį.

2019 m. liepos – spalio mėn. darytuose interviu dalyvavo šešios nepilnamečių probacijos pareigūnės, atliekančios individualius vertinimus. Penkios dirba Salonikų nepilnamečių probacijos tarnyboje³²⁶ ir viena – Dramos nepilnamečių probacijos tarnyboje³²⁷. Visos šešios turi didelę šios srities profesinę patirtį (nuo 13 iki 23 metų). Dvi nepilnamečių probacijos pareigūnės studijavo teisę, įgijo specialiųjų nepilnamečių teisės žinių ir yra nepilnamečių teisės srities doktorantės. Kitos nepilnamečių probacijos pareigūnės yra studijavusios socialinį darbą ir psichologiją, taip pat studijų metu įgijo pagrindus, kaip naudotis interviu priemonėmis savo darbe.

Dar šeši interviu buvo atlikti su ekspertais, kurie naudojami nepilnamečių probacijos pareigūnų parengtomis socialinio tyrimo išvadamis. Trys interviu buvo atlikti su jaunimo teisėjais ir trys – su jaunimo prokurorais. Jų profesinė darbo su nepilnamečiais patirtis svyravo nuo 1 iki 13 metų.

Vertinimus atliekančių ekspertų požiūris

Pasak tyrime dalyvavusių nepilnamečių probacijos pareigūnių, šiuolaikinis įtariamųjų ar kaltinamųjų vaikų individualaus vertinimo baudžiamajame procese režimas Graikijoje reikalauja atlikti socialinį tyrimą ir parengti asmeninius ar socialinius profilius. Visi dalyviai vieningai pritarė, kad už individualaus jaunų pažeidėjų vertinimo atlikimą išimtinai atsakinga Nepilnamečių probacijos tarnyba. Kiekvieno socialinio tyrimo pabaigoje parengiama socialinio tyrimo išvada.

Salonikuose ir Dramoje iš esmės reikia užpildyti individualią formą. Tai yra iš anksto atspausdinta forma, kurioje yra klausimų, į kuriuos turi atsakyti nepilnamečiai.

³²⁶ Salonikai yra šiaurinėje Graikijos dalyje esantis miestas ir yra antras pagal dydį Graikijos miestas po Atėnų.

³²⁷ Drama taip pat yra šiaurinėje Graikijos dalyje esantis miestas, apie 117 km nuo Salonikų.

Tačiau jokių konkrečių su vertinimu susijusių gairių ar protokolų nėra. Nepilnamečių teisėje yra keletas pagrindinių principų, tokių kaip *individualizuoto traktavimo principas*, kurių turi laikytis nepilnamečių probacijos pareigūnai. Viena dalyvė teigė, kad kiekvienas nepilnamečių probacijos pareigūnas naudojasi savo patirtimi, sprenddamas, kaip atlikti tyrimą bei kaip parengti ir įvertinti informaciją apie jauną pažeidėją. Tai reiškia, kad psichologas įvertina tam tikrus aspektus, socialinis darbuotojas sutelks dėmesį į kitus klausimus, o teisininkas iškels dar kitokius.

Dalyvių teigimu, nepilnamečių probacijos pareigūnų vertinimas paprastai grindžiamas žiniomis ir patirtimi. Visi nepilnamečių probacijos pareigūnai dalyvavo mokymuose ir seminaruose, tačiau tik nedaugelis jų buvo skirti individualaus vertinimo atlikimo tematikai arba buvo susiję su ja tik netiesiogiai.

Salonikuose nė viena nepilnamečių probacijos pareigūnė neturi ekspertinių psichologijos žinių. Dramoje nepilnamečių probacijos pareigūnė studijavo psichologiją, o jos įgytos žinios leidžia jai rengti sesijas su nepilnamečiais, kad būtų galima įvertinti jų intelekto lygį ir tai, kaip jie supranta kalbą ir suvokia laiką.

Jei nepilnamečių probacijos pareigūnas nustato, kad nepilnametis turi sveikatos ar elgesio problemų, dėl kurių reikia specialaus tyrimo, jis gali paprašyti eksperto išvados arba vaiko psichiatrinio įvertinimo, kurio metu naudojamos specialios priemonės ar diagnostiniai tyrimai. Viena nepilnamečių probacijos pareigūnė paminėjo, kad psichikos sveikatos ekspertų gali būti neoficialiai prašoma suteikti patarimų, konsultacijų ir priežiūros. Beveik visos nepilnamečių probacijos pareigūnės pareiškė, kad su tokiais specialistais yra susiklostę geri darbo santykiai. Nepilnamečių mokytojai taip pat gali būti naudingi, o viena nepilnamečių probacijos pareigūnė pranešė, kad nepilnamečiams, turintiems problemų dėl narkotikų vartojimo, buvo naudojama KETHEA (Priklausomybės ligomis sergančių asmenų terapijos centro) gydymo programa ANADYSIS.

Tyrimo dalyviai **interviu** su nepilnamečiu ir jo ar jos šeima vertino kaip pagrindinę priemonę tinkamam nepilnamečio profiliui parengti. Pagrindinis vaidmuo tenka šeimos supratimui ir tyrimui, kuris atliekamas susitinkant su nepilnamečiu ir jo ar jos šeima. Susitikimai dažniausiai rengiami nepilnamečių probacijos pareigūno darbo vietoje arba tyrimai atliekami vietoje, vykstant į vietas, kuriose dažnai lankosi pats vaikas. Kad vaikas išvengtų stigmos, nepilnamečių probacijos pareigūnas su mokytojais, mokyklos vadovu ar vaiko darbdaviu susisieikia tik tuo atveju, jei yra išskirtinė priežastis tai daryti.

Socialinis tyrimas apima duomenis apie sąlygas, kurios paskatino vaiką padaryti nusikaltimą, ypač apie vaiko požiūrį į nusikaltimą ir ryšį su juo. Nepilnamečių probacijos pareigūnai jokia būdu nesiekia spręsti, ar vaikas padarė nusikaltimą. Laikomasi nekaltumo prezumpcijos (nors neseniai įtrauktos į BPK³²⁸, bet visada buvusios svarbiausia baudžiamosios teisės sistemos vertybe, kuri kyla iš EŽTK 6 straipsnio). Nepilnamečių probacijos pareigūnai didžiausią dėmesį skiria tam, ar vaikas, atsižvelgiant į jo brandą, yra pasirengęs prisiimti atsakomybę už savo veiksmus. Galiausiai jie įvertina galimų intervencijų rūšis ir pateikia siūlymus, kaip teismas turėtų vertinti vaiką.

Nepilnamečių probacijos pareigūnai taip pat gali ieškoti kitų informacijos šaltinių. Jie gali kalbėtis su socialinės rūpybos įstaigų, ligoninių, organizacijų ekspertais ir savivaldybių paslaugų teikėjais (vaikų psichiatrais, psichologais, socialiniais darbuotojais), jei vaikas yra su jais bendravęs ir bendradarbiavęs. Pabėgėlių atveju vyksta susitikimas su atitinkamų NVO atstovais. Informaciją taip pat gali pateikti policija, prokuroras ar kita Nepilnamečių probacijos tarnyba, jei vaikas anksčiau buvo patekęs į baudžiamosios justicijos sistemos akiratį.

Pasak dalyvių, tikslus vaiko asmenybės ir brandos, jo ekonominės, socialinės ir šeimos padėties bei specifinių sunkumų įvertinimas priklauso nuo to, kiek kiekvienas atvejis yra individualizuotas. Viena nepilnamečių probacijos pareigūnė atkreipė dėmesį į tai, kad atliekant individualų vertinimą reikia skirti *protingą terminą susipažinimui, išgilinimui į vaiko atvejį*. Nepilnamečių probacijos pareigūnas turėtų atlikti individualų vertinimą visuose baudžiamojo proceso etapuose. To paties pareigūno įtraukimas į nepilnamečio bylą, be abejo, padeda užmegzti su nepilnamečiu pasitikėjimu grįstus santykius, paprasčiau prie jo priėti ir išvengti painiavos bei fragmentuoto požiūrio.

Tyrimo dalyvių manymu, individualaus vertinimo laikas nėra nei nuoseklus, nei įtvirtintas įstatymiškai. Vertinimui skirtas laikas priklauso nuo kiekvienam vaikui reikalingos individualios pagalbos poreikio, vaiko asmenybės, jo ir jo šeimos profilio, socialinės aplinkos, nusikaltimo sunkumo ir vaiko įsitraukimo į jį laipsnio, pakartotinio nusikaltimo rizikos įvertinimo ir (arba) nuo bet kokių iškilusių vertinimo sunkumų. Paprastai kiekvienas užsiėmimas trunka nuo 1 valandos iki 1 valandos 30 minučių. Remiantis minimalaus įsikišimo principu, *esant nesunkiems nusikaltimams*, nepilnamečių probacijos pareigūnėms paprastai užtenka

³²⁸ 71 str.

vieno susitikimo ar sesijos, kad surinktų reikiamą informaciją. *Sunkių nusikaltimų* ar susidūrimo su *specifniais poreikiais* ir *problemomis atveju* reikia daugiau nei vieno susitikimo ar sesijos. Dramoje nepilnamečių probacijos pareigūnė teigė dažniausiai rengianti nuo vieno iki trijų susitikimų ar sesijų. Salonikuose nepilnamečių probacijos pareigūnės prisipažino siekiančios surengti pakartotinius susitikimus su vaiku ir tėvais, kartu arba atskirai.

Nepilnamečių probacijos pareigūnai taip pat tiria konkrečius kiekvieno vaiko sunkumus. Sunkumų gali kilti dėl vaiko fizinės ir psichikos sveikatos, bendravimo įgūdžių ir socialinės integracijos laipsnio (santykių su kitais ir dalyvavimo socialinėje veikloje), priklausomybės nuo narkotikų, alkoholio ir interneto, vaiko santykių su baudžiamosios justicijos sistema (dalyvavimo nusikalstamose veiklose praeityje, nusikalstant pakartotinai), taip pat dėl nagrinėjamos bylos, vaiko ryšio su tiriamu nusikaltimu, o pabėgėlių atveju – dėl kultūrinio konteksto.

Jei buvo diagnozuota problema, gali prireikti individualios intervencijos, kurią atlieka vaikų psichologai diagnostikos centruose, pavyzdžiui, Edukacijos ir konsultavimo pagalbos centre ar psichikos sveikatos centruose, medicinos-pedagogikos centruose ir paauglių skyriuose, arba diagnozavimo, vertinimo ir paramos centruose. Pastaruosiuose teikiamos specialiosios švietimo paslaugos ir nustatomi mokymosi sunkumai, skatinamas mokytojų ir tėvų bendradarbiavimas. Kito kio pobūdžio paramos galima kreiptis į MAZI (liet. *kartu*) programos labdaros organizacijas, remiančias žmones, turinčius depresijos ir nuotaikos sutrikimų, ir į dienos centrus, remiančius vaikus ir šeimas.

Viena nepilnamečių probacijos pareigūnė paminėjo, kad Salonikuose yra finansinę paramą teikiančių ir socialinę vaikų integraciją skatinančių programų. Paminėtinos „Entos-Ektos“ (savanorių asociacija nepilnamečiams ir jaunimui remti) ir Jaunimo apsaugos asociacijos vykdomos programos, stipendijos mokslui, kurias siūlo DELTA IEK profesinio mokymo institutas, Graikijos darbo užimtumo agentūros subsidijuojami profesiniai mokymai, skirti vyresniems nei 16 metų vaikams (nors darbdaviai nepakankamai supranta, kad galioja tam tikri ribojimai ir kokius darbus jiems galima dirbti).

Visi dalyviai pripažino, kad Nepilnamečių probacijos tarnyba, atlikdama individualų pažeidėjų vertinimą, susiduria su sunkumais:

- a) trūksta bendros reguliavimo sistemos, kaip turi būti atliekamas socialinis tyrimas, nėra sertifikuoto objektyvaus vertinimo instrumento, skirto

nepilnamečių charakteriui, asmenybei ir pakartotinio nusikaltimo rizikai įvertinti;

- b) kartais sunku susisiekti su vaiku ir šeima, nepaisant kitų įstaigų pagalbos; kartais demonstruojamas tėvų ir vaikų nenoras bendradarbiauti su Nepilnamečių probacijos tarnyba;
- c) blogos darbo sąlygos bent jau Salonikuose, pavyzdžiui, jaučiamas spaudimas ir laiko darbui atlikti trūkumas, daugelis nepilnamečių probacijos pareigūnų vertinimą atlieka vietoje ir aplinkoje, kuri nėra draugiška vaikams; kompiuterių trūkumas, biuro administratoriaus trūkumas, kuris lemia tai, kad nepilnamečių probacijos pareigūnai turi vykdyti biuro administratoriaus funkcijas;
- d) teisinis reguliavimas, aiškinantis, kaip atliekamas vertinimas turi būti stabilus ir prižiūrimas, yra painus;
- e) trūksta viešosios politikos, kaip tarpusavyje turi komunikuoti susijusios agentūros, siekdamos geresnio bendradarbiavimo tinklo veikimo;
- f) trūksta vertinimo kontekste reikalingos plataus masto intervencijos programos;
- g) vertėjų trūkumas byloje, susijusiose su jaunais pabėgėliais, arba – jei vertėjas ir dalyvauja, sunkumų kyla dėl nepilnamečių probacijos pareigūnų gebėjimų ir mokymų trūkumo kultūrinės mediacijos srityje.

Atsižvelgdami į šiuos sunkumus, dalyviai pabrėžė:

- poreikį priimti bendrą gairių rinkinį, reglamentavimą ir (arba) priemonę, skirtą darbui su nepilnamečiais ir jų individualiam vertinimui atlikti;
- lygiagrečių nepilnamečių probacijos pareigūnų mokymų apie naują reguliavimą ar priemonę, ypač atsižvelgiant į dabartinius socialinius klausimus, poreikį;
- naujai paskirtų nepilnamečių probacijos pareigūnų įvadinių mokymų ir vyresnio amžiaus specialistų nuolatinio kvalifikacijos kėlimo svarbą;
- būtinybę įstatymo lygiu įtvirtinti įpareigojimą atlikti individualų vertinimą (proceso priežiūrą turėtų atlikti ekspertai, struktūrų specialistai ir tarnybos);
- poreikį sustiprinti bendradarbiavimo su kitomis įstaigomis tinklą ir pagerinti bendradarbiavimą;
- poreikį keistis žiniomis ir geriausios praktikos pavyzdžiais, pirmiausia dalyvaujant Europos mokslinių tyrimų programose.

Ekspertų, kurie naudojami vertinimais, požiūris

Visi tyrime dalyvavę teisėjai ir prokurorai teigė, kad per mokymus Teisėjų ir prokurorų mokykloje nebuvo nė vienos specialios sesijos, skirtos nepilnamečių pažeidėjų tematikai. Dauguma tyrimo dalyvių teigė dalyvavę seminaruose ir kituose mokymuose apie jaunos pažeidėjus, tai yra apie prevenciją ir slopinimą, pažeidžiamas jaunimo grupes, nukentėjusius vaikus, nepilnamečių prievartą, ryšį tarp seksualinės prievartos ir prievartos prieš gyvūnus, vaikų pagrobimą ir kt. Vis dėlto nė vienas iš šių mokymų nebuvo susijęs su individualiu vertinimu ir jo naudojimu darbo aplinkoje. Vienu atveju nepilnamečių prokurorė teigė, kad ji galėtų sudalyvauti seminare apie jaunos pažeidėjus, taip pat galbūt apie individualų vertinimą, ypač jei tai susiję su nepilnamečių probacijos pareigūnų atliktais socialiniais tyrimais.

Visi apklausos dalyviai pabrėžė, kad nepilnamečių probacijos pareigūnai atlieka svarbų vaidmenį parengiant individualų vertinimą, ypač socialinio tyrimo išvadą, kuri pateikiama kompetentingam Jaunimo teismui. Bylos nagrinėjimui socialinio tyrimo išvada yra labai svarbi, nes jos nepateikus šis būna atidedamas.

Be to, dauguma dalyvių teigė, kad individualus vertinimas atliekamas prasidėjus vaiko baudžiamajam procesui. Dauguma taip pat teigė, kad, rengiant socialinio tyrimo išvadą, su nepilnamečiu susisiekti reikia kuo anksčiau ir gerokai prieš posėdį, kad būtų pakankamai laiko nuodugnai iširti kiekvieną atvejį. Žinoma, kaip teigė vienas prokuroras, šis klausimas susijęs su nusikaltimo, kurio padarymu kaltinamas nepilnametis, sunkumu. Kiti dalyviai aiškiai pareiškė, kad padėtis sudėtinga daugiausia dėl nepilnamečių probacijos pareigūnų darbo krūvio, taip pat dėl žmoniškųjų ir kitų išteklių trūkumo specializuotuose policijos skyriuose, kurie dirba su nepilnamečiais.

Kalbant apie dabartines vertinimo formas, atitinkančias *individualų vertinimą*, visi dalyvaujantys jaunimo teisėjai ir prokurorai teigė, kad tokio vertinimo pavyzdys yra nepilnamečių probacijos pareigūnų parengtas socialinis tyrimas ir jo išvada – *bylos lapas*, kurio pabaigoje yra pasiūlymas dėl tinkamo jauno pažeidėjo vertinimo. Dauguma dalyvių paminėjo savivaldybių socialinių darbuotojų ataskaitas, kurios iš esmės yra dalis tyrimo apie vaiko gyvenamųjų sąlygų tinkamumą, arba ankstesnes psichiatrines ataskaitas, kurias nepilnamečių probacijos pareigūnai taip pat panaudoja savo socialinio tyrimo išvadoje.

Kalbant apie tai, kaip esamas individualus vertinimas atitinka Direktyvos (ES) 2016/800 preambulės 35 dalyje nustatytą tikslą dėl specialių priemonių baudžiamosiose bylose poreikio ir masto, visi dalyviai atsakė teigiamai, nes nepilnamečių probacijos pareigūnų vertinimo ataskaitose visada yra pateikiama pasiūlymų dėl tinkamiausių ugdomojo poveikio ar terapinių priemonių ir jų trukmės.

Kai kurie dalyviai pabrėžė, kad nepilnamečių probacijos pareigūnų indėlis turėtų apsiriboti rekomenduojant tinkamiausią jaunam pažeidėjui taikytiną priemonę, jokių būdu nežengiant kito žingsnio ir nesprenžiant, ar nepilnametis padarė nusikaltimą, nes tai yra Jaunimo teismo, o ne nepilnamečių probacijos pareigūnų užduotis. Kitaip tariant, kaip pakomentavo vienas jaunimo teisėjų, socialinio tyrimo išvadoje aprašomas nepilnamečio požiūris į nusikaltimą, tačiau ši nėra laikoma pagrindu nepilnamečiui atsakyti už savo veiksmus.

Teisėjai ir prokurorai buvo įsitikinę, kad kiekvieno individualaus vertinimo trukmė priklauso nuo įtariamojo ar kaltinamojo nepilnamečio nusikaltimo sunkumo ir nuo nepilnamečio noro bendradarbiauti su nepilnamečių probacijos pareigūnu. Teisėjai ir prokurorai aiškiai nurodė, kad nors išvadą galima užpildyti per vieną ar dvi dienas, jos duomenims surinkti gali prireikti ilgalaikio bendradarbiavimo su nepilnamečiu. Visi dalyviai teigė, kad tai yra nepilnamečių probacijos pareigūnams gerai žinomas bei vis dar neišspręstas klausimas.

Vienas iš jaunimo prokurorų pridūrė, kad papildomas kriterijus, nulemiantis vertinimo trukmę, yra etapas, kuriame nepilnamečių probacijos pareigūnas įsitraukia ir atlieka individualų vertinimą, pavyzdžiui, ikiteisminio tyrimo metu, kai yra pakankamai laiko efektyviai ir sistemingai įsitraukti į teismo procesą arba jau pagrindinio tyrimo metu. Galiausiai visi dalyviai teigė, kad kiekvienu atveju reikia skirti pakankamai laiko tinkamam ir veiksmingam individualaus vertinimo atlikimui, nes tai padeda teismui pasirinkti ir skirti konkrečiam nepilnamečiui tinkamas priemones.

Dėl konfidencialumo visi dalyviai, išskyrus vieną, teigė, kad forma yra visiškai konfidenciali ta prasme, kad joje pateiktas išvados turinys yra žinomas tik prokurorui ir jaunimo teisėjui, jis įtrauktas ne į bylos medžiagą, bet į atskirą dosjė, taip pat jis nėra minimas teismo priimtame sprendime. Vis dėlto vienas nepilnamečių prokuroras paminėjo, kad Nepilnamečių probacijos tarnybos išvados yra įtraukiamos į baudžiamosios bylos medžiagą ir kad nepilnametis (bet ne trečiasis asmuo) gali susipažinti su jų turiniu.

Kalbant apie iššūkius ir tobulinimo pasiūlymus, kuriais siekiama veiksmingiau atlikti individualų vertinimą ir tinkamai jį naudoti, siūlytina:

- sukurti ir naudoti modernią individualaus vertinimo priemonę;
- įtraukti psichologus ir psichiatrus į nepilnamečių probacijos pareigūnų grupę, kuri atlieka vertinimą;
- užtikrinti glaudų visų įstaigų ir tarnybų, susijusių su nepilnamečių nusi-kalstamumu, bendradarbiavimą su nepilnamečių probacijos tarnybomis;
- sukurti nuotolinį ryšį tarp šių įstaigų; taip pat tuo metu, kai prasideda in-dividualus vertinimas (tai yra kuo ankstesniame etape);
- išlaidų, reikalingų vertinimams, pavyzdžiui, nepilnamečio mokyklos ar darbo aplinkos patikrinimams, padengimas.

Vienas dalyvis pasiūlė atskirti nepilnamečių probacijos pareigūną, kuris atlieka in-dividualų vertinimą prieš pradėdant nagrinėti bylą, ir nepilnamečių probacijos pa-reigūną, kuris kuruoja nepilnamečių po to, kai teismas šiam skiria poveikio priemonę.

Visi dalyviai pabrėžė, kad nepilnamečių probacijos pareigūnai turi atlikti indivi-dualų vertinimą visapusiškai, bendradarbiaudami ir pagrįstai, remdamiesi šiuo-laikinio mokslo gairėmis, kad būtų užtikrintas racionalus ir efektyvus nepilna-mečių nusikaltimų problemos sprendimas.

5.4. Išvados ir rekomendacijos

Graikijos nepilnamečių justicijos sistemoje vyraujantys ir ilgalaikiai principai yra *pagarba vaiko interesams* ir *gerovei* bei *vaiko ugdymo* ir *reabilitacijos* skatinimas. Pastaruoju metu Graikijos nepilnamečių įstatymai buvo suderinti su tarptauti-niais žmogaus teisių dokumentais, tad buvo sukurtas humaniškesnis, vaikams jautresnis ir draugiškesnis teisės reglamentavimas, apibrėžiantis elgesį su nepil-namečiais pažeidėjais Graikijos visuomenėje.

Individualizuotas požiūris į jaunus teisės pažeidėjus yra svarbus tarptautinis žmo-gaus teisių principas, kuris veikia kaip kelrodė žvaigždė visiems Graikijos nepil-namečių justicijos sistemoje dirbantiems specialistams.

Graikijoje *individualizuotas požiūris* ir *individualizuotas nepilnamečių pažeidėjų traktavimo* principas įgyvendinamas taip:

- Nepilnamečių probacijos pareigūnai atlieka *socialinį tyrimą*, renka informaciją apie vaiko asmenybę, išsilavinimą, šeimyninę ir socialinę padėtį, rašo išvadą, kurioje siūlo tinkamas priemones ar sankcijas, ir pateikia ją teisminei institucijai, kad ši – įvairiais baudžiamojo proceso etapais – galėtų parinkti efektyviausią ir konstruktyviausią pagalbą ar poveikio priemonę konkrečiam vaikui.

Nepilnamečių probacijos pareigūnai laikomi labiausiai kvalifikuotais darbuotojais, atliekančiais šį socialinį tyrimą. Jie yra pasirengę taikyti daugiadalykį požiūrį. Jei reikia, jie gali kreiptis pagalbos į ekspertus iš kitų institucijų, tokius kaip psichologai, psichiatrai ir socialiniai darbuotojai.

Nepilnamečių probacijos pareigūnų dalyvavimas visose baudžiamojo proceso stadijose yra labai svarbus ir pagrįstai laikomas vienu iš svarbiausių veiksmų sprendžiant nepilnamečių nusikaltimus.

Socialinis tyrimas atliekamas tuo metu, kai svarstoma dėl *diversijos* (atsisakymas patraukti baudžiamojon atsakomybėn) taikymo jaunam pažeidėjui arba pradėjus *baudžiamąjį procesą*. Socialinio tyrimo išvada reguliariai atnaujinama, kai pasikeičia bylos aplinkybės. Paprastai, nesant socialinio tyrimo išvados, bylos nagrinėjimas yra atidedamas. Nukrypti nuo pareigos atlikti socialinį tyrimą galima tik tam tikromis aplinkybėmis, pavyzdžiui, nesunkių nusikaltimų atveju arba kai nepilnametis užsienietis išvyko iš šalies ar buvo deportuotas.

Taigi Graikijoje yra nusistovėjusi jaunų pažeidėjų individualizuoto vertinimo sistema. Vis dėlto praktikoje kyla nemažai sunkumų.

Atrodo, kad aktualiausias problemos, darančios neigiamą įtaką sistemos kokybei ir veiksmingumui, lemiančios nepilnamečių justicijos neužbaigtumą – tai nesuderintos socialinio tyrimo atlikimo priemonės, ribotas probacijos pareigūnų skaičius ir nepakankamas jų mokymas, nepilnamečių prokurorų ir teisėjų specializuotų žinių trūkumas³²⁹.

Šioms problemoms spręsti siūloma *de lege ferenda*:

³²⁹ Pitsela, *The Penal Treatment of Juvenile Delinquency*, 300.

Rekomendacijos:

- *visų pirma*, turėtų būti įdiegta moderni mokslinė priemonė, leidžianti atlikti socialinį tyrimą, kurio pagrindu būtų rašoma socialinio tyrimo išvada;
- *antra*, nepilnamečių probacijos tarnyboje turėtų dirbti pakankamai kvalifikuotų darbuotojų, kurie turėtų būti nuolat mokomi ir skatinami specializuotis;
- *trečia*, jaunimo prokurorai, jaunimo tyrėjai ir jaunimo teisėjai, bent jau didžiuosiuose miestuose, turėtų spręsti tik nepilnamečių bylas, jų kadencija turėtų būti atnaujinta daugeliui metų, jiems sutikus, taip pat jiems turi būti sustiprintos profesinio tobulėjimo ir karjeros perspektyvos nepilnamečių justicijos srityje³³⁰;
- be to, į nepilnamečių probacijos pareigūnų grupę, atliekančią vertinimą, turėtų būti įtrauktas psichologas;
- turėtų būti stiprinamas visų įstaigų ir tarnybų, susijusių su nepilnamečių justicija ir gerove, bendradarbiavimas.

Į Graikijos įstatymus perkėlus ES direktyvą 2016/800, tikimasi didelių pokyčių. Minėti teisės aktų pakeitimai gali turėti teigiamos įtakos individualaus vertinimo praktikai. Siekiant atsižvelgti į nepilnamečių apsaugos, ugdymo ir socialinės reintegracijos poreikį, Direktyvos 7 straipsnyje reikalaujama, kad, prieš teisminei institucijai skiriant poveikio priemonę nepilnamečiui, turi būti parengta individualaus vertinimo ataskaita. Šis ir kiti pasiūlymai gali turėti reikšmingos įtakos skiriant papildomus žmogiškuosius išteklius, kurių prašo nepilnamečių probacijos tarnybos ir ekspertai.

³³⁰ Pitsela, *The Penal Treatment of Juvenile Delinquency*, 659–660.

Literatūra

- Aiškinamasis Įstatymo Nr. 3860/2010 raštas [žiūrėta 2019 m. spalio 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.ministryofjustice.gr/site/LinkClick.aspx?fileticket=EDGoAWfMKgM%3d&tabid=132>.
- Aiškinamasis Įstatymo Nr. 4322/2015 raštas [žiūrėta 2019 m. spalio 2 d.]. Prieiga per internetą: http://www.ministryofjustice.gr/site/LinkClick.aspx?fileticket=_1ulBzQXENA%3d&tabid=132.
- Androulakis, N. *Criminal law - general part. Theory for the crime*. Athens: P.N. Sakkoulas, 2000.
- Association of Juvenile Probation Officers, „Qualitative Features of the Work of Juvenile Probation Services“, 2012 [žiūrėta 2019 m. vasario 20 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.epimelitesanilikon.gr/poiotika.html>.
- Courakis, N. „A Typology of Juvenile Justice Systems in Europe.“ In *Human Rights, Crime, Criminal Policy. Essays in honour of Alice Yotopoulos-Marangopoulos*, edited by A. Manganas, 251–273. 2003.
- Dalakouras, Th. I. *The new Code of Criminal Procedure*. 2nd Ed. Athens: Nomiki Bibliothiki, 2020.
- Dimopoulos, Ch. ir K. Kosmatos. *Juvenile Law. Theory and Practice*. 2nd Ed. Athens: Nomiki Bibliothiki, 2011.
- Evangelatos, G. Ath. *The Law of Minor Perpetrators. Interpretation of Articles-Comments-Applications*. Athens: Nomiki Bibliothiki, 2014.
- Graikijos baudžiamasis kodeksas, *Efimeris tis Kyverniseos* 4619/2019 [žiūrėta 2019 m. rugsėjo 25 d.]. Prieiga per internetą: http://www.ministryofjustice.gr/site/LinkClick.aspx?fileticket=d-elhEXNm_Y%3d&tabid=534.
- Graikijos baudžiamojo proceso kodeksas, *Efimeris tis Kyverniseos* 1493/1950, 4620/2019 [žiūrėta 2019 m. rugsėjo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.ministryofjustice.gr/site/LinkClick.aspx?fileticket=tUzwSIbnWNY%3d&tabid=534>.
- Graikijos Konstitucija [žiūrėta 2019 m. rugsėjo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.hri.org/docs/syntagma/artcl120.html>.
- Graikijos pataisos kodeksas, *Efimeris tis Kyverniseos* 2776/1999.
- Įstatymai Nr. 3315/1955, 378/1976, 2101/1992, 3189/2003, 3860/2010, 4109/2013, *Efimeris tis Kyverniseos*.
- Įstatymas Nr. 4625/2019. *Efimeris tis Kyverniseos* [žiūrėta 2019 m. spalio 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.ministryofjustice.gr/site/LinkClick.aspx?fileticket=RGmIORriSZE%3d&tabid=534>.
- Įstatymas Nr. 4322/2015. *Efimeris tis Kyverniseos* [žiūrėta 2019 m. spalio 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.ministryofjustice.gr/site/Link->

- Click.aspx?fileticket=cnpkwa3KnDE%3d&tabid=132.
- Įstatymas Nr. 4356/2015. *Efimeris tis Kyverniseos* [žiūrėta 2019 m. spalio 12 d.]. Prieiga per internetą: http://www.ministryofjustice.gr/site/Portals/0/uploaded_files/uploaded_15/N_4356.pdf.
- Jaunų sulaikytų pažeidėjų institucijų veiklos vidaus taisyklės, patvirtintos ministro nutarimu Nr. 47503/2005.
- Kivrakidou, A. „Offences against the human dignity: comparative analysis of the greek law and the ECHR (article 3).“ *National Registry of Doctorate Thesis* (2017). Prieiga per internetą: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/41786>.
- Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ir žeminantį elgesį ar baudimą, *Efimeris tis Kyverniseos* 2298/1995.
- Koskiniadou, T. *The Meaning and The Practical Implementation of The social Inquiry or The Psychosocial Assessment* (2012). Prieiga per internetą: <http://www.epimelitesanilikon.gr/arhtra-theseis.html>.
- Margaritis, L., N. Paraskevopoulos ir G. Nouskalis. *Poinologia (Theory of punishment)* articles 50-133 of the New Criminal Code. Nomiki Bibliothiki, 2020.
- Naskou-Perraki, P., K. Chrysogonos ir Ch. Anthopoulos. *The United Nations Convention on the Rights of the Child and the national legal order*. Athens-Komotini: Ant. N. Sakkoulas Publications, 2002.
- Paraskevopoulos, N. *The foundations of criminal law*. Athens: Thessaloniki, Sakkoulas publications, 2008.
- Pavlou, St. ir K. Kosmatos. *The Sanctions in the New Criminal Code*. Athens-Thessaloniki: Sakkoulas Publications, 2020.
- Pitsela, A. „Greece. Criminal Responsibility of Minors in the National and International Legal Orders.“ *Revue Internationale de Droit Pénal* 75, 2004.
- Pitsela, A. „Greece.“ In *Juvenile Justice Systems in Europe. Current Situation and Reform Developments*. 2nd Ed. Forum Verlag Godesberg, 2011.
- Pitsela, A. „Youth Justice and Probation.“ In *Crime and Punishment in Contemporary Greece: International Comparative Perspectives*, edited by L. K. Cheliotis and S. Xenakis, 505–527. Oxford: Peter Lang, 2011.
- Pitsela, A. *The Penal Treatment of Juvenile Delinquency*. 7th Ed. Athens-Thessaloniki: Sakkoulas Publications, 2013.
- Pitsela, A. ir A. Giagkou. „The Juvenile Probation Service in a Greek-German Comparison.“ In *The Path to Justice: Conference in honour of Prof. Emeritus Stergios Alexiadis*, edited by A. Pitsela, 103–135. Athens-Thessaloniki: Sakkoulas Publications, 2012.
- Pitsela, A. ir A. Giagkou. „Institutions in the Greek legal order promoting the best interest of the child and the

- principle of education.“ Essays in honor of Professor Füsün Sokullu-Akinci. *Istanbul: Legal Yayincilik II* (2013): 1003–1020.
- Prezidento dekretas dėl Nepilnamečių probacijos tarnybos funkcijos, *Efimeris tis Kyverniseos* 49/1979.
- Prezidento dekretas, *Efimeris tis Kyverniseos* 101/2014, 96/2017, 81/2019.
- Pykni, M. „The educational needs of Youth Probation Officers of the Ministry of Justice under the prism of the Transforming Learning of J. Mezirow.“ Essays in honour of Professor Stergios Alexiadis. *Sakkoulas Publications. Criminology: Searching for answers* (2010).
- Seferidis, H. Nik. *The Penal Treatment of Minor Perpetrators*. Athens: Nomiki Bibliothiki, 2015.
- Spinellis, C. D. „The Juvenile Justice System in Greece.“ In *European Juvenile Justice Systems*, edited by V. Patanè, 171–199. Milano: A. Giuffrè, 2007.
- Spinellis, C. D. ir A. Tsitsoura. „The Emerging Juvenile Justice System in Greece“. In *International Handbook of Juvenile Justice*, edited by J. Junger-Tas and S. H. Decker, 309–324. Dordrecht: Springer, 2006.
- Spinellis, C. D. ir A. Troianou. *Juvenile Law – Penal Regulations and Criminological Extensions*. Athens – Komotini: Ant. N. Sakkoulas Publications, 1987.
- Sprendimas Nr. 948/2016 (Graikijos Aukščiausiasis Teismas civilinėms ir baudžiamosioms byloms (*Areios Pagos*)).
- Symeonidou-Kastanidou, E. ir I. Naziri. „The System of Penal Sanctions in the Greek Criminal Law“, *Poinika Chronika* 70 (2020): 81–92.
- Troianou-Loula, A. *The Penal Legislation on Juveniles. Texts - Bibliography - Case law - Comments*. Athens-Komotini: Ant. N. Sakkoulas Publications, 1995.
- Troianou-Loula, A. *The Probation Officer's Service of Juvenile Court* (Athens-Komotini: Ant. N. Sakkoulas Publications, 1999).
- Vaiko teisių konvencija, *Efimeris tis Kyverniseos* 2101/1992.

Christine Mavrou

(CRC politikos centras „Hope for Children“)

6.1. Nepilnamečių justicijos teisinis pagrindas ir reglamentavimas Kipre

Kipras yra nepriklausoma respublika nuo 1960 m., kuri iki to laiko 82 metus buvo Didžiosios Britanijos kolonija. Didžiosios Britanijos teisinė sistema turėjo ir vis dar tebeturi didelę įtaką Kipro teisinės sistemos struktūrai. Nors Kipro Respublika turi savo įstatymus, tačiau Didžiosios Britanijos teismų praktika vis dar laikoma aktualia net nagrinėjant bylas teismuose.

Teisės normų hierarchija Kipre yra tokia:

- Europos Sąjungos teisė (turi pirmenybę prieš nacionalinę teisę ir net Konstituciją);
- Kipro Konstitucija;
- tarptautinė teisė³³¹;
- paprasti įstatymai³³²;
- poįstatyminiai teisės aktai;
- administraciniai ar įgyvendinamieji teisės aktai.

³³¹ Kipre tarptautinė teisė, *inter alia*, JT vaiko teisių konvencija, taikoma tiesiogiai.

³³² Teisės aktai, apibrėžiantys nusikaltimus ir reglamentuojantys teisingumo sistemoje taikomas procedūras, taip pat įstatymai, kurie liko galioti pagal Kipro Respublikos Konstitucijos 188 straipsnį.

Kipro baudžiamajame kodekse (toliau – BK) ir Baudžiamojo proceso įstatyme (toliau – BPI) nenumatyta atskirų skyrių dėl nepilnamečių nusikaltimų. Kitaip tariant, nors yra bendrųjų teises užtikrinančių nuostatų, tačiau specialios *nepilnamečiams skirtos įstatyminio reguliavimo sistemos nėra*: vietoj to egzistuoja tik paskiros, per įvairius įstatymus išskaidytos nuostatos, kurios turi būti taikomos nepilnamečiams pažeidėjams ir jų bausmių skyrimui. Daugeliu atvejų šios nuostatos yra panašios arba tapačios suaugusiųjų nuostatoms, variacijos pasitaiko tik siekiant atitikti tam tikrų situacijų reikalavimus.

Nepilnamečių justicijos sistema schematiškai pateikiama žemiau, 1 paveiksle.

Svarbiausi teisės aktai, susiję su nepilnamečiais pažeidėjais ir įtariamaisiais, yra šie:

- Nepilnamečių pažeidėjų įstatymas³³³;
- Vaikų įstatymas³³⁴;
- Suimtų ir sulaikytų žmonių teisių įstatymas.

Nepilnamečių pažeidėjų įstatymas – tai pagrindinis teisės aktas, reglamentuojantis nepilnamečių justiciją Kipre. Šis teisės aktas buvo priimtas 1946 m. valdant britams. Nuo tada jis buvo keistas tik vieną kartą – 1972 m. Įstatymą sudaro 25 straipsniai, iš kurių ne visi liko įgyvendinti (pvz., nurodymas įsteigti Jaunimo teismus), juo siekiama sureguliuoti baudžiamojo proceso procedūras ir bausmių *nepilnamečiams pažeidėjams* skyrimą.

- 5 straipsnis reglamentuoja įvairius su teisiniu procesu susijusius reikalavimus ir atsakomybę. Nepilnamečių bylos turėtų būti nagrinėjamos *Jaunimo teismuose*, kurie turėtų būti kitame pastate ar struktūroje nei Apygardos ir Aukščiausiasis Teismas. Tačiau iš tikrųjų nepilnamečių pažeidėjų bylos nagrinėjamos Apygardos arba asizų teismuose, nes vis dar nėra specialaus teisinio nepilnamečių teismų veiklos reguliavimo;
- 7 straipsnyje teigiama, kad nepilnametis turi būti laikomas sulaikytas policijos komisariate, o ne įkalinimo įstaigoje tam, kad būtų apribotas jaunimo ir suaugusių pažeidėjų kontaktas;
- 12 straipsnyje nustatomos bausmės, kurios gali būti skiriamos nepilnamečiams pažeidėjams, atsižvelgiant į jų amžių ir vaiko interesų gynimą.

³³³ 157 skyrius. Prieiga per internetą: <http://www.cylaw.org/nomoi/arith/CAP157.pdf>.

³³⁴ 352 skyrius. Prieiga per internetą: <http://www.cylaw.org/nomoi/indexes/352.html>.

Nepilnamečių pažeidėjų įstatymas yra laikomas *ius speciale* ir taikomas, kai nusikaltimą padaro vaikas, o visi kiti teisės aktai veikia kaip *ius generale*.

Vaikų įstatyme pateikiamos bendrosios nuostatos, susijusios su vaikais:

- 63 punkte nurodomos aplinkybės, kurioms esant asmuo iki 16 metų gali būti laikomas vaiku, kuriam reikalinga priežiūra ir apsauga.
- 64 punkte teigiama, kad jei Nepilnamečių teismas nuspręstų, kad vaikui reikalinga priežiūra ir apsauga, jis gali imtis daugelio vaiko gerovę skatinančių priemonių.

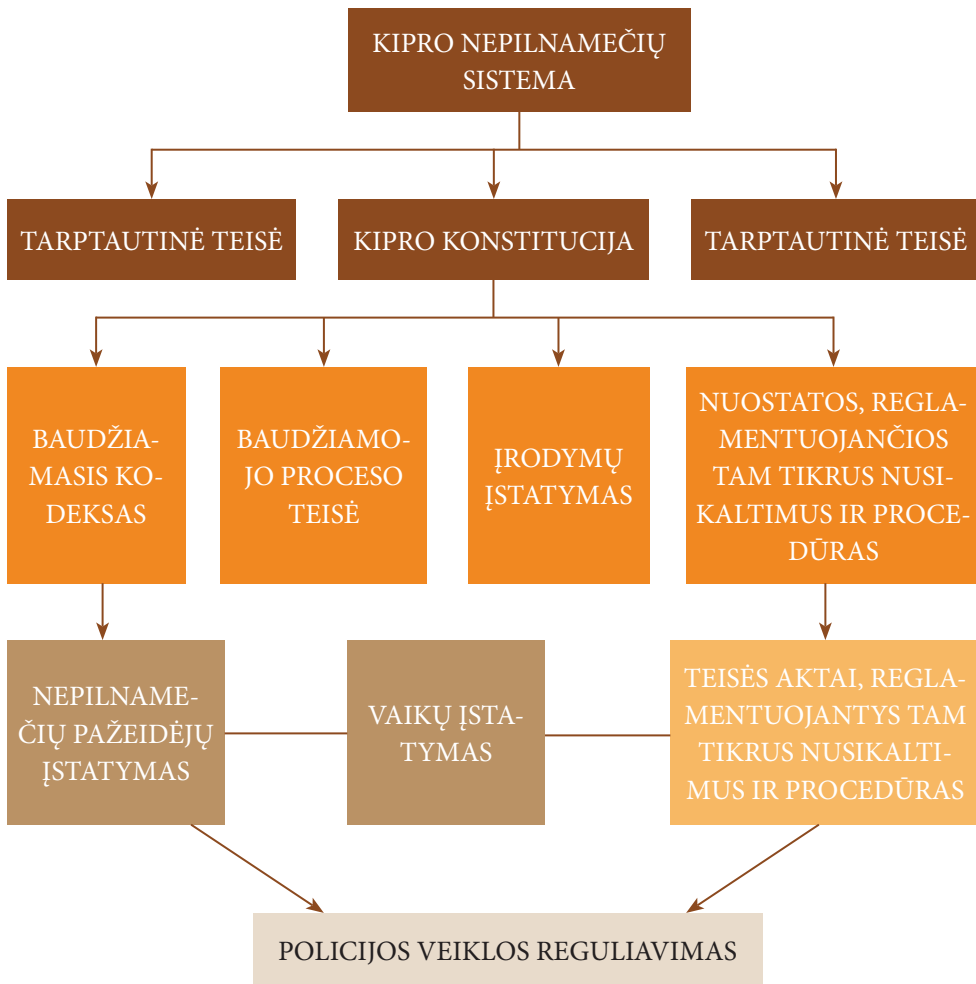
2005 m. priimtas *Suimtų ir sulaikytų žmonių teisių įstatymas*³³⁵ nustato sulaikymo taisykles, taip pat nurodo sulaikytųjų ir kalinių teises, pavyzdžiui, jų teisę į orumą. Toliau išvardyti straipsniai skirti nepilnamečių teisių apsaugai baudžiamojo proceso metu:

- 6 straipsnyje įtvirtinama tėvų ir globėjų teisė į informaciją. Kai suimamas ar sulaikomas asmuo iki 18 metų, policija privalo pranešti jo tėvams ar globėjams nurodydama to priežastis. Esant poreikiui policija taip pat informuoja socialinės gerovės tarnybas (toliau ir – SGT);
- 12 straipsnio 3 dalyje įtvirtinama tėvų ar globėjų teisė dalyvauti visuose susitikimuose ar bendrauti su jauno asmens advokatu;
- 27 straipsnio 2 dalyje jiems suteikiama teisė dalyvauti bet kokiose sveikatos patikros ar tolesnėse procedūrose;
- 10 straipsnyje numatyta, kad jei policijos pareigūnas apklausia asmenį iki 18 metų, turintį ribotą intelektualinę kompetenciją, visos tyrimo procedūros metu turi dalyvauti advokatas;
- 16 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad sulaikytus nepilnamečius kiekvieną dieną gali lankyti lankytojai (tėvai, globėjai, giminaičiai ir kt.). Nepilnamečiai laikomi pažeidžiamais žmonėmis;
- 20 straipsnio a punkte nustatyta, kad sulaikyti nepilnamečiai turėtų būti laikomi kitoje vietoje nei suaugusieji. Vis dėlto Kipre nuteisti nepilnamečiai kalinimo bausmę atlieka Centriniam kalėjime. Nors jie nėra laikomi tame pačiame sektoriuje su sulaikytais suaugusiaisiais, tačiau nepilnamečiai su jais dalijasi vienu kiemu. Taigi Kipro teritorijoje nepaisoma

³³⁵ *Įstatymas Nr. 163 (I) / 2005*. Prieiga per internetą: http://www.cylaw.org/nomoi/indexes/2005_1_163.html.

reikalavimo atskirti sulaikytus suaugusiuosius ir nepilnamečius ir šiuo metu jis nėra vykdomas.

Bene svarbiausia su jaunais pažeidėjais³³⁶ susijusi reforma laikomas 1996 m. įvykęs įvairiausių poveikio priemonių įvedimas, pavyzdžiui, Įstatymas dėl globos, kuris gali būti derinamas su viešaisiais darbais, ugdomojo poveikio priemonėmis, sąlygine priežiūra ar kitomis priemonėmis ir kuris yra kaip alternatyva sulaikymui.

1 paveikslas. Nepilnamečių justicijos sistema Kipre

³³⁶ 1996 m. *Globos ir kitų pagalbos pažeidėjams būdų įstatymas* (Nr. 46 (I) / 1996). Prieiga per internetą: http://www.cylaw.org/nomoi/arith/1996_1_046.pdf.

Baudžiamosios atsakomybės amžius

Kipro teisinėje sistemoje yra daug apibrėžimų, kuriuose minimas *amžius*. Terminas „nepilnametis“ paprastai vartojamas visiems, kurie nėra sulaukę 18 metų. 2006 m. nustatytas 14 metų *baudžiamosios atsakomybės amžius*³³⁷; ir Baudžiamasis kodeksas šiuo metu skelbia, kad

*jaunesni nei keturiolikos metų asmenys nėra traukiami baudžiamojon atsakomybėn už jokią veiką ar neveikimą*³³⁸.

Baudžiamoji atsakomybė taikoma 14 metų ir vyresniems nepilnamečiams³³⁹. Įtariamasis ar pažeidėjas laikomas *nepilnamečiu* tik iki 16 metų amžiaus. Kitaip tariant, asmenys nuo 14 iki 16 metų laikomi *baudžiamosios atsakomybės subjektais* ir jiems taikomas *Nepilnamečių pažeidėjų įstatymas*³⁴⁰.

Nepilnamečių pažeidėjų įstatyme vaikas apibrėžiamas kaip „bet kuris asmuo iki 14 metų“ ir *nepilnametis jaunuolis, sulaukęs 14 metų, bet ne vyresnis nei 16 metų*.

Vaikų įstatymas apibrėžia vaiką kaip asmenį, kuriam dar nėra 18 metų³⁴¹. 63 straipsnyje nurodomos aplinkybės, kuriomis jaunesnis nei 16 metų asmuo gali būti laikomas *vaiku, kuriam reikalinga priežiūra ir apsauga*.

Apibendrinant galima teigti, kad viršutinė nepilnamečių justicijoje galiojanti amžiaus riba yra 16³⁴² metų, nors „jaunas amžius“ laikomas lengvinančia aplinkybe jauniems suaugusiesiems iki 20 metų ir netgi vyresniems.

Baudžiamasis procesas ir sankcijos nepilnamečiams pažeidėjams

Yra mažiausiai trys ministerijos ar sritys, atsakingos už nepilnamečių pažeidėjų ar įtariamųjų klausimus:

³³⁷ *Kipro Respublikos baudžiamojo kodekso 14 str. pataisa* (154 skyrius). Prieiga per internetą: http://www.cylaw.org/nomoi/enop/ind/0_154/section-scaed29111-fa9c-4a13-85d8-681b0eabe8f6.html

³³⁸ *Ibidem*.

³³⁹ *Ibidem*.

³⁴⁰ 157 skyrius. Prieiga per internetą: <http://www.cylaw.org/nomoi/arith/CAP157.pdf>.

³⁴¹ 352 skyrius. Prieiga per internetą: <http://www.cylaw.org/nomoi/indexes/352.html>.

³⁴² Taigi Kipras pažeidžia JT vaiko teisių konvenciją, pagal kurią valstybės įsipareigoja sukurti atskirą nepilnamečių justicijos sistemą bei „vaikams“ priskirti asmenis iki 18 metų amžiaus (*JT vaiko teisių konvencijos* 40 str. 3 d.).

- Teisingumo ir viešosios tvarkos ministerija (Policija ir Nepilnamečių nusikalstamumo tarnyba);
- Darbo, gerovės ir socialinio draudimo ministerija (Socialinės gerovės tarnyba (SGT)); ir
- Kipro Respublikos teisės biuras.

Sveikatos apsaugos ministerijos kuruojama Psichikos sveikatos tarnyba taip pat gali prisidėti prie nepilnamečių pažeidėjų klausimų sprendimo.

Vienas iš daugiausia nerimą keliančių nepilnamečių justicijos procedūrų klausimų yra tas, kad vaikų bylas nagrinėjantis teismas nėra atskirtas nuo suaugusiųjų bylas nagrinėjančio teismo. Galima sakyti, kad jaučiamas infrastruktūros stygius. Koks apylinkės teismas nagrinės bylą, priklauso nuo nusikaltimo padarymo vietos. Teisėjams nėra jokių reikalavimų specializuotis nepilnamečių justicijos srityje, nors šioje srityje SGT ir policija rengia advokatų ir policijos pareigūnų mokymo sesijas.

Pažymėtina, kad Teisingumo ir viešosios tvarkos ministerija ir Vaiko teisių komisaras, kartu dirbdami baudžiamosios justicijos srityje, parengė ir rėmė įstatymo projektą dėl įtariamųjų ir kaltinamųjų vaikų poreikių bei kitų klausimų, susijusių su jaunų pažeidėjų nusikaltimų prevencija ir pagalba. Šios dvi institucijos teigė, kad įstatymo projektas atitiks įpareigojimus, kylančius iš tarptautinės teisės dokumentų ir gairių³⁴³. Tačiau įstatymo projektas, pradėtas svarstyti prieš penkerius metus, vis dar svarstomas.

Nepilnamečiams nuo 14 iki 16 metų, kurie yra įtariami padarę nusikalstamas veikas, taikomas *Nepilnamečių pažeidėjų įstatymas*. Vadovaujantis jo 12 straipsniu galima:

- a. atmesti bylą;
- b. skirti probaciją;
- c. perduoti nepilnamečių pažeidėją giminaičių ar kitų tinkamų asmenų globai;
- d. išsiųsti pažeidėją į pataisos mokyklą;
- e. nurodyti pažeidėjui sumokėti baudą arba atlyginti žalą;
- f. skirti laisvės atėmimo bausmę.

³⁴³ Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas, *10-asis komentaras „Vaikų teisės nepilnamečių justicijoje“*, CRC/C/GC/10, 2007 m. balandžio 25 d. Prieiga per internetą: <https://www.refworld.org/docid/4670fca12.html>

Taip pat galima taikyti vieną iš laisvės atėmimo alternatyvų, kaip yra numatyta Įstatyme dėl nepilnamečių pažeidėjų sulaikymo ir kitų poveikio jiems būdų³⁴⁴. Vienas iš dažniausiai pasitaikančių alternatyvių būdų, naudojamų nepilnamečių pažeidėjų atveju, yra *įsakymo dėl globos* išdavimas pagal 5 straipsnį. Pažeidėjui nuo vieno iki trejų metų skiriama SGT *pareigūno globėjo* priežiūra. Globos sąlygų nustatymas paliekamas teismo diskrecijai. Nustatant sąlygas atsižvelgiama į aplinkybes ir pažeidėjo šeimos aplinką, žiūrima, kad jos galėtų būti gerai vykdomos ir galiausiai kad nepilnametis būtų atgrasytas nuo tolimesnio pakartotinio nusikaltimo. Vadovaujantis įsakymu dėl globos nepilnamečiai pažeidėjai taip pat gali atlikti viešuosius darbus bendruomenėje tam tikrą numatytą laiką, kuris nėra nurodytas teisės aktuose. Įsakymas gali būti išduotas, jei:

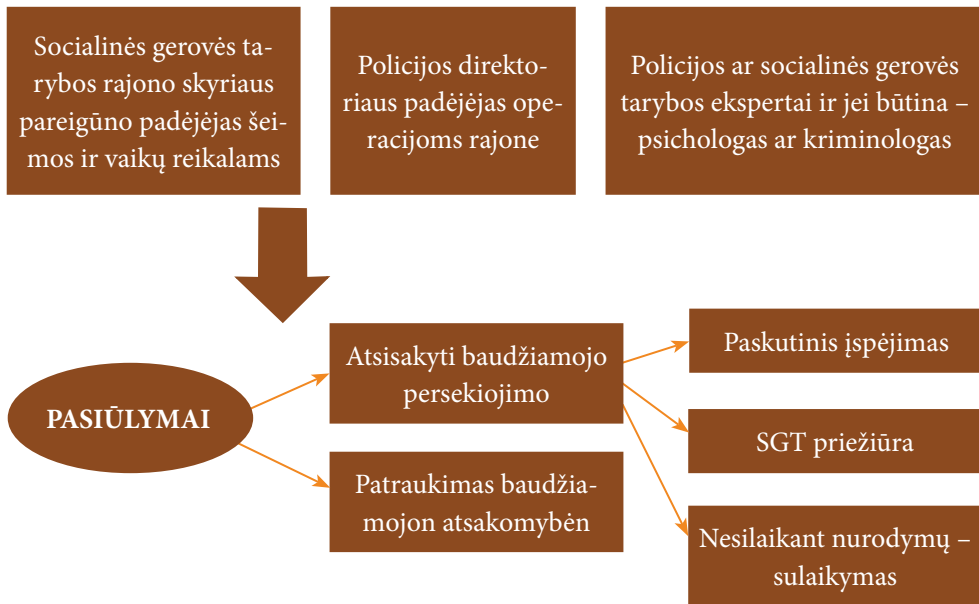
- a. pažeidėjas sutinka (6 straipsnis);
- b. Darbo ir socialinio draudimo ministerija ėmėsi atitinkamų priemonių (7 straipsnis); ir
- c. nepilnametis pažeidėjas gali atlikti viešuosius darbus (vertinama pagal SGT ataskaitą).

Jei nepilnametis pažeidėjas nesilaiko įsakymo dėl globos sąlygų arba yra apkalintas neblaivumu ar apsvaigimu kitomis priklausomybę sukeliančiomis medžiagomis, pareigūnas parengia naują ataskaitą ir pažeidėjas vėl turi stoti prieš teismą. Tokiu atveju teismas gali skirti baudą arba panaikinti įsakymą dėl globos ir nuteisti pažeidėją (neperžengdamas savo jurisdikcijos ribų). Pavyzdžiui, byloje *Limasolio policija prieš Constandinou Georgiou*³⁴⁵ teismas, atsižvelgęs į bylos aplinkybes – šeiminę padėtį, SGT ataskaitą ir kt., 17,5 metų pažeidėjui skyrė laisvės atėmimo bausmę, nes jis pakartotinai pažeidė įsakymo sąlygas.

Kai apie nusikaltimą pranešama vietos policijos komisariatui ir kai įtariamasis yra nepilnametis (nuo 14 iki 16 metų), į procesą įsitraukia *Nepilnamečių taryba*. Nepilnamečių tarybą arba komitetą sudaro policijos viršininko padėjėjas, socialinės gerovės tarnybų pareigūnas ir, kai reikia, psichologas ir (arba) kriminologas. Kiekviena savivaldybė ar provincija turi savo nepilnamečių tarybą, kuri turėtų rinktis kartą per mėnesį. Praktiškai to neįmanoma įgyvendinti. Tarybos specialistai gali prašyti Generalinės prokuratūros paaiškinimų ar patarimų. Schematiškai procedūra atrodo taip (žr. 2 paveikslą):

³⁴⁴ Įstatymas dėl pažeidėjų sulaikymo ir kitų poveikio jiems būdų (Nr. 46 (I) / 1996).

³⁴⁵ *Limasolio policijos vadovas prieš Constandinou Georgiou* (Nr. 34504/10).

2 paveikslas. Nepilnamečių nuo 14 iki 16 metų baudžiamasis procesas

Apibendrinant galima teigti, kad atlikta teisės aktų analizė rodo, kad Kipras stokoja naujausių teisinių nuostatų, kurios atitiktų pasikeitusias šalies realijas ir atspindėtų tarptautinės teisės standartus. Norint panaikinti specializacijos nepilnamečių justicijoje ir infrastruktūros stoką bei ginti jaunų pažeidėjų interesus, reikia imtis neatidėliotinių veiksmų.

6.2. Individualus nepilnamečių pažeidėjų vertinimas

Procesinės kaltinamųjų, įtariamųjų ar nuteistųjų nepilnamečių garantijos, ypač tos, kurios susijusios su Direktyva 2016/800, Kipre nėra išvystytos. Kipro Respublikoje nebuvo įvykdoma daug nepilnamečių pažeidimų, todėl galima sakyti, kad nustatyti sistemos trūkumai matomi tik maždaug dešimtmetį. Nepaisant to, kad skaičius yra nedidelis, negalime ignoruoti fakto, kad Kipre trūksta nepilnamečių pažeidėjų individualaus vertinimo mechanizmų.

Vertinimus ir jų ataskaitas rengia socialinės gerovės tarnybos, gavusios policijos direktoriaus prašymą. Tikslas yra toks, kad ataskaita turėtų būti pateikta teismo

posėdyje ar net prieš posėdį, kai teisėjas (-ai) svarsto dėl sprendimo nepilnamečio pažeidėjo ar įtariamojo atžvilgiu. Teismas gali paprašyti papildomos informacijos apie nepilnamečio mokymosi rezultatus, elgesį, medicininę istoriją ir panašias aplinkybes, turinčias reikšmės bylos baigčiai.

Vertinimas grindžiamas SGT pareigūno nuožiūra surinkta informacija. Jei nepilnametis areštuotas, SGT pareigūnai sudaro (jei reikia) socioekonominę ataskaitą apie nepilnametį. Vertinimas apima bendrą informaciją apie šeimą, nepilnametį, nepilnamečio aplinką, mokyklą ir kt. Tačiau nėra jokios specialios priemonės, kurią pareigūnai naudotų ataskaitai parengti ar įvertinti. Pareigūnai turi tik keltą bendro pobūdžio gairių, kurios taikytinos rašant visas SGT ataskaitas. Šios gairės negali būti laikomos specialia priemone atliekant jaunų pažeidėjų vertinimą. Taip pat verta paminėti, kad vertinimo ataskaita gali būti parengta net nė karto neapsilankius namuose.

Reikšmingiausia spraga yra ta, kad psichologai nėra įpareigoti susitikti su pažeidėju. Vienintelė situacija, kai dalyvauja psichologai, yra tuomet, kai gresiantis apkaltinamasis nuosprendis yra susijęs su priklausomybę sukeliančiomis medžiagomis ar narkotikais. Socialinės gerovės tarnybos nevertina nepilnamečio brandos, tačiau prireikus nepilnametis gali būti nusiųstas į psichikos sveikatos tarnybas. Psichikos sveikatos tarnybos nenaudoja specialių jaunimui skirtų vertinimo priemonių. Jos naudoja Minesotos daugiafazių asmenybės aprašu (angl. *Minnesota Multiphasic Personality Inventory*, MMPI), kuriuo galima įvertinti asmenybės bruožus ir psichopatologiją. Pirmiausia šis aprašas skirtas tirti žmonėms, kurie įtariami turintys psichikos sveikatos ar kitų klinikinų problemų, o tai dažniausiai neatspindi nepilnamečio situacijos.

Individualus vertinimas – kuriame vertinami tokie aspektai, kaip vaiko ir jo tėvų padėtis, vaiko ir tėvų ligos istorija, mokyklos rezultatai, vaiko aplinka, socialinė ir ekonominė šeimos situacija – gali užtrukti iki metų (nes kai kurie testai, pvz., DNR, užtrunka), o socialinės gerovės tarnybos (kurios atlieka individualų vertinimą) nestebi proceso. Jei byla pasiekia teismo posėdį – atsižvelgiant į vaiko brandą ir amžių – jį gali lydėti SGT pareigūnas.

Kipras neįgyvendino pagrindinių Direktyvos nuostatų³⁴⁶. Nėra *standartizuotos* nepilnamečių pažeidėjų ar įtariamųjų *vertinimo procedūros*: kiekvienas specialistas remiasi savo, kaip socialinio darbuotojo ar psichologo, įgūdžiais ir gebėjimais.

³⁴⁶ Žr. 2-ąją šios knygos skyrių.

Socioekonominė vaiko padėtis ir tėvų pateikiama informacija yra ataskaitos dalis, tačiau neturėdami tinkamos priemonės specialistai negali įvertinti vaiko brandos. Vertinimo trukmė taip pat neatitinka Direktyvos tikslų. Galima daryti išvadą, kad Kipras neperkėlė ir neįgyvendino individualaus vertinimo instrumento, kaip to reikalauja Direktyvos 7 straipsnis.

6.3. Individualaus vertinimo įgyvendinimo Kipre tyrimas

Kipro mokslininkų grupė apklausė šešis socialinės gerovės tarnyby, psichikos sveikatos paslaugų tarnyby, Teisingumo ir viešosios tvarkos ministerijos specialistus ir vadinamuosius pirmosios eilės pareigūnus.

Pagrindinis aspektas, kurį pabrėžė dalyviai, yra tai, kad nėra metodikos ar priemonių rinkinio (pritaikyto Kipro kontekstui), pagal kurį būtų galima įvertinti nepilnamečius pažeidėjus ar įtariamuosius. Pirmosios eilės pareigūnai teigė, kad vertinimas yra pagrįstas tuo, ką pareigūnas sugeba nustatyti iš šeimos padėties ir nepilnamečio elgesio. SGT pareigūnas pranešė, kad nepilnamečių vertinimas apima bendrą informaciją, tokią kaip šeimos padėtis, vaiko istorija, nepilnamečio aplinka (mokykla ir kt.). Pareigūnas taip pat teigė, kad nėra jokio konkretaus įrankio ar vertinimo, kurį jie visi galėtų panaudoti pildydami ataskaitą, kurios reikalauja Teisės biuras³⁴⁷. Procesui, kuriuo kiekvienas socialinis darbuotojas vadovaujasi vykdydamas individualų vertinimą, trūksta objektyvumo, nes šiems darbuotojams galioja tik žodinės gairės. Daugeliu atvejų pareigūnas laiko apsilankymą namuose nereikalingu. Nepilnamečių nusikalstamumo tarnybos policijos pareigūnas pridūrė, kad vertinimo kokybė daugiausia priklauso nuo pareigūnų noro ir įgūdžių. Todėl yra spragų, kurias reikia užpildyti rengiant pakankamas ir išsamias gaires ir organizuojant specializuotus mokymus.

Antra, tyrimas atskleidė, kad SGT darbuotojų trūkumas yra pagrindinė problema. Kiekvienas SGT pareigūnas gali turėti iki 100 bylų, nes jos susijusios ne tik su nepilnamečiais pažeidėjais. Todėl pareigūnas gali nesugebėti surinkti informacijos apie nepilnamečių iš skirtingų šaltinių ir sudaryti išsamią ataskaitą.

³⁴⁷ Kipro Respublikos teisės biuras prašo SGT pateikti ataskaitą, vadinamąjį tinkamumo įvertinimą, reikalingą teisėjui tam, kad jis galėtų įvertinti bylos aplinkybes prieš priimdamas sprendimą dėl poveikio priemonės skyrimo.

Nepilnamečio brandos lygio vertinimą, kuri siūlo Direktyva 2016/800, šiuo metu vykdo psichikos sveikatos tarnybos (priklausančios Sveikatos apsaugos ministerijos valdymo sričiai). Tačiau tai atsitinka retai ir nėra įprasta praktika. Tyrimė dalyvavęs psichikos sveikatos tarnybų klinikinis psichologas teigė, kad nėra vertinimo priemonės, skirtos nepilnamečiams pažeidėjams ar įtariamiesiems. Siekdami įvertinti nepilnamečio asmenybę ir jo brandą, jie paprastai naudoja Minesotos daugiafazį asmenybės aprašą MMPI.

Jei nepilnametis ar jaunas asmuo buvo įtrauktas į su narkotikais susijusią veiklą, psichikos sveikatos tarnybos gali jį nukreipti į *Daugiafunkcijų intervencijų centrą*. Šios praktikos laikomasi, jei nepilnametis ar jaunas asmuo pirmą kartą buvo apkaltintas dėl nesunkaus su narkotikais susijusio nusikaltimo. Centras turi programą „Ankstyvosios intervencijos“, kai ekspertai dirba su nepilnamečiu, kad užkirstų kelią nusikalstamam elgesiui, susijusiam su narkotikų vartojimu. Profesionalai nėra dalyvavę atitinkamuose specialiuose mokymuose, tačiau tai yra jų, kaip psichologų, kompetencijos dalis.

Dalyviai nurodė problemas, susijusias su nepilnamečiams pritaikytų įstaigų nebuvimu, ir pabrėžė specializuotų teismų ir nepilnamečių sulaikymo centrų stygių. Naujasis įstatymo projektas, kurį rengė Teisingumo ir viešosios tvarkos ministerija ir kuris apima daugumą Direktyvos nuostatų, buvo plačiai aptartas interviu metu. Kalbant apie naująjį įstatymo projektą³⁴⁸ interviu metu pastebėta, kad naujasis įstatymo projektas buvo parengtas dar prieš ES Direktyvą; tačiau valstybei kyla kliūčių įgyvendinti savo tikslus, nes nėra atitinkamų paslaugų teikėjų ir infrastruktūros. Taip pat pastebėta, kad pagrindinis naujojo teisės akto tikslas yra išvengti bet kokio tipo laisvės atėmimo kaip bausmės. Siūlomame teisės akte sulaikymas turėtų būti „kraštutinė“ priemonė labai sunkių nusikaltimų atveju; jame taip pat yra numatytos specialistų, kontaktuojančių su nepilnamečiais pažeidėjais, apmokyimo nuostatos. Pagal įstatymo projekto nuostatas bus vykdoma tokia procedūra:

- informuoti vaiko teisių komisarą;
- informuoti SGT;
- pranešti nepilnamečiui apie jo teises (policijos pareigūno pareiga);
- visi klausimai (tardymai) turi būti atlikti ne ilgiau kaip per 24 valandas;
- palaikyti nepilnametį, jei jo šeima to negali;
- kreiptis į generalinį prokurorą dėl tolimesnės bylos eigos.

³⁴⁸ Įstatymo projektu siekiama sukurti vaikų interesus atitinkančią baudžiamojo teisingumo sistemą.

Be to, naujajame įstatyme įtrauktos nuostatos dėl preliminarios programos, trukšiančios 6–12 mėnesių, skirtos nepilnamečių stebėjimui ir priežiūrai, talkinant tinkamai parengtiems specialistams, taip pat planuojama įsteigti Jaunimo teismus, nors dėl riboto finansavimo iš pradžių jų funkcijas turėtų atlikti Šeimos teismai. Dalis naujojo įstatymo projekto yra susijusi su nepilnamečių sulaikymo centrais.

Pagal naująjį įstatymo projektą, individualus vertinimas prasidės gavus pranešimą apie incidentą ir truks iki preliminaraus etapo. Pasak interviu dalyvavusio pareigūno, kiekvienas specialistas ir tarnyba, turintys kontaktą su nepilnamečiais pažeidėjais ar įtariamaisiais, turėtų atsižvelgti į individualų vertinimą. Nors įstatymo projekte nėra jokių konkrečių reikalavimų, susijusių su nepilnamečių specialiaisiais poreikiais, tačiau jame aiškiai nurodoma, kad reikėtų atsižvelgti į bet kokį specialųjį poreikį.

6.4. Išvados ir rekomendacijos

Pagrindinis teisės aktas, reglamentuojantis nepilnamečių justiciją Kipre, yra *Nepilnamečių pažeidėjų įstatymas*. Teisės aktas buvo priimtas 1946 m., o nuo to laiko jis buvo keistas tik vieną kartą – 1972 m. Viena iš pagrindinių Kipro įstatymų leidybos problemų yra tai, kad teisės aktai nebuvo atnaujinti laiku, ir tai sudaro kliūtis įstatymus taikyti praktikoje. Kai kurie teisės aktai neatitinka realybės, nes nuo to laiko, kai jie buvo parengti, daug kas pasikeitė. Pavyzdžiui, nėra jokios nuorodos į informacines technologijas, nors daugelis nepilnamečių padaromų nusikaltimų šiais laikais vyksta internete.

Kipras turi reikšmingų trūkumų nepilnamečių pažeidėjų justicijos srityje, kuriuos reikėtų nedelsiant šalinti. Kai kurie įstatymai negali būti taikomi visiškai ar net iš dalies. Pavyzdžiui, įstatymas nurodo į Jaunimo teismus ir jaunimo sulaikymo centrus, kurių nėra. Nepilnamečių justicijos sistemoje neveikia Jaunimo teismai ir nėra atitinkamos teisėjų specializacijos³⁴⁹. Tai reiškia, kad nepilnamečiai pažeidėjai teisiami tuose pačiuose suaugusiųjų teismuose, tai daroma tų pačių teisėjų, kurie nėra specialiai apmokyti dirbti su nepilnamečių bylomis.

³⁴⁹ *Nepilnamečių pažeidėjų įstatymas*, 157 sk. 2 str.

Be to, nors įstatymuose³⁵⁰ minimi probacijos įsakymai, kai viešųjų darbų vykdymą turėtų prižiūrėti socialinės gerovės pareigūnai, tačiau socialinės gerovės tarnybos neturi pakankamai darbuotojų, kad tai galėtų būti įgyvendinama praktikoje. Socialinės gerovės pareigūnai nėra specialiai apmokyti, kaip elgtis su jaunais pažeidėjais.

Pagal Kipro įstatymus, kiekvienas jaunuolis iki 18 metų yra laikomas *vaiku* ir jam taikomi vaikų įstatymai. Tačiau, atsižvelgiant į sankcijas, nepilnamečiai iki 15 metų yra teisiami pagal *Nepilnamečių pažeidėjų įstatymą*, o 16 ir 17 metų vaikai laikomi pilnamečiais ir teisiami pagal *bendrąją baudžiamąją teisę*. Tai pažeidžia vaikų teises.

Individualaus vertinimo tikslas yra tai, kad jis būtų pateiktas teismo posėdžio metu ar net prieš posėdį, kai teisėjas(-ai) svarsto dėl nepilnamečiam pažeidėjui ar įtariamajam taikytinos poveikio priemonės. Tačiau nėra patvirtintos metodikos ar net rašytinių rekomendacijų, taip pat mokymų, kaip vertinimas turėtų būti atliekamas. Vertinimų kokybė šiuo metu daugiausia priklauso nuo subjektyvių veiksmų, tokių kaip už vertinimą atsakingų pareigūnų įgūdžių ar noro.

Kipro Respublika turi imtis daugybės veiksmų, kad priimtų konkrečius, išsamius teisės aktus dėl nepilnamečių pažeidėjų, samdyti ekspertus, kurie dirbtų su nepilnamečiais pažeidėjais, priimti priemonių rinkinį ir vadovą, kad būtų galima individualiai įvertinti jaunų pažeidėjų poreikius, ir apmokyti esamą personalą tinkamai atlikti individualius vertinimus, kaip nurodyta Direktyvoje 2016/800.

³⁵⁰ Įstatymas dėl pažeidėjų sulaikymo ir kitų poveikio jiems būdų (Nr. 46 (I) / 1996).

Literatūra

- 1996 m. Globos ir kitų pagalbos pažeidėjams būdų įstatymas (Nr. 46 (I) / 1996). Prieiga per internetą: http://www.cylaw.org/nomoi/arith/1996_1_046.pdf
- Įstatymas dėl pažeidėjų sulaikymo ir kitų poveikio jiems būdų (Nr. 46 (I) / 1996).
- Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas, 10-asis komentaras „Vaikų teisės nepilnamečių justicijoje“, CRC/C/GC/10, 2007 m. balandžio 25 d. Prieiga per internetą: <https://www.refworld.org/docid/4670fca12.html>
- Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetas, Vaiko teisių konvencija, E / CN.4 / RES / 1990 / 74, 1990 m. kovo 7 d. Prieiga per internetą: <https://www.refworld.org/docid/3b00f03d30.html>
- Kipro Respublikos baudžiamasis kodeksas. Prieiga per internetą: https://sbaadministration.org/home/legislation/01_02_09_01_COLONIAL_CAPS_1959/01_02_01_04_Caps-125-175A/19600101_CAP154_u.pdf
- Limasolio policijos vadovas prieš Constantinou Georgiou* (Nr. 34504/10).
- Nepilnamečių pažeidėjų įstatymas. Prieiga per internetą: <http://www.cylaw.org/nomoi/arith/CAP157.pdf>
- Suimtų ir sulaikytų žmonių teisių įstatymas (Nr. 163 (I) / 2005). Prieiga per internetą: http://www.cylaw.org/nomoi/indexes/2005_1_163.html
- Vaikų įstatymas. Prieiga per internetą: <http://www.cylaw.org/nomoi/indexes/352.html>

**Anja Mirosavljević, Sabina Mandić,
Neven Ricijaš, Dora Dodig Hundrić**
(Zagrebo universitetas)

7.1. Teisinis reglamentavimas ir nepilnamečių justicijos sistema Kroatijoje

Kroatijos Respublikoje nepilnamečių justicijos sistema pagrįsta keletu principų, įtvirtintų pagrindiniuose teisės aktuose, sudarančiuose nepilnamečių justicijos sistemos pagrindą. Šie teisės aktai – Baudžiamasis kodeksas (toliau – BK)³⁵¹, Baudžiamojo proceso įstatymas (toliau – BPI)³⁵², Jaunimo teismų įstatymas (toliau – JTI)³⁵³, Nepilnamečiams už nusikalstamas veikas ir nusižengimus taikomų sankcijų vykdymo įstatymas (toliau – NNVNTSVI)³⁵⁴.

Baudžiamasis kodeksas ir Baudžiamojo proceso įstatymas yra vadinamieji organiniai įstatymai³⁵⁵. Baudžiamasis kodeksas įtvirtina visus reikšmingus Kroatijos baudžiamosios justicijos sistemos elementus (tokius kaip nusikalstamos veikos, pažeidėjai, minimalus baudžiamosios atsakomybės amžius, kaltė, nusikaltimų rūšys ir bausmės trukmė). Minimalus baudžiamosios atsakomybės amžius Kroatijoje

³⁵¹ Kroatijos baudžiamasis kodeksas (OG 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19).

³⁵² Kroatijos baudžiamojo proceso kodeksas (OG 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17, 126/19, 126/19).

³⁵³ Jaunimo teismų įstatymas (OG 84/11, 143/12, 148/13, 56/15, 126/19).

³⁵⁴ Nepilnamečiams už nusikalstamas veikas ir nusižengimus taikomų sankcijų vykdymo įstatymas (OG 133/12).

³⁵⁵ Sąvoka „organinis įstatymas“ grindžiama Kroatijos Konstitucija (83 straipsnis) ir reiškia įstatymą, kuris daro įtaką konstituciškai įtvirtintoms žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms (OG NN 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14). Prieiga per internetą: https://www.usud.hr/sites/default/files/dokumenti/The_consolidated_text_of_the_Constitution_of_the_Republic_of_Croatia_as_of_15_January_2014.pdf.

yra 14 metų (BK 7 str. 1 d.) ir šis amžius yra išskirtinis. Teisine prasme asmenys iki 14 metų yra laikomi vaikais ir jiems nėra taikoma baudžiamoji atsakomybė. Jei jie įvykdo nusikalstamą veiką, reagavimas taikant baudžiamosios justicijos sistemos mechanizmus yra negalimas. Pagal Šeimos įstatymą³⁵⁶ ir Socialinės rūpybos įstatymą³⁵⁷, turi būti reaguojama pasitelkiant socialinės priežiūros sistemą. Baudžiamojo kodekso 7 straipsnio 2 dalyje taip pat nurodoma, kad tai galioja ir asmenims, kurie, darydami nusikalstamą veiką, yra sulaukę 14 metų, tačiau jiems dar nėra 21 metų, nebent konkrečiame įstatyme numatyta kitaip. Tas pats pasakytina ir apie Baudžiamojo proceso įstatymą. Atsižvelgiant į tai, kad Kroatija jauniems pažeidėjams turi specialų įstatymą (lot. *lex specialis*), vadinamą Jaunimo teismų įstatymu (toliau – JTI/11), kalbant apie galimas sankcijas ir baudžiamąjį procesą, Baudžiamasis kodeksas ir Baudžiamojo proceso įstatymas naudojamas daugiausia suaugusių pažeidėjų (vyresnių nei 18 metų) atžvilgiu. Kroatijos nepilnamečių justicijos sistema remiasi JTI/11 ir Nepilnamečiams už nusikalstamas veikas ir nusizengimus taikomų sankcijų vykdymo įstatymu (toliau – NNVNTSVI/12) su lydinčiais poįstatyminiais teisės aktais.

JTI/11 reglamentuoja nepilnamečių ir jaunų suaugusių pažeidėjų teisinę materialinę ir procesinę padėtį bei vaikų apsaugą baudžiamajame procese. Jaunų pažeidėjų kontekste pažymėtina, jog visi asmenys iki 14 metų, padarę nusikalstamą veiką, laikomi vaikais, o asmenys nuo 14 iki 18 metų – nepilnamečiais arba jaunuoliais. JTI/11 5 straipsnyje išskiriami jaunesni (14–16 m.) ir vyresni (16–18 m.) nepilnamečiai. Pagrindinis skirtumas yra tas, jog nepilnamečių kalėjimas gali būti skiriamas tik vyresniems nepilnamečiams, padariusiems sunkesnius nusikaltimus. Jauni suaugusieji (18–21 metų amžiaus) yra dar viena amžiaus kategorija, ir, atsižvelgiant į individualų vertinimą (ankstesnį jų nusikalstamą elgesį, rizikos vertinimą ir asmenybės bruožus), taip pat į nusikaltimo sunkumą, jie gali būti patraukti baudžiamajon atsakomybėn ir sankcijos gali būti skiriamos kaip nepilnamečiams (jauniems pažeidėjams pagal JTI/11) arba kaip suaugusiesiems (pagal Baudžiamąjį kodeksą) (JTI/11 104–106 str.). Šį vertinimą pirmiausia atlieka valstybės prokuroras, tačiau teismas taip pat gali bet kuria kryptimi pakeisti šį sprendimą.

³⁵⁶ Šeimos įstatymas (OG 103/15, 98/19).

³⁵⁷ Socialinės rūpybos įstatymas (OG 157/13, 152/14, 99/15, 52/16, 16/17, 130/17, 98/19, 64/20).

Priemonių ir sankcijų nepilnamečiams pažeidėjams rūšys

Pagal Kroatijos įstatymus, Jaunimo teismas **nepilnamečiams gali skirti trijų rūšių sankcijas** (JTĮ/11 5 str.): (1) ugdomojo pobūdžio priemonės, (2) nepilnamečių kalėjimą ir (3) saugumo priemonės. *1 lentelėje* išvardytos visos sankcijos, kurios gali būti taikomos nepilnamečiams pažeidėjams.

1 lentelė. Visų sankcijų, kurios gali būti taikomos nepilnamečiams pažeidėjams, sąrašas pagal JTĮ/11

UGDOMOJO POVEIKIO PRIEMONĖS	<p>1. SPECIALŪS ĮPAREIGOJIMAI (maksimali trukmė – vieni metai)</p> <ol style="list-style-type: none">1) atsiprašyti nukentėjusiosios šalies;2) pagal savo galimybes atitaisyti ar atlyginti pažeidimu padarytą žalą;3) reguliariai lankyti mokyklą;4) būti savo darbovietėje darbo metu;5) mokytis profesijos, kuri atitiktų jo sugebėjimus ir polinkius;6) priimti darbo pasiūlymą ir aktyviai stengtis dirbti;7) leisti pajamas/turėti išlaidų prižiūrint ir patarus asmeniui, stebinčiam korekcinį priemonių įgyvendinimą;8) įsitraukti į humanitarinių organizacijų darbą arba į bendruomenei ar aplinkai svarbią veiklą;9) susilaikyti nuo tam tikrų vietų ar pramoginių renginių lankymo ir laikytis atokiau nuo asmenų, darančių žalingą poveikį;10) gavus išankstinį savo teisinio atstovo sutikimą, gydytis pas specialistus nuo priklausomybių ar kitų ligų;11) įsitraukti į individualų ar grupinį psichosocialinį gydymą, kurį teikia jaunimo konsultavimo tarnybos;12) dalyvauti mokymuose ir įgyti profesinę kvalifikaciją;13) be specialaus socialinės priežiūros centro sutikimo neišvykti iš savo nuolatinės ar įprastos gyvenamosios vietos ilgesniam laikui, nei leidžiama;14) patikrinti savo žinias apie eismo taisykles kompetentingoje vairuotojų mokymo įstaigoje;15) nesiartinti prie nukentėjusiojo ir nebendrauti su juo;16) kiti įpareigojimai, taikytini atsižvelgiant į padarytą nusikalstamą veiką ir nepilnamečio asmenines bei šeimines aplinkybes.
------------------------------------	--

1 lentelė. Visų sankcijų, kurios gali būti taikomos nepilnamečiams pažeidėjams, sąrašas pagal JTĮ/11 (tęsinys)

UGDOMOJO POVEIKIO PRIEMONĖS	<ol style="list-style-type: none">2. SUSTIPRINTA PRIEŽIŪRA (nepilnamečių probacija) – mažiausiai šeši mėnesiai, bet ne daugiau kaip dveji metai.3. SUSTIPRINTA PRIEŽIŪRA SU KASDIENIU LANKYMUSI UGDOMOJO POVEIKIO ĮSTAIGOJE – mažiausiai nuo šešių mėnesių ir ilgiausiai iki dvejų metų.4. SIUNTIMAS Į DISCIPLINOS CENTRĄ – nuo kelių valandų per dieną iki nuolatinio buvimo institucijoje daugiausia iki trijų mėnesių.5. SIUNTIMAS Į UGDOMOJO POVEIKIO ĮSTAIGĄ (atviro pobūdžio) – mažiausiai nuo šešių mėnesių ir daugiausia iki dvejų metų.6. SIUNTIMAS Į SPECIALIĄJĄ UGDOMOJO POVEIKIO ĮSTAIGĄ (atviro pobūdžio) – mažiausiai nuo šešių mėnesių ir daugiausia iki trejų metų.7. SIUNTIMAS Į PATAISOS NAMUS (uždaro pobūdžio) – mažiausiai nuo šešių mėnesių ir daugiausia iki trejų metų.
NEPILNAMEČIŲ KALĖJIMAS	<ol style="list-style-type: none">1. NEPILNAMEČIŲ KALĖJIMAS – mažiausiai nuo šešių mėnesių ir daugiausia iki penkerių metų; ir nuo penkerių iki dešimties metų už itin sunkius nusikaltimus.2. SUSTABDYTAS BAUSMĖS NEPILNAMEČIŲ KALĖJIME VYKDYMAS (nepilnamečių probacija).

1 lentelė. Visų sankcijų, kurios gali būti taikomos nepilnamečiams pažeidėjams, sąrašas pagal JTĮ/11 (*tęsinys*)

SAUGUMO PRIEMONĖS	<ol style="list-style-type: none">1. PSICHIATRINIS GYDYMAS.2. PRIKLAUSOMYBĖS GYDYMAS.3. PSICHOSOCIALINIS GYDYMAS.4. DRAUDIMAS VAIRUOTI TRANSPORTO PRIEMONES (tik vyresniems nepilnamečiams).5. DRAUDIMAS ARTINTIS, SUSISIEKTI, PERSEKIOTI NUKENTĖJUSIJĮ.6. PRIEIGOS PRIE INTERNETO DRAUDIMAS.7. PRIEŽIŪRA ATLIKUS BAUSMĘ KALĖJIME.
--------------------------	---

Visos ugdomojo poveikio priemonės yra lanksčios. Jos turi nustatytus minimalų ir maksimalų terminus. Vis dėlto Jaunimo teismo teisėjas niekada nenustato tikslios šios sankcijos trukmės. Kas keletą mėnesių teismas sušaukia *kontrolinį posėdį* su visomis dalyvaujančiomis šalimis (nepilnamečiu, jo tėvais, nepilnamečių probacijos pareigūnu, socialinės rūpybos atstovu arba ne teisės specialistu) ir, atsižvelgiant į pažangą, tam tikra nepilnamečiui taikoma poveikio priemonė gali būti sustabdoma, tęsiama arba pakeičiama švelnesne ar griežtesne. Toks metodas skirtas motyvuoti nepilnamečius pažeidėjus keisti savo asocialų elgesį. Šias poveikio priemones galima apytiksliai suskirstyti į institucines ir alternatyvias (bendruomenės).

Visuose minėtuose teisės aktuose yra svarbių nepilnamečių justicijos principų, kurių turėtų būti laikomasi kiekvienoje atskiroje byloje, pavyzdžiui, teisėtumo principas (BK/11 2 str.), švelnesnio įstatymo taikymo principas, t. y. vadina-masis baudžiamosios teisės aktų laikinas teisėtumas (BK/11 3 str.), nekaltumo prezumpcija (niekas negali būti baudžiamas už nusikalstamą veiką, kol jo kaltė neįrodyta; BK/11 4 str.), slaptumo principas (užklauso dėl nusikalstamų veikų ir visas baudžiamasis procesas, susijęs su nepilnamečiu, yra slaptas, teismo kolegijos posėdžiai yra uždari, teismo sprendimas negali būti publikuotas, visa su sankcijos vykdymu susijusi informacija yra konfidenciali; JTĮ/11 34 str. ir 60 str., NNVNTSVĮ/ 12 4 str.), sankcijų taikymo laipsniškumo principas (kai įmanoma,

atsižvelgiant į nepilnamečio asmenybę ir jo nusikalstamos veikos aplinkybes, nepilnamečiui pirmiausia skiriama ne tokia griežta poveikio priemonė, o tada, prireikus, jos vykdymas gali būti pakeistas arba sustabdytas; JTĮ/11 17 str.) ir sankcijos kintamumo principas (kiekviena poveikio priemonė gali būti pakeista švelnesne ar griežtesne, atsižvelgiant į jos įgyvendinimo eigą ir aplinkybes, kurios jai gali turėti įtakos; JTĮ/11 99 str.). Vadovaujantis minėtais principais, JTĮ/11 teigiama, jog baudžiamasis procesas nepilnamečio atžvilgiu³⁵⁸ turi būti nedelsiant (skubiai) vykdomas (JTĮ/11 4 ir 59 str.). Be to, daugelyje JTĮ/11 straipsnių teigiama, kad elgesys su nepilnamečiu ir skiriamos poveikio priemonės turėtų būti tikslingos, t. y. šiomis procedūromis turėtų būti pasiektas nepilnamečių poveikio priemonių tikslas, nustatytas JTĮ/11 6 straipsnyje, kuriame teigiama, jog minėtas tikslas yra paveikti nepilnamečių teikiant jam apsaugą, priežiūrą, pagalbą, užtikrinant bendrąjį ir profesinį išsilavinimą, padaryti teigiamą įtaką nepilnamečio pažeidėjo auklėjimui bei jo asmeniniam tobulėjimui ir pagaliau sustiprinti jo asmeninės atsakomybės jausmą tam, kad jis įstengtų susilaikyti nuo pakartotinio nusikalstamos veikos padarymo.

NNVNTSVĮ/12 5 straipsnyje apibrėžti pagrindiniai bausmių vykdymo principai, kuriais įtvirtinama, kad bausmės atlikimo metu nepilnamečiui užtikrinama pagarba žmogaus orumui, o diskriminacija dėl bet kokių priežasčių, kankinimas, netinkamas ar žeminantis elgesys yra draudžiami. Sankcijos vykdymas grindžiamas individualiu planu, pritaikytu nepilnamečių kriminogeninės rizikos veiksmams (NNVNTSVĮ/12 7 str.), taip pat turėtų būti laiku pasirengta paleisti nepilnamečių iš (specialios) ugdymo įstaigos, korekcinės (pataisos) įstaigos (NNVNTSVĮ/12 8 str.).

³⁵⁸ Kroatija turi daugiau nei 100 metų trunkančią specialaus teisinio reglamentavimo, orientuoto į jaunos pažeidėjus (vaikus ir jaunimą), tradiciją: šiems pažeidėjams taikomas skirtingas baudžiamasis procesas ir kitokios sankcijos, priklausančios socialinės rūpybos sistemai (iš esmės turimas omenyje socialinės gerovės modelio pritaikymas nepilnamečių justicijoje bei vaikams palankios teisingumo sistemos tradicija). Remiantis minėta filosofija bei ją atitinkančiomis etinėmis ir profesinėmis vertybėmis, visuose teisės aktuose (įstatymuose ir poįstatyminiuose teisės aktuose) vartojamos tokios sąvokos kaip „procedūra nepilnamečio atžvilgiu“, „procedūra link nepilnamečio“ (o ne prieš nepilnamečių). Visi teisingumo sistemos specialistai (valstybės advokatai, teisėjai ir kt.) privalo vartoti būtent šią terminologiją. Sąvoka „nuosprendis“ taip pat nevartojama skiriant sankciją – vartojamas terminas „teismo sprendimas“. Atitinkamai suaugusiųjų pažeidėjų kontekste vartojami įprasti žodžiai „prieš“ ir „nuosprendis“.

Baudžiamasis procesas nepilnamečių pažeidėjų atžvilgiu

Baudžiamasis procesas, kaip ir įstatymai ar bausmių vykdymo taisyklės nepilnamečių atžvilgiu, yra sudėtingas. Institucijos, sudarančios nepilnamečių pažeidėjų baudžiamojo proceso pagrindą, yra policija, valstybės prokuratūra, teismas ir socialinės rūpybos centrai³⁵⁹.

Policijos pajėgos yra pirmoji institucija, su kuria susiduria nepilnametis pažeidėjas. Nusikalstamų veikų tyrimus, susijusius su nepilnamečiu, vykdo su nepilnamečiais dirbantys policijos pareigūnai arba kiti policijos pareigūnai, jei pirmieji negali veikti dėl bylos aplinkybių (JTĮ/11 11 str.). Tuomet, reaguodama į pateiktą pranešimą apie nusikalstamą veiką, prokuratūra sprendžia, ar yra pagrindas tęsti baudžiamojo proceso veiksmus nepilnamečio atžvilgiu, t. y. sprendžia įtarimų pagrįstumo klausimą. Atitinkamai JTĮ/11 70, 71 ir 72 straipsniuose pateikiamos kelios galimybės:

- 1) atmesti skundą;
- 2) taikyti tinkamumo / galimybių principus tais atvejais, kai yra pagrįstas įtarimas, jog nepilnametis padarė nusikaltimą, už kurį numatyta iki 5 metų laisvės atėmimo bausmė, o prokuroro vertinimu sankcijos tikslą galima pasiekti ir be tolimesnio teismo proceso, vietoj jo nustatant sąlyginius įpareigojimus. Šie įpareigojimai taip pat vadinami bendruomenės priemonėmis ir (arba) diversijos priemonėmis (išvardytos 2 lentelėje), kadangi jų tikslas yra vietoj teismo bylinėjimosi nepilnamečiams pažeidėjams taikyti greitą bei veiksmingą intervenciją, tai atitinka neatidėliotumo principą;
- 3) siūlyti, kad Jaunimo teismas pritaikytų sankcijas, ir inicijuoti parengiamąją procedūrą, kuri laikoma oficialia baudžiamojo proceso pradžia nepilnamečio pažeidėjo atžvilgiu.

³⁵⁹ Sabina Mandić et al., „The View of Experts on the Effectiveness of the Juvenile Justice System“, *Collected papers of the Law Faculty of the University of Rijeka* 39(3) (2018): 1264. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.30925/zpfsr.39.3.4>.

2 lentelė. Visų bendruomenės, diversijos priemonių sąrašas pagal Kroatijos JTĮ/11 (72 str.)

BENDRUOMENĖS, DIVERSIJOS PRIEMONĖS

1. atsiprašyti nukentėjusiosios šalies;
2. atitaisyti pažeidimu padarytą žalą pagal savo galimybes;
3. dalyvauti aukos ir pažeidėjo mediacijos procese ne teismo tvarka;
4. įsitraukti į humanitarinių organizacijų darbą arba į bendruomenei ar aplinkai reikšmingą veiklą;
5. dalyvauti narkotikų ar kitų priklausomybių reabilitacijos programoje gavus išankstinį nepilnamečio teisinio atstovo sutikimą;
6. įsitraukti į individualų ar grupinį psichosocialinį gydymą jaunimo konsultavimo paslaugų centre;
7. patikrinti žinias apie eismo taisykles kompetentingoje vairuotojų mokyimo įstaigoje;
8. vykdyti kitus įpareigojimus, tinkamus atsižvelgiant į padarytą nusikaltimą, taip pat į nepilnamečio asmenines ir šeimines aplinkybes.

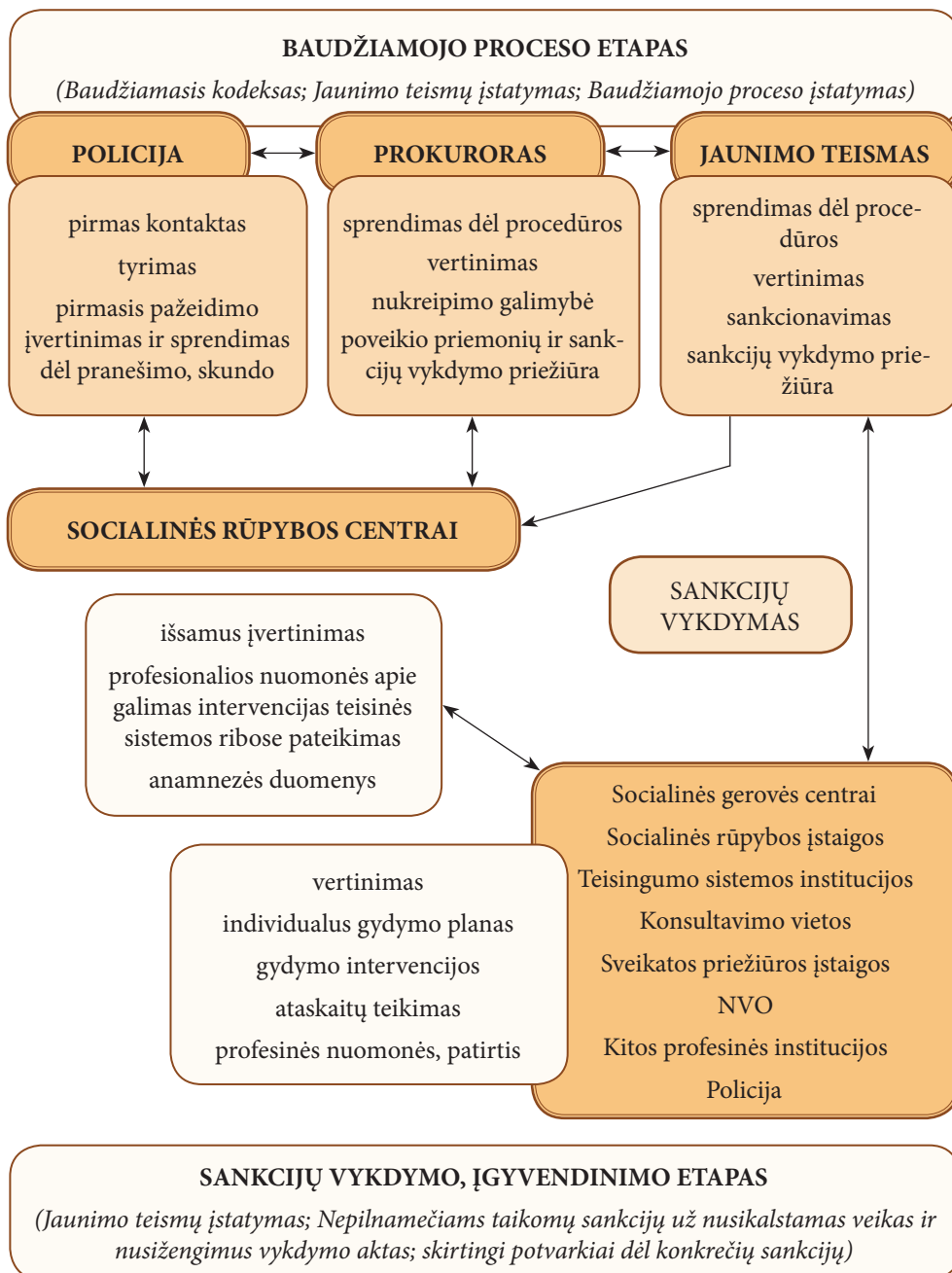
Socialinės rūpybos (priežiūros) centrai jau nuo pat pradžių dalyvauja baudžiamajame procese nepilnamečių pažeidėjų atžvilgiu ir palaiko ryšius su policija, prokuratūra, Jaunimo teismais ir kitomis su baudžiamuoju procesu susijusiomis arba sankcijas įgyvendinančiomis institucijomis³⁶⁰. Pateikti ataskaitas apie konkrečias aplinkybes (pvz., nepilnamečio asmenines savybes, šeimos aplinkybes ir kt.) iš socialinės rūpybos centro galima prašyti įvairiose baudžiamąjo proceso stadijose (pavyzdžiui, JTĮ/11 65 str. 1 d., 71 str., 78 str. 2, 3 d.). Taip pat socialinės rūpybos centras gali būti užklaustas dėl ataskaitos apie preliminarų alternatyvių priemonių įgyvendinimą (JTĮ/11 72 str. 2 d.). Bausmių vykdymo procese jie [socialinės rūpybos centrai] turi pareigą planuoti paskirtų poveikio priemonių ir sankcijų įgyvendinimą, taip pat pateikti tokio įgyvendinimo ataskaitą (pavyzdžiui, NNVNTSVĮ/12 12, 13, 35 str.).

³⁶⁰ Mandić et al., „The View of Experts on the Effectiveness of the Juvenile Justice System“, 1265.

Nepilnamečių baudžiamosios bylos priklauso Jaunimo teismų jurisdikcijai (JTĮ/11 35 straipsnis, aiškinant jį kartu su 37 straipsnio 1 ir 2 dalimis), šie teismai, kaip ir socialinės rūpybos centrai, į procesą įsitraukia pačiame pradiniam etape. Taigi, pagal JTĮ/11 63 str. 1 d., sulaikius nepilnametį, turi būti nedelsiant informuotas jaunimo teisėjas. Prokuroro prašymu jis ar ji susitiks su sulaikytu nepilnamečiu ir priims sprendimą dėl tolimesnio sulaikymo, kardomojo kalinimo³⁶¹ ar nepilnamečio paleidimo (JTĮ/11 63 str. 2 ir 3 d.). Jaunimo teisėjai tiria įrodymus (JTĮ/11 77 str. 2 d.), nagrinėja, ar adekvatu taikyti nepilnamečiui siūlomą poveikio priemonę (JTĮ/11 83 str.), ir paskiria posėdį. Jaunimo teismas taip pat prižiūri ugdomojo pobūdžio priemonių vykdymą (JTĮ/11 96 str. 1 d.). JTĮ/11 98 straipsnyje aprašytas ugdomojo pobūdžio priemonių vykdymo priežiūros būdas ir apibrėžtas visų trijų institucijų – (1) socialinės rūpybos centrų, (2) Jaunimo teismų ir (3) prokuratūros – bendradarbiavimas.

³⁶¹ Kroatijos įstatymuose sąvoka „sulaikymas“ skiriasi nuo sąvokos „kardomasis kalinimas“ (BPĮ). Paprastai sulaikymas trunka trumpai, iki 36 ar 48 valandų (BPĮ 112 str. 5 d.), o kardomasis kalinimas yra ilgesnis, iki vieno mėnesio su tam tikromis pratęsimo galimybėmis (BPĮ 130 str.).

3 lentelė. Pagrindinių institucinių ir profesinių užduočių nepilnamečių justicijos sistemoje Kroatijos Respublikoje schema

Iš 3 lentelėje pateiktos schemos aiškiai matyti, jog nepilnamečio vertinimas turėtų būti atliekamas skirtingose baudžiamojo proceso stadijose. Apskritai, prieš taikant bet kokias intervencijas ar priimant sprendimą dėl nepilnamečio, reikia atlikti tam tikro tipo ar lygio individualų vertinimą (toliau – IV). Kadangi prokuroras ir Jaunimo teismo teisėjas turi pakankamai platų galimų taikytinų teisiinių intervencijų spektrą, jie visada turėtų pagrįsti ir paaiškinti savo sprendimus pasiremdami IV. Jie gali atlikti vertinimą patys (tai yra nepilnamečio vertinimą atlieka ekspertas, ne teisininkas, dirbantis padėjėju Jaunimo teisme, socialinis pedagogas ar socialinis darbuotojas) arba, kaip vyksta dažniausiai, paprašyti socialinės rūpybos centrų atlikti ar organizuoti nepilnamečio vertinimą, reikalingą baudžiamajame procese.

Teisiniai elementai ir nuostatos, taikytini nepilnamečių pažeidėjų individualiam vertinimui Kroatijoje

Jeigu poreikis atlikti individualų vertinimą yra įtvirtintas aukščiau minėtuose principuose, tai pareiga tą padaryti Kroatijoje yra tiesiogiai ar netiesiogiai nustatyta JTĮ/11 ir NNVNTSVĮ/12, taip pat atitinkamuose poįstatyminiuose teisės aktuose.

Teisines individualaus vertinimo nuostatas galima iš esmės suskirstyti į tas, kurios reglamentuoja:

- a) baudžiamojo proceso metu atliktą individualų vertinimą ir sankcijų vykdymą;
- b) individualų vertinimą, atliekamą siekiant sukurti individualų pagalbos planą, kai pažeidėjui nepilnamečiui skiriamos sankcijos.

Baudžiamojo proceso metu svarbiausią poziciją atliekant individualų vertinimą užima prokuratūra ir Jaunimo teismai, taip pat socialinės rūpybos centrai. Kai nepilnamečiui pažeidėjui skiriama bausmė, pagalbos plano rengimui skirtas individualus vertinimas atliekamas socialinės rūpybos sistemos arba teisingumo sistemos rėmuose.

Individualus vertinimas prieš inicijuojant baudžiamąjį procesą ir jo metu

Tinkamumo / galimybių principas, akcentuojantis teisinį bausmių skyrimo tikslą bei aprašytas jau minėtame JTĮ/11 6 straipsnyje, yra pagrindinis elementas, kuriuo grindžiamos visos individualaus vertinimo baudžiamajame procese nuostatos.

Be pagrįstų įtarimų dėl galimai padarytos nusikalstamos veikos, taip pat tos nusikalstamos veikos sunkumo, prokuroras dar turi papildomai atsižvelgti į nepilnamečio ypatumus, artimesnę ir platesnę jį supančią socialinę aplinką, požiūrį į nusikalstamą veiką ir kitas aplinkybes, svarbias tolesniam procesui. Prieš nusprendžiamas taikyti diversijos priemonės³⁶², prokuroras turi įsitikinti, ar baudžiamąjo proceso procedūrų inicijavimas nepilnamečio atžvilgiu būtų tikslingas, atsižvelgiant į nepilnamečio asmeninę ir socialinę charakteristiką (JTĮ/11 71 str. 1 d.). Siekdamas nustatyti šias aplinkybes, prokuroras gali paprašyti informacijos iš nepilnamečio tėvų ar globėjų, kitų asmenų ir įstaigų, taip pat gali reikalauti, kad šiuos duomenis surinktų prokuratūroje dirbantis eksperto padėjėjas (socialinis pedagogas ar socialinis darbuotojas) arba socialinės rūpybos centro vertinimo grupė (paprastai sudaryta iš socialinio pedagogo, socialinio darbuotojo ir psichologo). Šioje dalyje galima išvelgti specialisto ne teisininko – socialinio pedagogo, socialinio darbuotojo, dirbančio prokuratūroje, svarbą. Prokuroras taip pat turi pranešti socialinės rūpybos centrui apie priimtą sprendimą (JTĮ/11 71 str. 3 d.). Remdamasis individualiu vertinimu, prokuroras gali taikyti tinkamumo / galimybių principus ir skirti tam tikras diversijos (bendruomenines) priemones.

Tuo pačiu metu Jaunimo teismas atlieka vertinimą, ar yra pagrindas pradėti baudžiamąją bylą nepilnamečio atžvilgiu, ar skundas atmestinas. Prasidėjus procesui ir viso teismo proceso metu Jaunimo teismo teisėjui pateikiami įvairūs psichosocialiniai vertinimai, atlikti ne teisės srities, bet teisme dirbančių profesionalų: socialinių pedagogų ar socialinių darbuotojų. Be to, kai kurių vertinimo elementų taip pat galima paprašyti iš socialinės rūpybos centro ar kitų socialinių ir sveikatos priežiūros įstaigų. Tokiu būdu į kasdienį jaunimo prokurorų ir Jaunimo teismo teisėjų darbą įtraukiami ekspertai, kurie turi žinių ir supranta jaunimo raidos ir elgesio ypatybes.

³⁶² Tai yra minėtas galimybių principas.

Kalbant apie nepilnamečių pažeidėjų individualų vertinimą, kuris reikalingas tam tikros intervencijos parinkimui, svarbu pasiūlyti tokią poveikio priemonę ar sankciją, kuri geriausiai tiktų konkrečiam nepilnamečiui, atsižvelgiant į jo ypatumus, nusikalstamos veikos specifiką, aplinkybes, kuriomis jis gyvena, ir kitus esminius veiksnius. Konkrečios priemonės ar sankcijos skyrimas priklauso nuo individualaus vertinimo rezultatų, konkretaus atvejo ir daugelio kitų asmens ir aplinkos veiksnių (rizikos, stiprybių, poreikių ir reagavimo veiksnių). Kadangi principas „vienas požiūris tinka visiems“ (angl. *one size fits all*) nėra taikomas, galima teigti, kad intervencijos turi būti pritaikytos ir atitikti kriminogeninės rizikos lygį. Taigi, pavyzdžiui, bendruomeninės ir alternatyvios poveikio priemonės yra tinkamos nepilnamečiams, kuriems nustatyta maža ar vidutinė rizika, o institucinės sankcijos dažniausiai „rezervuojamos“ nepilnamečiams, kuriems nustatyta rizika yra didelė ar labai didelė³⁶³. 4 lentelėje pateikiami kriminogeninį rizikos lygį atitinkančių priemonių ir sankcijų pavyzdžiai.

4 lentelė. Kroatijos teismų sistemoje nepilnamečiams pažeidėjams taikomų kriminogeninį rizikos lygį atitinkančių poveikio priemonių pavyzdžiai

KRIMINOGENINĖS RIZIKOS LYGIS	TINKAMOS PRIEMONĖS, SANKCIJOS
ŽEMA RIZIKA	<ul style="list-style-type: none">• Skundo atmetimas• Tinkamumo / galimybių principo taikymas (diversija)• Specialūs įpareigojimai
VIDUTINĖ RIZIKA	<ul style="list-style-type: none">• Specialūs įpareigojimai (pagalbos planas, gydymas)• Sustiprinta priežiūra• Sustiprinta priežiūra ir priežiūra kasdien lankantis ugdomojo poveikio įstaigoje
DIDELĖ, LABAI DIDELĖ RIZIKA	<ul style="list-style-type: none">• Pataisos namai• Nepilnamečių kalėjimas

³⁶³ Neven Ricijaš, *Assessment, Planning and Reporting for Juvenile Alternative Sanctions* (Zagreb: Ministry of Social Policy and Youth, 2012), 23–28.

Individualus vertinimas, skirtas individualiam pagalbos veiksmų planui sudaryti – kai nepilnamečiui pažeidėjui skiriama bausmė

Kiekviena nepilnamečiui paskirta poveikio priemonė ar sankcija yra vykdoma pagal vadinamąjį individualų pagalbos planą, paprastai sudaromą atlikus išsamų vertinimą bei laikantis individualaus požiūrio principo. NNVNTSVI/12 7 straipsnyje konkrečiai teigiama, kad sankcijų vykdymas grindžiamas individualiu pagalbos planu, kuriame atsižvelgiama į kriminogeninės rizikos veiksnius, susijusius su jo asmenybe, socialine aplinka bei kuris atitinka šiuolaikinius mokslinius ir praktinius pasiekimus. Be to, vykdant bausmę nepilnamečiui turi būti suteikta galimybė lankyti mokyklą.

Individualus pagalbos planas yra itin svarbus dokumentas, kurį paskirtas specialistas, prižiūrintis konkrečios poveikio priemonės įgyvendinimą, parengia bendradarbiaudamas su nepilnamečiu, jo tėvais ar teisėtais globėjais, kitais specialistais, taip pat kitais asmenimis, kurie gali prisidėti prie ugdomojo poveikio priemonės įgyvendinimo taikant holistinį požiūrį. Individualiame pagalbos plane aprašomi visi rizikos ir apsauginiai veiksniai, taip pat procedūriniai žingsniai, metodai, tikslai ir terminai, kurių reikia laikytis atliekant bausmę. Išsamesnė informacija apie individualaus veiksmų plano rengimo procesą pateikiama 7.3 poskyryje³⁶⁴.

Darytina išvada, kad teisinė sistema siunčia aiškius signalus apie individualaus vertinimo svarbą. Kalbant apie įtariamuosius, kaltinamuosius ar nuteistuosius jaunuolius, individualus vertinimas apibrėžiamas kaip prielaida prokurorams ar Jaunimo teismų teisėjams priimti sprendimus dėl sankcijų ir (arba) priemonių (ne)taikymo. Atsižvelgiant į tai, kad priemonių ir sankcijų nepilnamečiams ir jaunesniems suaugusiesiems rūšys baudžiamajame procese varijuoja nuo skundo atmetimo iki korekcinų ugdomojo poveikio priemonių taikymo bei nepilnamečių kalėjimo, reikalavimas kokybiškai įvertinti nepilnamečių poreikius yra savaime suprantamas. Kroatijos teisės aktuose atsižvelgiama į tarptautines gaires ir rekomendacijas dėl procedūrų, taikomų įtariamiesiems ir kaltinamiesiems vaikams, įtraukiant šias į nacionalinių teisės aktų turinį. Be to, kaip jau buvo minėta, yra daugybė specialių su nepilnamečiais pažeidėjais susijusių dokumentų, pabrėžiančių poreikį ir būtinybę atlikti individualų vertinimą, norint parinkti

³⁶⁴ 7.3 poskyris: „Individualaus vertinimo įgyvendinimo metodologija: vertinimas, planavimas ir ataskaitų teikimas“.

nepilnamečiam pažeidėjui tinkamą pagalbos planą. Tiek ankstesni, tiek dabartiniai Kroatijos teisės aktai (taip pat Direktyva (ES) 2016/800³⁶⁵) siunčia aiškia žinutę apie tai, koku pagrindu turi būti priimami minėti sprendimai ir pasiūlymai. Tad galima teigti, kad preliminarus pirminis išsamus, daugialypis, daugiadalykis, tarpdisciplininis vertinimas bei požiūris į įtariamuosius ir kaltinamuosius nepilnamečius yra būtinas, ne mažiau svarbus individualių ir aplinkos veiksnių (tokių kaip šeima, mokykla, bendraamžiai) bei intervencijos galimybių praktikoje įvertinimas³⁶⁶.

Toliau tekste išsamiau aptarsime konceptualią individualaus vertinimo sistemą Kroatijoje: individualaus vertinimo rūšis, vertinimo proceso metodus, kokybės kriterijus ir vertinimo standartus, galutinius individualaus vertinimo rezultatus ir ataskaitos struktūrą.

7.2. Konceptuali ir praktinė individualaus vertinimo sistema Kroatijoje

Individualaus vertinimo rūšys ir lygiai

Neabejotina, jog Kroatijos teisinė sistema yra gerai reglamentuota ir orientuota į rehabilitacijos ir atkuriamojo teisingumo metodus, o individualus vertinimas užima svarbų vaidmenį skirtinguose baudžiamamojo proceso etapuose bei vykdant nepilnamečiams skirtas bausmes. Teisės aktuose atsižvelgiama į tai, kad jauni žmonės – tai augančios asmenybės ir kad sankcijų bei priemonių tikslas nėra pasiekiamas tik per bausmę. Pagrindiniu principu laikomas reabilitacinių, kompensacinių ir atkuriamojo teisingumo elementų bei intervencijos metodų derinimas nepilnamečių pažeidėjų atžvilgiu. Priimant su nepilnamečiais susijusius, jų interesus atitinkančius sprendimus atsižvelgiama į jų ribotus gebėjimus nustatyti priežastinį ryšį, interpretuoti bei reguliuoti emocines būsenas, palaikyti socialinius santykius ir dalyvauti sprendimų procese. Būtent todėl svarbu sutelkti dėmesį į rehabilitaciją, gydymą, atkuriamuosius metodus ir ugdomojo poveikio priemones. Taigi neginčytina, kad nepilnamečiams pažeidėjams taikomos

³⁶⁵ 2016 m. gegužės 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2016/800 dėl procesinių garantijų vaikams, kurie baudžiamajame procese yra įtariamieji ar kaltinamieji (SL L 132, 21. 5. 2016).

³⁶⁶ Antonija Žižak ir Nivex Koller-Trbović, „Intervention Measures for Juvenile Perpetrators of Crimes“, *Croatian Annual of Criminal Law and Practice* 6(2) (1999): 767–789.

intervencinės priemonės daugiausia yra orientuotos į gydymą ir reabilitaciją, o pats vertinimas yra būtina priimamų sprendimų bei intervencijų sąlyga.

Atsižvelgiant į teisinį individualaus vertinimo pagrindą, akivaizdu, kad nepilnamečių pažeidėjų vertinimas Kroatijoje, priklausomai nuo numatytų tikslų, daugiausia atliekamas dviejose glaudžiai tarpusavyje bendradarbiaujančiose sistemose:

- 1) teisingumo sistemoje – kai vertinimą atlieka teismas ar prokuratūra savo tikslams, ir paprastai minėtą užduotį vykdo tose institucijose dirbantys ne teisės specialistai (socialiniai pedagogai ar socialiniai darbuotojai);
- 2) socialinės rūpybos sistemoje – kai vertinimas atliekamas jį užsakiusių ir vertinimo tikslą suformulavusių įstaigų teismo ar prokuratūros iniciatyva; dažniausiai tai yra daroma siekiant priimti sprendimą dėl tinkamos intervencijos, priemonės ar sankcijos arba intervencijos bei pagalbos plano, kai yra jau paskirta bausmė.

Be to, atsižvelgiant į nepilnamečio ypatumus, nusikalstamą veiką ir nagrinėjamą teisinį klausimą, vertinimas kartais atliekamas sveikatos priežiūros sistemoje.

Apibendrinami galime daryti išvadą, kad, priklausomai nuo konkretaus atvejo, baudžiamojo proceso etapo, tikslo, užduoties, vertinimo klausimų, objekto, vertinimo žingsnių ir kitų elementų, Kroatijos sistemoje skiriame:

- 1) preliminarus vertinimas, aptikimas, triažas (pradinis kontaktas ir vertinimas), pasirinkimas. Preliminarus vertinimas suteikia pradinę informaciją apie kai kuriuos jaunuolio funkcionavimo aspektus; skirsto nepilnamečius į grupes pagal proceso rūšį ir skubumą; nustato raidos sutrikimo riziką ir mažiau sunkių elgesio problemų ar didesnę kriminogeninę riziką; nurodo nuodugnesnio vertinimo poreikį ir pan.;
- 2) išsamus vertinimas, apimantis detalesnės informacijos rinkimą ir nuodugnesnį jaunuolio savybių, susijusių aplinkybių ir aplinkos tyrimą. Daugiau informacijos apie išsamų ir sudėtingą intervencijos poreikių vertinimą pateiksime žemiau.

Be to, teisminis vertinimas taip pat naudojamas kaip specifinė nepilnamečių vertinimo forma. Tai dažniausiai psichologinis ar psichiatrinis vertinimas, padedantis faktų ieškotojui atsakyti į teisinį klausimą nurodant, kaip kognityviniai, emociniai ir elgesio aspektai yra susiję su konkrečia teisine problema, kurią reikia išspręsti. Taip pat gali būti įtraukti kiti specialistai.

Vertinimas gali vykti **dviem lygmenimis**, atsižvelgiant į jo tikslą, įgyvendinimo būdą ir sprendimų priėmimo lygį³⁶⁷. Tokia logika vadovaujama ir Kroatijoje:

- 1) **makrolygio** vertinimas, orientuotas į bendrą sprendimų priėmimą teisingumo sistemos ribose, atliekamas dėl tolesnių procesų nepilnamečio atžvilgiu arba dėl intervencijos pasiūlymo;
- 2) **mikrolygio** vertinimas, orientuotas į tam tikras intervencijos plano gaires, atliekamas po makrolygio vertinimo arba tuo pat metu bei siekiantis apibrėžti konkretų pagalbos planą, priemonę ar sankciją.

Kadangi dažniausiai naudojamo vertinimo tikslas yra pasiūlyti ir planuoti tolesnes intervencijas nepilnamečių pažeidėjų atžvilgiu, jo pagrindinis uždavinys yra rinkti, analizuoti ir interpretuoti duomenis apie elgesio problemų³⁶⁸ turinčių ar įstatymus pažeidinėjančių vaikų ir jaunuolių ypatybes, riziką ir stipriąsias puses; identifikuoti intervencijos poreikį, taip pat nurodyti juos supančios aplinkos ypatumus, riziką ir galimybes tenkinti tuos poreikius³⁶⁹. Išsamus vertinimas apima išsamesnės informacijos rinkimą ir jaunuolių ypatybių, susijusių aplinkybių ir supančios aplinkos ištyrimą (jei palygintume, pavyzdžiui, su preliminarios atrankos porūšiu). Tai išsami ir sudėtinga poreikių, kriminogeninės rizikos, nepilnamečių stipriųjų pusių ir apsauginių veiksnių, egzistuojančių juos supančioje aplinkoje, etiologijos ir elgesio problemų fenomenologijos vertinimo forma.

Apibendrinant galima teigti, kad individualaus vertinimo tikslai ir užduotys yra šie: preliminarus vertinimas, išsamus kontekstualizuotas vertinimas, pagalbos

³⁶⁷ Michael G. Von Aster, Matthias Reitzle ir Hans-Christoph Steinhausen, „Differentielle Therapeutische und Pädagogische Entscheidungen in der Behandlung von Kindern und Jugendlichen“, *Psychotherapeut* 39 (1994): 360–367.

³⁶⁸ Kroatijoje vaikai ir jaunuoliai, vykdantys nusikalstamas veikas, matomi platesnės, *elgesio problemų turinčių vaikų ir jaunimo* sąvokos kontekste. Sąvokai *elgesio problemos* (angl. *behavioural problems*) taikoma gradacija, pradedant nuo paprastesnių, ne tokių rimtų, mažiau pavojingų ir mažiau kenksmingų patiemis vaikams ir kitiems, ir baigiant tokiu elgesiu, nukrypimą nuo kurio apibrėžia ir (arba) sankcionuoja įstatymai ir kuris dažnai yra sunkesnis pasekmių ir pagalbos poreikių atžvilgiu. Be to, ši sąvoka aprėpia kraštutinius reiškinius: nuo *rizikingo elgesio* iki *elgesio sunkumų* ir galiausiai *elgesio sutrikimų* (angl. *risky behaviour, behaviour difficulties, behaviour disorders*). Sąvoka *žalingas elgesys* (angl. *offending behaviour*) yra bendro pobūdžio „skėtinė“ sąvoka, apimanti tiek vaikų ir jaunimo mažiau pavojingą, mažiau žalingą elgesį savo ir aplinkinių atžvilgiu, tiek didelės rizikos elgesį, kurio prognozė yra neigiama (žr. Nivex Koller-Trbović, Anja Mirosavljević ir Ivana Jeđud Borić, *Needs Assessment of Children and Youth with Behavior Disorders - Conceptual and Methodical Guidelines* (Zagreb: UNICEF Office for Croatia, 2017)).

³⁶⁹ Koller-Trbović, Mirosavljević ir Jeđud Borić, *Needs Assessment of Children and Youth with Behavior Disorders - Conceptual and Methodical Guidelines*, 23–69.

planas ir elgesio prognozavimas, intervencijos planavimas ir intervencijos vertinimas. Tai galima atlikti keliais būdais, o Kroatijos praktikoje žinomi du pagrindiniai individualaus vertinimo metodai, pasirenkami priklausomai nuo duomenų apie nepilnametį ir jo aplinką rinkimo ir šių duomenų aiškinimo būdo. Minėti du pagrindiniai metodai vienas kito nepakeičia, bet papildo ir yra naudojami kartu³⁷⁰:

- 1) **aktuarinis**, arba **statistinis, metodas** yra mokslu pagrįstas metodas, kuris yra „objektyvus“, **išmatuojamas**, pagrįstas standartizuotais instrumentais, vertinančiais įvairius asmenybės aspektus ir dimensijas, emocijas, elgesį, kriminogeninę riziką, raidos sutrikimo riziką ir pan. Kalbant apie riziką, šis modelis apima matematinę rizikos apskaičiavimą;
- 2) **klinikinis** ir **konstruktyvistinis** metodas, kuris yra **kokybinis**, pagrįstas diagnostiniais, tiriamaisiais pusiau struktūruotais interviu bei tam tikrais papildančiais metodais ir technikomis. Šiuo atveju kalbame apie labiau ištraukiantį požiūrį, orientuotą į teigiamus aspektus, nepilnamečių ir jų aplinkos stipriąsias puses bei jaunimo įgalinimą. Vis dėlto šis metodas dažnai laikomas subjektyviu.

Panašiai kaip ką tik aptartu Kroatijoje taikomo dualinio metodo atveju, *Shlonsky* ir *Wagner*³⁷¹ teigia, jog vertinimas apima bent du skirtingus procesus:

- rizikos vertinimas (numatant būsimas problemas) ir
- kontekstinis vaiko ar jaunuolio funkcionavimo vertinimas, kuris yra svarbus planuojant intervenciją.

³⁷⁰ Angela White ir Peter Walsh, *Risk assessment in Child Welfare* (Centre for Parenting & Research. Research, Funding & Business Analysis Division. NSW Department of Community Services: Ashfield NSW, 2006). Prieiga per internetą: http://www.community.nsw.gov.au/__data/assets/pdf_file/0005/321647/research_riskassessment.pdf.

Monica Barry, *Effective Approaches to Risk Assessment in Social Work: An International Literature Review Final report* (Edinburgh: Education Information and Analytical Services, Scottish Executive, 2007).

Robert D. Hoge, „Forensic Assessments of Juveniles: Practice and Legal Considerations“, *Criminal Justice and Behavior* 39(9) (2012): 1255–1270. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1177/0093854812444024>.

Nivex Koller-Trbović, Anja Miroslavljević ir Ivana Jeđud Borić, „Intervention Needs Assessment of Children and Youth with Behaviour Problems“, in *Risks and Strengths Assessment Aimed for Treatment planning (Results of Scientific Project: Matching Interventions with Needs of Children at Risk-Creating a Model)*, ed. A. Žižak ir N. Koller-Trbović (Zagreb: Faculty of Education and Rehabilitation Sciences University of Zagreb, 2013), 23–67.

³⁷¹ Aron Shlonsky ir Dennis Wagner, „The Next Step: Integrating Actuarial Risk Assessment and Clinical Judgment into an Evidence-based Practice Framework in CPS Case Management“, *Children and Youth Services Review* 27(4) (2005): 409–427. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2004.11.007>.

Kiekvienas iš šių procesų turi atskiras funkcijas. Pavyzdžiui, rizikos vertinimo instrumentai informuoja apie intervencijos skubumą ir intensyvumą, o struktūruotas poreikių vertinimas prisideda prie individualaus atvejo planavimo. Autoriai pabrėžia, jog abu požiūriai yra svarbūs priimant sprendimus. Aktuarinės rizikos vertinimas įvertina pakartotinio nusikaltimo riziką, tačiau nenurodo, kurie klinikiniai veiksniai yra svarbiausi veiksmingai intervencijai. Autoriai mano, kad ekspertai turi „išversti“ informaciją iš abiejų metodų kalbos į konkrečios veiksmingos intervencijos pasirinkimo kalbą. Dažnai reikalingas klinikinis sprendimas, kad būtų galima susieti teisinius klausimus.

Trumpai tariant, šie du metodai turėtų būti sujungti ir integruoti, kad būtų galima įvertinti nepilnamečio funkcionavimą, nustatyti ir išsiaiškinti aktualias problemas atskiro individo, šeimos, bendruomenės ir visuomenės lygiu, pasirinkti intervencijas, nustatyti planuojamus tikslus ir valdyti riziką taikant daugiadalykį požiūrį³⁷². Baudžiamasis teisingumas turi sutelkti dėmesį į nepilnamečių gyvenimo problemų, kurios gali turėti įtakos jų elgesiui, sprendimą ir palengvinimą, o ne vien tik į rizikos valdymą. Todėl pačios procedūros turi skatinti abiejų metodų naudojimą bei aktyvų pažeidėjo dalyvavimą, atliekant nuolatinį rizikos vertinimą ir valdymą. Nepilnametis turėtų būti įtrauktas į nuolatinį rizikos vertinimą ir bendrų sprendimų priėmimą, kurie yra susiję su rizikos valdymu bei mažinimu³⁷³.

Atliekant vertinimą, paminėtinos skirtingos **sąlygos**, kuriose nepilnamečiams pažeidėjams teikiamos paslaugos. Kroatijoje vertinimo rūšys gali būti suskirstytos pagal institucionalizacijos lygį, kaip parodyta *1 paveiksle*³⁷⁴.

³⁷² Craig S. Schwalbe, „Strengthening the Integration of Actuarial Risk Assessment with Clinical Judgment in an Evidence-based Practice Framework“, *Children and Youth Services Review* 30 (2008): 1458–1464. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2007.11.021>.

³⁷³ Barry, *Effective Approaches to Risk Assessment in Social Work: An International Literature Review Final report*.

³⁷⁴ Koller-Trbović, Mirosavljević ir Jeđud Borić, *Needs Assessment of Children and Youth with Behavior Disorders - Conceptual and Methodical Guidelines*, 23–69.

INTEGRALUS	<ul style="list-style-type: none">• įgyvendinamas neišsiunčiant nepilnamečio į specializuotą instituciją, jo įprastinėje aplinkoje (pvz., mokykloje, šeimoje)
ATSITIKTINIS / TRUMPALAIKIS	<ul style="list-style-type: none">• atliekamas tada, kad nepilnametis kalbasi su ekspertu, atliekančiu interviu ir testus, tačiau nepilnametis nėra atskiriamas nuo savo aplinkos
PUSĖS DIENOS	<ul style="list-style-type: none">• nepilnametis praleidžia dalį dienos organizuotomis sąlygomis specializuotose įstaigose, tačiau nėra atskirtas nuo šeimos ar aplinkos, kurioje gyvena
APGYVENDINIMO ĮSTAIGOJE	<ul style="list-style-type: none">• nepilnametis išsiunčiamas į specializuotą įstaigą, atskiriamas nuo artimos, o kartais ir platesnės šeimos, tačiau ribotą laiką (paprastai vieną mėnesį)

1 paveikslas. Vertinimo tipai, susiję su aplinka, kurioje jis atliekamas, ir su buvimo namuose lygiu

Sprendimas dėl konkretaus nepilnamečio vertinimo tipo ir lygio priimamas priklausomai nuo preliminarus vertinimo rezultatų bei atsižvelgiant į konkrečią situaciją ir kiekvieną konkretų atvejį, tai yra: į rizikos tipą ir intensyvumą, nepilnamečio problemas, susijusias su pasekmėmis, nepilnamečio elgesio sukulto pavojaus jam pačiam ir jo aplinkai rimtumą ir laipsnį, poreikį apsaugoti nepilnametį ir (arba) jo ar jos aplinką (žmones). Taip pat atsižvelgtina į nusikalstamos veikos požymius, nepilnamečio požiūrį į padarytą nusikalstamą veiką ir nukentėjusįjį, jo pasiryžimą bendradarbiauti, pasirengimą intervencijai ir pokyčiams³⁷⁵. Iš esmės, jei preliminarus vertinimo rezultatai konkrečiu atveju yra rimti bei nepalankūs, tuomet parenkami ir siūlomi intensyvesni ir „aukštesni“ vertinimo lygiai.

Toliau pateikiamas išsamus dviejų vertinimo lygių, kurie dažniausiai naudojami nepilnamečių pažeidėjų atžvilgiu Kroatijoje, aprašymas³⁷⁶:

- 1) **Atsitiktinis vertinimas** atliekamas nepilnamečio neatskiriant nuo jo šeimos ir platesnės aplinkos. Jį vykdo specialių tarnybų ir įstaigų (tokių kaip socialinės rūpybos centrai, prokuratūra, teismai, sveikatos priežiūros

³⁷⁵ Koller-Trbović, Mirosavljević ir Jeđud Borić, *Needs Assessment of Children and Youth with Behavior Disorders - Conceptual and Methodical Guidelines*, 23–69.

³⁷⁶ *Ibidem*.

centrai ir klinikos, taip pat ligoninės) ekspertų grupė. Nepilnametis ir jo tėvai ar globėjai, pakviesti ir iš anksto sutarę su atitinkamos įstaigos vertinimo ekspertų grupės nariais, atlieka testus bei dalyvauja kelias dienas truncančiuose pokalbiuose konkrečiomis nustatytomis dienomis. Pirmiausia jie susiduria ir palaiko ryšį su socialiniu darbuotoju ar socialiniu pedagogu, o vėliau, jei reikia, su kitais komandos nariais, dažniausiai su psichiatru ar psichologu. Tai **trumpalaikis vertinimas** (angl. *short-term assessment*), orientuotas į individualų požiūrį bei šiuo metu dažniausiai naudojamas praktikoje.

2) **Vertinimas gyvenamojoje aplinkoje** reiškia sistemingą, struktūruotą ir suplanuotą jaunuolio vertinimą skirtingose gyvenimo situacijose vieno mėnesio viešnagės įstaigoje metu, atliekamas grupėje daugiausia iš 12 vaikų ar jaunuolių, kuriems gresia didelė rizika, kurie turi nusikalstamų veikų istoriją ir specialiųjų poreikių. Vertinimo gyvenamojoje aplinkoje kriterijai yra šie:

- amžius – vaikai ir jaunuoliai, vyrai ir moterys, nuo 9 iki 21 metų;
- rizikingas elgesys – jauni žmonės, kurių elgesys tiesiogiai ir iš esmės kenkia jiems patiems ir kitiems;
- nepilnamečio atžvilgiu arba jo ar jos aplinkoje gresia suaugusiųjų aplaidumas ar smurtas;
- atvejai, kai anksčiau atliktos intervencijos nedavė laukiamų rezultatų;
- atvejai, kai yra didesnė tikimybė, kad bus taikomas labai struktūruotas ir sudėtingas (dažniausiai institucinis) gydymas ar sankcijos.

Jaunas žmogus yra atskirtas nuo savo pagrindinės aplinkos, šeimos, bendruomenės ir dažnai nuo savo gyvenamosios vietos, nes tai laikoma būtina dėl įvairių priežasčių, pavyzdžiui, kai gyvenimo sąlygos šeimoje kelia jam pavojų arba kai patiriamas bendraamžių spaudimas. Jaunas asmuo įstaigoje būna 24 valandas per parą (išskyrus atvejus, kai mokosi mokykloje, savaitgaliais būna namuose, lankosi pas daktarus ir pan.) ir yra nuolat prižiūrimas ekspertų. Tokiam vertinimui reikalinga ekspertų komanda (socialinis pedagogas, psichologas, socialinis darbuotojas, vaikų ir paauglių psichiatras, neurologas, medicinos gydytojas, pedagogas ir prireikus kiti). Kroatijoje jį vykdo specialūs socialinės rūpybos ugdomojo poveikio įstaigų skyriai, skirti elgesio problemų turintiems vaikams ir jaunuoliams (anksčiau vadinti diagnostikos centrais), bendruomenės paslaugų

centrai bei kai kurios sveikatos priežiūros įstaigos (pvz., Vaikų ir jaunimo psichiatrijos ligoninė Zagrebe, psichologinės medicinos klinika)³⁷⁷.

Vertinimo proceso metodai

Šiame skyriuje aptariama individualaus vertinimo proceso metodologija, tai yra vertinimo sritys ir individualaus vertinimo metodas bei technikos.

Iki šiol aprašytos tik formalios ir organizacinės sąlygos tam tikro tipo ir lygio individualiam vertinimui Kroatijoje atlikti. Tačiau šio proceso esmė yra vertinimo kokybės, turinio ir metodų visuma, be to, taip pat svarbu, kas būtent tokį vertinimą atlieka. Vertinimo proceso visapusiškumas apibendrintas žemiau esančioje schemoje:

DUOMENŲ ŠALTINIAI	INFORMACIJA/DUOMENYS
<ul style="list-style-type: none"> • Nepilnametis • Tėvai • Kiti svarbūs asmenys ir jų įžvalgos 	<ul style="list-style-type: none"> • Faktai • Vertinimai • Savęs vertinimas bei saviataskaita
VERTINIMO METODAI IR TECHNIKOS	VERTINIMO SRITYS
<ul style="list-style-type: none"> • Atitinkamų dokumentų rinkimas • Stebėseną • Interviu • Testavimas • Vertinimo ir įsivertinimo metodai • Papildomi metodai 	<ul style="list-style-type: none"> • Ankstesnės ir esamos nusikalstamos veikos bei sankcijos • Šeima • Ugdymas • Bendraamžiai • Priklausomybė, piktnaudžiavimas narkotinėmis medžiagomis • Asmenybė, elgesys • Požiūris, orientacija

2 paveikslas. Visapusiško vertinimo elementai³⁷⁸

³⁷⁷ Koller-Trbović, Mirosavljević ir Jeđud Borić, *Needs Assessment of Children and Youth with Behavior Disorders - Conceptual and Methodical Guidelines*, 23–69.

³⁷⁸ Koller-Trbović, Mirosavljević ir Jeđud Borić, *Needs Assessment of Children and Youth with Behavior Disorders - Conceptual and Methodical Guidelines*, 23–69.

Platus spektras įvairių vertinimo priemonių ir procedūrų naudojamas todėl, nes jokia viena priemonė ar procedūra negali tinkamai atspindėti ir numatyti žmogaus elgesio. Atitinkamai į šias priemones reikia žiūrėti ne kaip į pakeičiančias profesinį sprendimą, bet į informuojančias.

Teisės aktuose aiškiai apibrėžti nepilnamečių individualaus vertinimo parametrai, taip pat ekspertai, kurie jį turi atlikti (pirmiausia tai socialinis pedagogas, socialinis darbuotojas, psichologas ir, jei reikia, kitų profesijų atstovai). Tuo tarpu šių ekspertų darbe taikomi metodai ir technikos priklauso nuo eksperto profesijos bei dėmesio centre esančio diagnostikos, vertinimo objekto. Plačiaja prasme svarbios vertinimo sritys yra ankstesnės ir dabartinės nusikalstamos veikos ir sankcijos, šeima, išsilavinimas, bendraamžiai, priklausomybė ir (arba) piktnaudžiavimas narkotikais, asmenybė, elgesys ir požiūris³⁷⁹. Informacijos šaltinių turi būti daug ir įvairių – tam, kad būtų užtikrintas visapusiškas požiūris į duomenis iš skirtingų nepilnamečio aplinkų ir skirtingą santykį su nepilnamečiu turinčių asmenų. Jaunas asmuo yra pagrindinis duomenų šaltinis, po kurio eina jo tėvai ar globėjai, toliau – jo mokytojai, auklėtojai ir galiausiai kiti nepilnamečio gyvenime svarbūs asmenys, taip pat kiti ekspertai, galintys užmegzti santykius su jaunuoliu tam tikrą laikotarpį. Šiame kontekste renkama ir interpretuojama informaciją galima vertinti kaip neatsiejamai susijusią su šaltiniais ir duomenų tipais. Kaip antai vieni duomenys atspindi objektyvius faktus, antri – ekspertų ir kitų asmenų atliktus vertinimus, treči duomenys yra renkami jauno asmens savianalizės ir savęs vertinimo, atspindinčio jo perspektyvą ir požiūrį į situaciją, metu. Į visa tai reikia pasižiūrėti vis per kitą įvairių vertinimo sričių, skirtingų aplinkų bei situacijų prizmę. Kalbant apie reagavimo veiksnius, kurie yra svarbūs planuojant ir įgyvendinant intervencijas, būtina išnagrinėti daugybę kitų sričių, kurios yra glaudžiai susijusios su nepilnamečio, jo/jos tėvų funkcionavimu ir su pačia sistema.

Jaunimo individualaus vertinimo priemonių, metodų ir technikų pasirinkimas ir taikymas priklauso nuo įvairių veiksnių, kriterijų bei aplinkybių, tokių kaip, pavyzdžiui, vertinimo kontekstas (vertinimo tipas, lygmuo, individualus ar grupinis požiūris, vertintojo ypatybės ir profesija, vertintojo kompetencijos ir pan.), jaunuolio savybės (amžius, lytis, branda ir pan.) ir svarbiausia – individualaus vertinimo paskirtis, tikslai, esmė (ką norime įvertinti ir kodėl).

³⁷⁹ Robert D. Hoge ir Donald A. Andrews, *Youth Level of Service/Case Management Inventory (YLS/CMI) - User's Manual* (USA, North Tonawands, New York: MHS, 2002).

„Privalomi“, arba pagrindiniai, metodai yra stebėjimo, interviu, testavimo, vertinimo ir įsivertinimo metodai, taip pat atitinkamos dokumentacijos rinkimo metodas. Nors nėra būtina, tačiau pageidautina taikyti kitus metodus ir lydinčias technikas, vadinamuosius papildomus metodus: kartais tai yra įvairios kūrybinės ir išraiškingos technikos, interaktyvūs žaidimai, sociometrija ir pan.

Kitame poskyryje išsamiau nagrinėjami ekspertų nuomonių ir individualių vertinimo ataskaitų kokybės kriterijai. Individuali vertinimo ataskaita yra vertinimo proceso kulminacija. Gera ataskaita yra tikslus ir aiškus surinktos informacijos pateikimas kartu su vertintojo aiškinimais, išvadamis ir rekomendacijomis intervencijai.

Individualaus vertinimo ataskaita

Kokios individualios vertinimo ataskaitos tikisi prokuroras ar jaunimo teisėjas, prašydamas atlikti vertinimą? Kas jiems yra aktuali informacija? Ką naudinga žinoti priimant sprendimus? Kas turėtų sudaryti individualų vertinimą? Ką vertintojai turi pateikti šiuo metu? Tai yra svarbūs klausimai, apie kuriuos turi galvoti vertintojas, taip pat teisėjas, prokuroras.

Galutinis individualaus vertinimo proceso rezultatas turėtų būti rašytinė nuomonė ir pasiūlymas (toliau – individualaus vertinimo ataskaita arba ataskaita). Joje turėtų būti visa svarbi informacija ir rekomendacijos priimant sprendimus ar įgyvendinant intervenciją. Ataskaitos struktūra priklauso nuo atlikto individualaus vertinimo rūšies ir lygio (ar tai yra preliminarus, ar išsamus ir visapusiškas vertinimas), nuo konkrečių tikslų ir klausimų, kuriems skiriama daugiausia dėmesio, taip pat nuo esamo baudžiamojo proceso etapo (vienoks vertinimas atliekamas skirtingais baudžiamojo proceso etapais arba skiriant sankcijas, o kitoks vertinimas atliekamas individualiam pagalbos planui sukurti po to, kai nepilnamečiui pažeidėjui sankcijos jau yra paskirtos).

Müller³⁸⁰, Žižak ir Koller-Trbović³⁸¹, Underwood, Chapin ir Griffin³⁸² teigia, kad, atsižvelgiant į konkretų atvejį, vertinimo metodą, siekį, tikslą ir paskirtį, individuali vertinimo ataskaita turėtų atsakyti į šiuos klausimus:

³⁸⁰ Burkhard Müller, *Sozialpädagogisches Können* (Lambertus, 1994).

³⁸¹ Žižak ir Koller-Trbović, „Intervention Measures for Juvenile Perpetrators of Crimes“, 767–789.

³⁸² Lee Underwood, Deborah Chapin ir Patrick Griffin, *Procedural Guidelines for Conducting Need/Risk Screening and Assessment* (The National Center for Mental Health and Juvenile Justice, 2002). Prieiga per internetą: http://www.ncmhj.com/wp-content/uploads/2015/02/2002- Procedural_Guidelines_for_Conducting_Need-Risk_Screening_and_Assessment.pdf [žiūrėta 2020 m. rugsėjo 1 d.].

- Ar nepilnametis turi elgesio problemų ir, jei taip, kokių?
- Ar elgesys turi vieną ar daugiau simptomų, ar elgesio problemos susijusios su daugiau dimensijų? Ką galima pasakyti apie kompleksiskumą ir gretutinius reiškinius?
- Kuriose gyvenimo srityse nepilnamečiui pasireiškia problemos?
- Kokia nepilnamečio psichosocialinio funkcionavimo įvairiose gyvenimo srityse kokybė (ypač šeimoje, mokykloje, tarp bendraamžių ir bendruomenėje)?
- Kokiose situacijose, kokių asmenų atžvilgiu, kokiomis aplinkybėmis problema yra akivaizdžiausia?
- Kokios yra elgesio pasekmės nepilnamečiui ir (arba) kitiems?
- Koks elgesio problemų dažnis, intensyvumas ir trukmė?
- Kas ir kaip atpažįsta problemą? Kaip tai mato pats nepilnametis?
- Ar yra įgimtų, fiziologinių problemų ar kitų ligų?
- Ar problema turi įtakos nepilnamečio raidos gebėjimams, mokymosi gebėjimams, veiksams, norams, motyvams, socialinėms kompetencijoms?
- Kokios yra aplinkos sąlygos ir veiksniai, didinantys ir lemiantys nepilnamečio elgesio problemas? Kas skatina problemų atsiradimą, vystymąsi ir išlikimą?
- Kokios yra nepilnamečio, jo šeimos ir platesnės aplinkos stipriosios savybės ir kompetencijos?
- Kokie yra nepilnamečio, tėvų ir specialistų lūkesčiai?
- Koks buvo ankstesnių intervencijų (jei tokių buvo) poveikis?
- Kurios intervencijos gali jam/jai labiausiai padėti? Kokia yra šių intervencijų trukmė?
- Kokios yra jo/jos galimybės pakeisti elgesį?

Norint nustatyti individualaus vertinimo proceso ir ataskaitos kokybę, Rosado³⁸³ siūlo taikyti keletą kriterijų. Šia prasme autoriai nurodo tokį minimalų geram vertinimui būdingų elementų sąrašą:

³⁸³ Lourdes M. Rosado, ed., *Kids are Different: How Knowledge of Adolescent Development Theory Can Aid Decision-Making in Courting. Understanding adolescents. A Juvenile Court Training Curriculum* (American Bar Association Juvenile Justice Center, Juvenile Law Center, and Youth Law Center, 2000). Prieiga per internetą: <http://www.modelsforchange.net/publications/178> [žiūrėta 2020 m. rugsėjo 23 d.].

- Atitinkamos identifikavimo informacijos įtraukimas (pvz., kas kreipėsi dėl įvertinimo, nepilnamečio patekimas į teisinės sistemos akiratį).
- Teisinio(-ių) klausimo(-ų), dėl kurio(-ių) turi būti sprendžiama, įvardijimas (vertinimo tikslas ir uždaviniai).
- Visų informacijos šaltinių, kuriais remiamasi, identifikavimas (pvz., medicinos ar mokyklos įrašų peržiūra, pokalbis su naudotoju, testavimas, tėvų apklausa, policijos ataskaitų peržiūra).
- Atitinkamų psichinių būsenų, gebėjimų, žinių ir (arba) įgūdžių, susijusių su nagrinėjamu teisiniu klausimu, aprašymas.
- Psichinių būsenų, gebėjimų, žinių ir (arba) įvertintų įgūdžių santykio nustatymas, taip pat šių elementų priežastinio ryšio su klausimais, kuriais domisi prokuratūra ar Jaunimo teismas, aprašymas ir paaiškinimas.
- Informacija, suteikianti išvadoms kontekstą.
- Informacija, leidžianti įvertinti pateiktas išvadas. Į kokius išorinius apribojimus (pvz., testavimo sąlygos, patys testai, laikas, kuris ekspertui buvo skirtas apklausti atitinkamas šalis, pagrindinės informacijos, kurią profesionalas galėjo surinkti ir peržiūrėti, kiekis ir kt.) turėtų būti atsižvelgta pasikliaujant eksperto išvadomis?
- Konkrečios intervencijos rekomendacijos (kai tai yra priimtina), bandant nustatyti tinkamas intervencijas, kurias galima taikyti bendruomenėje.

Plačiąja prasme ataskaitoje pateikiama surinktos informacijos interpretacija ir sintezė atsižvelgiant, viena vertus, į nepilnamečio elgesio problemų tipą ir lygį, galimas šių problemų interpretacijas, „priežastis“ ir rizikos veiksnius, rodomus poreikius, stipriąsias puses ir apsauginius veiksnius, jauno žmogaus asmeninius, šeimos ir mokyklos klausimus bei, kita vertus, į aplinkos potencialą tenkinti tuos poreikius. Ataskaitoje randama pasirinkta, bet integruota ir interpretuota informacija, reikalinga individualaus vertinimo suformuluotiems klausimams spręsti. Buvo sukurtos instrukcijos ir rekomendacijos, nurodančios, kaip atlikti vaikų ir jaunimo, kurie demonstruoja socialiai nepriimtina³⁸⁴ elgesį, vertinimą. Pagal šias instrukcijas, vertinimo ataskaitos turi atitikti konkrečius kokybės kriterijus ir tam tikras gaires:

³⁸⁴ *Instructions and Recommendations for the Assessment of Children and Youth who Manifest Socially Unacceptable Behaviour* (Zagreb: Republic Institute for Social Work, 1984).

1. Duomenų tinkamumas, o tai reiškia, kad duomenys ataskaitose turėtų būti atrinkti, naudingi, tikslingi, svarbūs ir susiję su nepilnamečiu tiek jo elgesio, tiek jo bendro psichosocialinio funkcionavimo atžvilgiu. Be to, duomenys turi bent iš dalies atspindėti esminius asmenybės aspektus, todėl jie negali būti bendriniai, tinkantys visiems jaunuoliams. Tai reiškia, kad turėtų būti nagrinėjami tik su intervencija susiję duomenys ir jie turi būti konkretūs bei specifiški. Trumpai tariant, ataskaitoje turi būti tik svarbi informacija, skirta nepilnamečio poreikiams suprasti, taip pat informacija, reikalinga sprendimų priėmimui ar tolesnėms intervencijoms.
2. Argumentavimas reiškia, kad ataskaitoje būtina nurodyti duomenų šaltinius, taip pat specialistų argumentus dėl pateiktų duomenų aiškinimo, kad būtų galima patikrinti ir patvirtinti surinktą informaciją ir (arba) atskiras vertinimo ataskaitas. Be to, duomenys turėtų būti aiškinami atsižvelgiant į jų reikšmę nepilnamečiui ir siūlomą intervenciją. Būtina paaiškinti, kaip ir kodėl duomenys interpretuojami tam tikru būdu, kad informaciją būtų galima suprasti ir patikrinti.
3. Ar ataskaita yra suprantama, priklauso nuo dviejų svarbių aspektų. Viena vertus, skirtingų vertintojų vartojama terminologija gali būti nesuprantama kitiems (teisės) specialistams ar baudžiamojo proceso dalyviams. Be to, ekspertai tiems patiems reiškiniams apibūdinti kartais vartoja skirtingą kalbą ar terminologiją (ar net turi skirtingą reiškinių supratimą), o tai gali sukelti painiavos ir problemų aiškinant ir suprantant ataskaitą, jos išvadas ir pasiūlymus. Kartais kai kurie ekspertai vartoja neprofesionalią kalbą, o tai taip pat yra problema ir to reikėtų vengti. Kita vertus, kalbant apie ataskaitos suprantamumą, svarbu pažymėti, kad kartais vertintojai rašo apie tokius nepilnamečio poreikius, kurių nei supranta, nei turi kompetencijų juos vertinti, o tai nėra nei profesionalu, nei žmogiškai pagrįsta. Tokiais atvejais (o tai turėtų būti retai) specialistai turėtų būti atviri ir sąžiningi bei pasakyti, jog dėl konkrečių priežasčių negali pateikti tikslesnės nepilnamečio elgesio problemų ataskaitos ir aiškinimo. Tad reikėtų būti profesionaliam, sąžiningam ir palikti vertinimą tiems specialistams, kurie yra kompetentingi įvertinti tas specifines savybes ar pateikti atsakymą į vertinimo klausimą.
4. Įsitikinimo principas reiškia, kad duomenys, informacija ir išvadų aiškinimas turėtų suteikti tvirtą pagrindą sprendimui priimti. Be to, ataskaitos

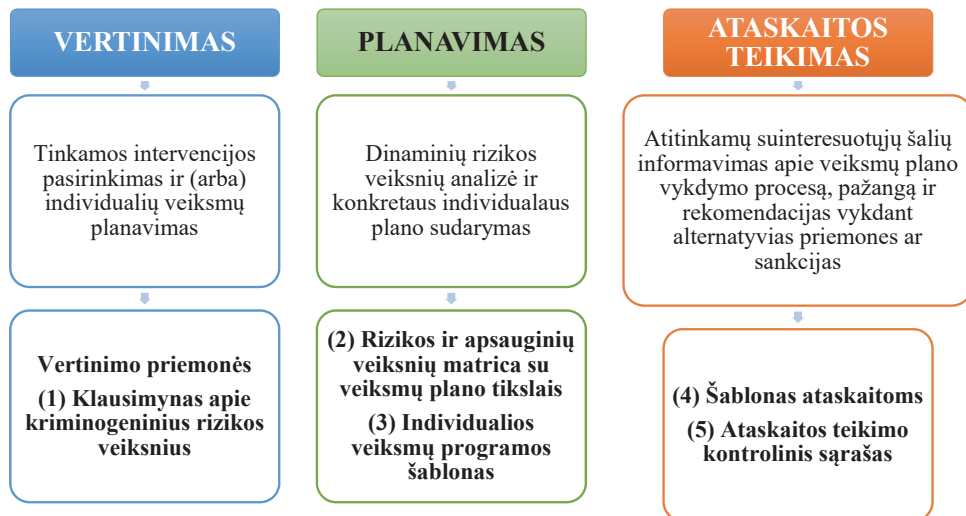
duomenys ir aiškinimai turi logiškai vesti prie pasirinkto ar siūlomo sprendimo dėl procedūros ar profesionalų intervencijos. Tačiau, kaip minėta pirmiau, kai kuriais atvejais profesinė moralė suteikia ekspertui teisę susilaikyti nuo sprendimo, kai jam trūksta atitinkamos informacijos ar būtinų kompetencijų individualiam vertinimui (tačiau tai negali būti taisyklė!). Dar daugiau, šis principas susijęs su nepilnamečio būsimo elgesio prognozėmis, kurios taip pat grindžiamos ataskaitose pateiktais duomenimis. Todėl būtina nustatyti, kokiomis konkrečiomis sąlygomis, esant konkrečiai intervencijai, galima pasiekti optimalių rezultatų ir pasekmių konkretaus nepilnamečio atžvilgiu. Štai kodėl būtina nurodyti konkrečias problemas, iššūkius ir sunkumus, kurių galima tikėtis, bet dar svarbiau yra pabrėžti tas (teigiamas) asmenybės, elgesio ir kitas aplinkybes, kurios gali tapti atspirties tašku, pagrindu ir pamatu būsimai intervencijai. Ataskaitoje pateiktos intervencijos rekomendacijos ir pasiūlymai turėtų būti įmanomi įgyvendinti praktiškai ir pateikiami konkrečiai bei nedviprasmiškai. Pavyzdžiui, neįmanoma pasiūlyti intervencijos, kurios nėra konkrečioje bendruomenėje, nors akivaizdu, kad tokia intervencija labiausiai tiktų konkrečiu atveju. Todėl būtina ir pageidautina ataskaitoje visada pabrėžti tuos elementus, kurie vertinami kaip reikalingi ir tinkami, kad būtų galima nuolat rasti skirtingus, geresnius sprendimus bei intervencijos galimybes. Tačiau taip pat svarbu pateikti tokias rekomendacijas dėl intervencijos, kurias būtų įmanoma įgyvendinti esant tam tikroms aplinkybėms, kad nepilnamečiui atsirastų reali galimybė pasikeisti. Trumpai tariant, ataskaitoje turėtų būti pateikti atsakymai į konkrečius diagnostinius klausimus, taip pat aiškios, realistiškos ir naudingos rekomendacijos dėl intervencijos taikymo bei intervencijos planas, kai to reikia. Rekomendacijos ir pasiūlymai dėl tolesnių intervencijų (jei tokių reikia) yra ataskaitos dalis, todėl jie taip pat turi būti realistiški, įmanomi įgyvendinti praktiškai ir konkrečiai bei nedviprasmiškai pateikti.

Taigi kitame poskyryje kaip pavyzdys aprašoma Kroatijoje galiojanti individualaus vertinimo praktinio įgyvendinimo metodika, planavimas ir ataskaitų teikimas.

7.3. Individualaus vertinimo įgyvendinimo metodologija: vertinimas, planavimas ir ataskaitų teikimas

Kroatijoje vertinimo, planavimo ir ataskaitų teikimo procesas, įgyvendinant alternatyvias priemones ar sankcijas nepilnamečių pažeidėjų atžvilgiu, buvo standartizuotas specialaus Vadovo ir mokomosios medžiagos³⁸⁵ pagrindu dar 2012 m. Minėtas standartizavimo procesas buvo reikalingas dėl skirtingos praktikos, susiklosčiusios skirtinguose Kroatijos regionuose. 2012 m. buvo sukurtos vienodos šių procedūrų struktūros formos ir instrukcijos bei organizuoti mokymai socialinės rūpybos sistemos specialistams.

Kaip minėta, nepilnamečių baudžiamosios justicijos sistemoje yra du pagrindiniai vertinimo tikslai: 1) baudžiamojo proceso pradžioje, pateikus baudžiamojo kaltinimo aktą, kaip pagrindas tinkamiausiai priemonei ar sankcijai (intervencijai) parinkti, ir 2) konkrečios priemonės ar sankcijos įgyvendinimo pradžioje, kai vertinimo tikslas yra parengti pagalbos veiksmų planą. Proceso dalių ir naudojamų medžiagų scheminis pavaizdavimas pateiktas žemiau:

3 paveikslas. Vertinimo, planavimo ir ataskaitų teikimo proceso schema

³⁸⁵ Ricijaš, *Assessment, Planning and Reporting for Juvenile Alternative Sanctions*.

Kroatijos nepilnamečių justicijos sistema nenaudoja standartizuoto aktuarinio rizikos ir poreikių vertinimo instrumento nepilnamečių kriminogeninės rizikos lygiui nustatyti. Skirtinguose moksliniuose projektuose mokslo tikslais buvo naudojami užsienio instrumentai (pvz., YLS / CMI): iki šiol nė viena iš šių priemonių nebuvo standartizuota ar įgyvendinta nepilnamečių justicijos sistemoje kaip privaloma procedūra. Todėl specialistai naudoja struktūruotas formas vertindami interviu ir anamnezės duomenis, taip pat kurdami individualų pagalbos planą ir rašydami ataskaitą. Kuriant individualų pagalbos planą pasitelkiami ir kitų vertinimų (pavyzdžiui, asmenybės bruožų) rezultatai bei informacija. Aukščiau pateiktame paveiksle parodytos priemonės yra detalios pristatytos tolesniuose skyriuose.

Svarbių rizikos veiksnių įvertinimas:

klausimynas apie kriminogeninės rizikos veiksnius

Kaip jau minėta, Kroatijoje nėra priimtų standartizuotų rizikos ir poreikių vertinimo instrumentų. Todėl Kriminogeninės rizikos veiksnių klausimynas (toliau – klausimynas) buvo sukurtas specialistams kaip vadovas, pateikiantis svarbiausią informaciją, kurią reikėtų rinkti ir (arba) įvertinti, norint sukurti individualų pagalbos planą / programą³⁸⁶. Šį klausimyną sudaro statinių ir dinaminių rizikos veiksnių spektras, kuris yra svarbus apibūdinant ir suprantant konkretų nusikalstamą elgesį ir planuojant intervencijas. Klausimyno struktūra (schematiškai pavaizduota 4 paveiksle) atitinka teorinį rizikos, poreikio ir atsako (reagavimo) modelį (angl. *risk-need-responsivity model*)³⁸⁷. Ji taip pat suteikia galimybę profesionalui (vertintojui) pridėti savo aprašymus (svarbias charakteristikas), nes teorija, kad ir kokia išsami ir detalizuota, niekada negali numatyti visų rizikos veiksnių konkrečiu atveju, tai yra jauno žmogaus gyvenime. Kriminogeninės rizikos veiksniai skirstomi į dvi pagrindines kategorijas:

- 1) **statiniai rizikos veiksniai** – tie, kurių negalima pakeisti, tačiau jie yra svarbūs dabartiniam elgesiui suprasti ir į juos reikėtų atsižvelgti (daugiausia istoriniai, praeities elementai);

³⁸⁶ Individuali pagalbos programa yra oficiali teisinė individualaus pagalbos plano sąvoka (Jaunimo teismų įstatymas).

³⁸⁷ Žr. šios knygos 3 skyrių.

- 2) **dinaminiai rizikos veiksniai** – veiksniai, kuriuos tam tikru lygiu galima pakeisti arba daryti jiems įtaką. Jie yra kriminogeninių ir (arba) pagalbos poreikių supratimo pagrindas.

4 paveikslas. Kriminogeninės rizikos veiksnių klausimyno schema

Statiniai rizikos veiksniai yra aprašomieji, o vertintojas turėtų perskaityti kiekvieną punktą (kintamąjį) ir parašyti, ar kokia nors charakteristika yra reikšminga konkrečiu atveju. Vertintojas taip pat turėtų nepamiršti, jog šiame klausimyne parašyta informacija yra prieinama kitiems specialistams, įtrauktiems į baudžiamąjį procesą, ir galbūt pačiam nepilnamečiui bei jo tėvams ar globėjams. Tad vartojama kalba turėtų būti profesionali ir tinkama, o visa informacija turėtų būti teisinga ir patikrinta, arba turėtų būti pažymima, jog ji yra gauta, pavyzdžiui, iš nepilnamečio ar tėvų ataskaitų. Be individualaus pagalbos plano įvertinimo ir sudarymo, vertintojas gali naudoti šį klausimyną kaip šabloną atlikdamas interviu ir rinkdamas informaciją vertinimo ataskaitai rašyti.

Dinaminių rizikos veiksnių srityje išvardytos skirtingos nepilnamečio, jo šeimos, mokyklos, bendraamžių ir bendruomenės, kurioje jie gyvena, asmenybės ir elgesio ypatybės. Vertintojo užduotis yra nustatyti, ar kiekvieno punkto aprašymas

atitinka nurodytą charakteristiką, ir jei taip, kokią riziką ji kelia dabartiniam elgesiui ir būsimam delinkvenciniam elgesiui (maža, vidutinė ar didelė rizika). Pagrindinis šios dalies tikslas yra padėti vertintojams sutelkti dėmesį į tas sritis, kuriose reikėtų atlikti intervencijas.

Dinaminiai veiksniai yra susiję su dabartine nepilnamečio situacija ir turėtų atspindėti praėjusių šešių mėnesių laikotarpį. Ši informacija taip pat labai svarbi visiems asmenims, dalyvaujantiems įgyvendinant intervencijas, todėl turėtų būti prieinama kitiems ekspertams. Pavyzdžiui, jos gali prireikti, jei kokių nors korekcinų (konsultavimo) priemonių įgyvendinimas yra pavestas išorės darbuotojui ar kitam socialinės rūpybos centro darbuotojui, taip pat situacijose, kai nepilnamečiui paskiriama atlikti konkrečią pareigą kitoje institucijoje (pvz., bendruomeninio darbo atveju).

Pirmojoje dalyje pateikiamas įvairių individualių rizikos veiksnių sąrašas, kai dėmesys turėtų būti sutelktas į elgesį, o ne į asmenybės bruožus ar psichikos sveikatos diagnozes. Tai ypač pasakytina apie situacijas, kai oficiali sveikatos patikra nebuvo atlikta ir nėra nustatytos diagnozės. Todėl, pavyzdžiui, vertintojas, užuot įvertinęs „impulsyvumą, agresiją, nerimą“, daugiau dėmesio skiria pasireiškiančiam elgesiui, pavyzdžiui, impulsyvus elgesys, agresyvus elgesys, nerimastingo elgesio simptomai. Šie elementai yra svarbūs, kadangi pagalbos poreikiai dažnai atspindi skirtingus socialinius ir emocinius įgūdžius, kurie savo ruožtu prisideda prie geresnių savikontrolės, problemų ir konfliktų sprendimo įgūdžių ir (arba) būdų įveikti nemaloniais emocijas. Žinoma, tai nereiškia, kad nereikia papildomų psichiatrinių, psichologinių ir (arba) psichoterapinių intervencijų. Anaiptol. Tačiau priemonės individualiems pagalbos poreikiams pasiekti ir tenkinti yra išdėstytos individualiame pagalbos plane kaip atskiras dokumentas, o į alternatyvių priemonių ar sankcijų įgyvendinimą gali būti įtraukti kiti psichosocialiniai specialistai.

Vertindamas visus rizikos veiksnius pagal kontrolinį sąrašą, vertintojas nustato su tokiu elgesiui ar savybe susijusios rizikos lygį; tai išties reiškia šiek tiek savavališką profesinę nuomonę. Tačiau šis kontrolinis sąrašas nėra oficiali statistinės patikros priemonė ar skalė, turinti taškus, ribas ir kriminogeninės rizikos kategorijas. Tai yra tik vadovas vertintojams, naudotinas norint nustatyti visus svarbius veiksnius, kurie gali prisidėti prie rizikingo, nusikalstamo elgesio ir kuriuos reikėtų spręsti atliekant intervencijas. Elementams, kurie vertinami kaip

vidutinio sunkumo ir didelės rizikos, reikalingas specialus intervencijos planas, todėl jie turėtų būti peržiūrėti ir išsamiau išdėstyti kituose dokumentuose. Be to, vertintojas gali naudoti šį kontrolinį sąrašą kaip šabloną atlikdamas interviu ir rinkdamas informaciją, norėdamas parašyti vertinimo ataskaitą.

Individualios pagalbos programos sukūrimas

Įvertinę procesą ir geriau supratę nepilnamečio bruožus, elgesio modelius, santykius ir aplinkybes, specialistai turėtų pradėti rengti individualų pagalbos planą. Kroatijoje Individuali pagalbos programa yra oficialus dokumentas, sukurtas bendradarbiaujant su nepilnamečiu ir jo tėvais ar globėjais, kurie taip pat turėtų jį pasirašyti kaip savo sutikimo įrodymą.

Individualios pagalbos programai sukurti numatytos dvi struktūruotos formos:

1. Rizikos, apsauginių veiksnių ir pagalbos tikslų matrica.
2. Individualios pagalbos programos forma intervencijai įgyvendinti.

Rizikos, apsauginių veiksnių ir pagalbos tikslų matrica

Rizikos, apsauginių veiksnių ir pagalbos tikslų matrica padeda lengvai nustatyti didelės ir vidutinės rizikos veiksnius ir apibrėžti individualių pagalbos priemonių apsauginius veiksnius ir tikslus, kaip to reikalauja individuali pagalbos programa. Yra dvi priežastys, kodėl į šią matricą rizikos veiksnius, jau pateiktus klausimyne, būtina įtraukti pakartotinai.

Pirma, klausimynas naudojamas vertinimui prieš ankstesnį procesą ir jo metu. Matrica užpildoma paskyrus galutinę sankciją, ir ją gali užpildyti kitas asmuo. Neretai vienas profesionalas atlieka vertinimą, o kitas specialistas, kuris atliks intervenciją (sankciją), planuoja individualią pagalbą.

Antroji priežastis yra susijusi su konkrečia informacija, įrašyta į matricą, ir kartu susijusi su klausimynu. Matricoje daugiau dėmesio skiriama dinaminiams rizikos veiksniams ir papildomai nurodomi apsauginiai veiksniai (stipriosios pusės) bei intervencijos tikslai. Pirmoji matricos dalis, apimanti statinius rizikos veiksnius, paprastai atkartoja „istorinius rizikos veiksnius“, nurodytus klausimyne, tačiau šiek tiek kitaip. Šioje dalyje vienoje vietoje apibendrinami nustatyti

pagrindiniai statiniai veiksniai, kurie yra labai naudingi kitiems nepilnamečių justicijos specialistams, ypač teisės specialistams, kurie stebi (prižiūri) sankcijų ir pagalbos suteikimo proceso įgyvendinimą (pvz., jaunimo teisėjams ir jaunimo prokurorams).

Antroji matricos dalis yra ypač svarbi individualiai pagalbos programai, nes joje užfiksuoti nepilnamečio ir (arba) jo aplinkos apsauginiai veiksniai ar stipriosios pusės, padedančios pasiekti pagalbos tikslus. Kadangi intervencijos planavimo procesas taip pat yra intervencijos proceso dalis, nepaprastai svarbu, kad nepilnametis suvoktų savo stipriąsias ir teigiamas puses ir kad šios būtų pastebėtos ir užfiksuotos oficialiame dokumente. Vertinimo procese ir pagalbos plane neturėtų būti daugiausia dėmesio skiriama rizikos veiksniams, neigiamam elgesiui ar neigiamoms tokio elgesio psichosocialinėms pasekmėms.

Pagalbos tikslų gali būti mažiau nei nustatytų rizikos veiksnių, nes dažnai tas pats tikslas gali apimti kelis rizikos veiksnius (taip atsitinka dėl įvairių sąsajų ir rizikingo elgesio pasireiškimo konteksto). Pavyzdžiui, jei pagalbos tikslas yra pasiekti geresnių bendravimo ir savitvartos įgūdžių, šio tikslo įgyvendinimas taip pat turėtų turėti įtakos agresyviai elgesiui, impulsyviai elgesiui ir šeimos santykiams. Todėl svarbu pasirinkti tinkamiausią intervenciją ir tiksliai apibrėžti pagalbos tikslus, kurie būtų suprantami nepilnamečiui. Tokiu būdu nepilnametis sužino, ko tikimasi intervencijos procese (taikant korekcinę priemonę ar sankciją), ne tik atsižvelgiant į būsimą nusikalstamą elgesį, bet ir į platesnius psichosocialinio funkcionavimo aspektus.

Rizikos ir apsauginiai veiksniai (stipriosios pusės), taip pat pagalbos tikslai matricoje yra surašyti papunkčiui kaip trumpos pastabos. Matrica nėra skirta išsamiam aprašymui, nes išsamesnę informaciją apie kontekstą, pagalbos metodus, terminus, į procesą įtrauktus specialistus pateiks Individuali pagalbos programa.

5 lentelė. Dinaminių rizikos ir apsauginių veiksnių (stipriųjų pusių) bei atitinkamų pagalbos tikslų pavyzdys

INDIVIDUALŪS RIZIKOS VEIKSNIAI		
RIZIKOS VEIKSNIAI	APSAUGINIAI VEIKSNIAI	PAGALBOS TIKSLAI
<ul style="list-style-type: none"> • neapgalvotas ir impulsyvus elgesys • agresyvus atsakas frustracijos situacijose 	<ul style="list-style-type: none"> • rodo empatiją ir adekvačias emocines reakcijas, kai to tikimasi • priima intervenciją ir profesionalą 	<ul style="list-style-type: none"> • savikontrolės ir tinkamų reakcijų plėtojimas frustracijos situacijose
APLINKOS RIZIKOS VEIKSNIAI		
ŠEIMOS CHARAKTERISTIKA		
<ul style="list-style-type: none"> • lengvabūdiškas ir nenuoseklus motinos elgesys • paviršutiniškas motinos bendradarbiavimas pagalbos teikimo metu 	<ul style="list-style-type: none"> • santykiai tarp nepilnamečio ir motinos yra atviri ir abu yra emociškai stiprūs 	<ul style="list-style-type: none"> • autoritetingo ir nuoseklaus motinos auklėjimo stiliaus suformavimas • vidinės motyvacijos ugdymas ir nuoseklus bendradarbiavimas pagalbos teikimo metu
MOKYKLOS CHARAKTERISTIKA		
<ul style="list-style-type: none"> • didelis nusikalstamo elgesio lygis tarp kitų mokinių mokykloje 	<ul style="list-style-type: none"> • auklėtojas daro teigiamą autoritetingą poveikį nepilnamečiui 	<ul style="list-style-type: none"> • pasipriešinimo neišvengiamai bendraamžių įtakai įgūdžių stiprinimas
BENDRAAMŽIŲ CHARAKTERISTIKA		
<ul style="list-style-type: none"> • du artimiausi draugai yra žinomi kaip pažeidėjai ir jų atžvilgiu priimtas teismo sprendimas dėl korekcinės priemonės taikymo 	<ul style="list-style-type: none"> • nepilnametis turi tam tikrų ryšių su draugais iš pradinės mokyklos, kurių elgesys yra prosocialus 	<ul style="list-style-type: none"> • artimų santykių su prosocialiais bendraamžiais stiprinimas

Kai tai įmanoma, rizikos veiksnius reikėtų apibrėžti kaip elgesį, o ne fiksuotus asmenybės bruožus ar diagnozes. Dauguma psichosocialinių intervencijų nepilnamečių justicijos sistemoje yra ne psichiatrinės ar psichoterapinės kilmės, tai yra socialinių darbuotojų, socialinių pedagogų ir (arba) psichologų ir kitų pedagogų teikiamos konsultavimo, priežiūros ar korekcinės priemonės. Jomis siekiama pakeisti nepageidaujamą, žalingą, rizikingą ir neteisėtą elgesio formą. Todėl tokių elgesį būtina apibrėžti matricoje, taip pat nepamiršti pabrėžti stipriąsias puses, galimybes bei laukiamus rezultatus. Suprantama, kad kai kurie mažiau funkciniai asmenybės bruožai skatina skirtingą rizikingą elgesį, tačiau korekcinės priemonės nėra psichoterapinis gydymas.

Intervencijos tikslai turėtų būti realistiški, atsižvelgiant į kiekvieno konkretaus atvejo galimybes ir kontekstą; bet to, šie tikslai turėtų būti apibrėžti teigiamai, tai yra taip, kad atspindėtų pageidaujamą elgesį, t. y. pageidaujamas aplinkybes. Pavyzdžiui, tikslas neturėtų būti apibrėžtas taip: „...nepilnametis nesivelia į žodinius konfliktus...“; o „...nepilnametis pagerino bendravimo įgūdžius spręsdamas problemas...“.

Individuali pagalbos programa

Sukurti ir parengti individualaus elgesio su kiekvienu nepilnamečiu, kuriam taikomos sankcijos nepilnamečių justicijos sistemoje, programą Kroatijoje yra teisinė pareiga. Įstatymai nustato terminus ir temines sritis, kurias turėtų apimti programa. Kaip jau buvo minėta, nepilnametis ir jo tėvai ar globėjai privalo pasirašyti programos dokumentą parodydami, jog sutinka su jos turiniu. Jei jie atsisako šį dokumentą pasirašyti (priimti), pagal įstatymą socialinės rūpybos centras privalo skubiai informuoti Teismą ir (arba) jaunimo prokurorą apie negalėjimą taikyti sankciją.

Individualios pagalbos programos formoje pateikiama visa reikalinga informacija apie atvejį – tai yra oficiali informacija, dokumentai, kurie buvo naudojami kuriant programą, interviu, kurie buvo atlikti programos sudarymo tikslais, galiausiai nustatyti rizikingas elgesys bei intervencijos planas. Ši informacija liečia toliau pateiktas sritis:

1. Individualūs veiksniai.
2. Mokykla ir mokymasis.
3. Šeimos aplinkybės.
4. Bendraamžiai, laisvalaikis, bendruomenė.

Kiekvienoje iš įvardytų individualios pagalbos programos sričių randami šeši elementai, kurie atspindi individualaus pagalbos plano esmę: tai yra konkrečių rizikos veiksnių apibrėžimas, plano aprašymas, pagalbos tikslai, taikytini metodai ir procedūros, dalyviai, kurie turi užsiimti šia konkrečia intervencijos dalimi, bei galiausiai numatomi terminai.

Pranešimas apie sankciją

Kroatijos įstatymai reikalauja nuolat stebėti kiekvienos nepilnamečiui paskirtos bausmės vykdymą. Ši stebėsena vykdoma dviem būdais: (1) už vykdymą, įgyvendinimą atsakinga institucija kas tris mėnesius privalo rašyti ataskaitas apie procesą ir rezultatus teismui ir prokuratūrai, ir (2) teismas, paskyręs bausmę, bent kartą per šešis mėnesius rengia specialius kontrolei skirtus teismo posėdžius, kad geriau suprastų bausmės vykdymo procesą ir nuspręstų dėl jos pratęsimo tam tikrais atvejais. Taigi rašytinės ataskaitos yra ypač svarbios, kadangi jose pateikiama intervencijų ir rezultatų santrauka per tam tikrą laikotarpį.

Ataskaitų formoje taip pat galima rasti struktūruotą schemą, kurioje pateikiama visa informacija apie sankcijų įgyvendinimo kokybę; ši informacija reikalinga kitoms institucijoms (Jaunimo teismui ir prokuratūrai). Be oficialios informacijos, ataskaitose turėtų būti išsamiai aprašytos šios keturios sritys:

1. pagrindinės intervencijos sritys per ataskaitinį laikotarpį;
2. ryšių per ataskaitinį laikotarpį analizė (susitikimai, telefoniniai kontaktai, el. paštas ir kt.);
3. individualioje pagalbos programoje apibrėžtų intervencijų aprašymas ataskaitiniu laikotarpiu;
4. tolesnių intervencijų pasiūlymai.

Papildomas ataskaitų teikimo klausimynas yra naudinga priemonė, ypač teikiant ataskaitas apie alternatyvias priemones ar bausmes, pavyzdžiui, tas, kurios vykdomos bendruomenėje. Šiame klausimyne pateikiama „pirmo žvilgsnio“ informacija apie pagrindines temas, kurios gali dominti jaunimo teisėją, jaunimo prokurorą, teismo specialistus ne teisininkus ir prokuratūrą, besirengiant aukščiau minėtiems kontrolei skirtiems teismo posėdžiams. Šis ataskaitų teikimo klausimynas pridedamas prie kiekvienos ataskaitos ir apima šias keturias temas:

1. bendri bendradarbiavimo veiksniai;
2. nustatytų rizikos veiksnių pokyčiai ir pažanga (rizikingas elgesys);

3. informacija apie recidyvą;
4. pasiūlymas dėl tolesnės intervencijos (jei yra).

7.4. Ko galima pasimokyti iš individualaus vertinimo įgyvendinimo Kroatijoje tyrimo?

Kaip atskleista ankstesniuose poskyriuose, nors teisinė, teorinė ir profesinė sistema siunčia aiškias žinutes apie individualaus vertinimo svarbą ir individualaus vertinimo atlikimo principus, Kroatijos praktikoje vis dar susiduriama su tam tikrais iššūkiais. Atitinkami šios srities tyrimai³⁸⁸ rodo sunkumus bei teikia rekomendacijas sisteminiam tobulinimui (dėl išsamesnės informacijos žr. 6 lentelę).

³⁸⁸ Neven Ricijaš, „Delinquent Behavior Attributions of Low-Risk and High-Risk Juvenile Delinquents“, *Criminology & Social Integration* 17(1) (2009): 13–26.

Nivex Koller-Trbović, Branko Nikolić ir Gabrijela Ratkajec Gašević, „Comparison of Risk/Need Assessment Instruments for Children and Youth“, *Criminology & Social Integration* 18(2) (2010): 1–14.
Ivana Pencinger, „Checking the Criteria for Differentiation of Correctional Measures Ordered by Court“, (magistro darbas, University of Zagreb, 2010).

Anja Mirosavljević ir Nivex Koller-Trbović, „Checking if Institutional Programs are Matched with the Results of Risk and Needs Assessment in a Croatian Context“, *Emotional and Behavioural Difficulties* 16(3) (2011): 263–275.

Antonija Žižak ir Nivex Koller-Trbović, eds., *Risks and Strengths Assessment Aimed for Treatment Planning (Results of Scientific Project: Matching interventions with Needs of Children at Risk- Creating a Model)* (Zagreb: Faculty of Education and Rehabilitation Sciences University of Zagreb, 2013).

Sara Radić, Marijana Majdak ir Lucija Vejmelka, „The Purpose of Correctional Measure from the Perspective of Young Perpetrators in Only Correctional Institution for Young Boys in Croatia“, pranešimas konferencijoje „Global Conference on Psychology Research“, Barcelona, 2014 m. lapkričio 28–29 d.).

Neven Ricijaš, Ivana Jeđud Borić, Martina Lotar Rihtarić ir Anja Mirosavljević, *Intensified Care and Supervision from the Perspectives of Youth and Measure Leaders* (Zagreb: UNICEF Office for Croatia, 2014).

Nivex Koller-Trbović, Anja Mirosavljević ir Ivana Jeđud Borić, *Assessment Process in Welfare Educational Institutions in Croatia-State of the Art. Internal report* (Zagreb: UNICEF, 2015).

Nivex Koller-Trbović, Anja Mirosavljević ir Ivana Jeđud Borić, *The Internal Report on the Joint Meeting with the Participants of the Project “Assessment process in welfare educational institutions in Croatia” and Four Regional Consultations* (UNICEF Office for Croatia, 2016a).

Nivex Koller-Trbović, Anja Mirosavljević ir Ivana Jeđud Borić, *Summary of Regional Consultations Carried Out in Zagreb, Osijek, Rijeka and Split with Professionals Employed in Centres for Social Welfare, State Attorney’s Offices and Youth Courts on the Subject of the Assessment of Children and Youth. Internal Report* (UNICEF Office for Croatia, 2016b).

Dora Dodig Hundrić, Neven Ricijaš, Anja Mirosavljević ir Sabina Mandić, *National report – Croatia, (Project Report: Procedural Safeguards of Accused or Suspected children: Improving the Implementation of the Right to Individual Assessment (IA-CHILD), 2019).*

6 lentelė. Individualaus vertinimo sunkumai ir iššūkiai Kroatijoje ir sistemos tobulinimo rekomendacijos, suformuluotos remiantis projekto metu atliktu tyrimu

SUNKUMAI	REKOMENDACIJOS
<ul style="list-style-type: none"> ● Jaunimo teisėjams ir jaunimo prokurorams trūksta specializavimosi. ● Nepakankamas (specializuotų ne teisininkų) ekspertų skaičius teisingumo sistemoje ir socialinės rūpybos centruose. ● Ilgas teismo procesas ir ilgas laiko tarpas tarp vertinimo, sprendimų priėmimo ir sankcijų įgyvendinimo. ● Gynybos advokatai nėra pakankamai kompetentingi dalyvauti Jaunimo teismo procesuose (išnaudodami visus galimus žingsnius gynėjai sulėtina procedūras, kartu nepripažindami, kad tai prieštarauja nepilnamečio interesams). ● Teismų praktikos nevienodumas nacionaliniu lygmeniu. ● Jaunimo teisėjų darbo suderinimo trūkumas nacionaliniu lygiu. ● Vienodų vertinimo procedūrų trūkumas nacionaliniu lygiu. ● Priemonių ir sankcijų parinkimo kriterijai nėra vienodi (priemonės ir sankcijos ne visada derinamos su nepilnamečių poreikiais ir rizikos lygiais). ● Pagalba (gydymas) nepilnamečių įstaigose yra nekokybiška ir neveiksminga, todėl retai taikoma. ● Abejotina kai kurių Jaunimo teismų gautų individualaus vertinimo ataskaitų kokybė. ● Nepakankamai pripažįstamas dėmesio sutelkimo į teigiamą pusę principas vertinimo proceso metu (daugiau dėmesio skiriama problemoms, neigiamiems nepilnamečio ir jo aplinkos aspektams). ● Dėl nepakankamo finansavimo tik nedidelis kaltinamųjų ar įtariamųjų nepilnamečių skaičius teismo arba prokuratūros yra siunčiamas instituciniam ar visos dienos vertinimui. 	<ul style="list-style-type: none"> ● Jaunimo teisėjų ir jaunimo prokurorų specializacija (siekiant užtikrinti, kad prokurorai ir jaunimo teisėjai dirbtų tik bylose, kurios patenka į JTĮ/11 kompetenciją). ● Privalomi gynėjų, prokurorų ir jaunimo teisėjų, dirbančių su nepilnamečiais, mokymai. ● Investicijos į visą gyvenimą trunkantį specialistų mokymą (tiek atliekančių, tiek besinaudojančių individualiu vertinimu). ● Procesinių nuostatų pakeitimas siekiant pagreitinti teismo procesą. ● Jaunimo teisėjų procedūrų ir praktikos suderinimas. ● Vertinimo proceso, metodų, technikų, priemonių ir procedūrų „standartizavimas“ siekiant vienodesnio nepilnamečių vertinimo proceso. ● Sankcijų (ypač institucinių) įgyvendinimo kokybės gerinimas.

Kita vertus, literatūra ir tyrimai nepilnamečių individualaus vertinimo Kroatijoje tema nurodo daugelį gerosios praktikos pavyzdžių ir teigiamų individualaus vertinimo mūsų šalyje³⁸⁹ bruožų:

- Individualus vertinimas buvo ir yra įgyvendinamas ir seniai taikomas teisingumo ir socialinės rūpybos sistemose, kurios glaudžiai bendradarbiauja nepilnamečių bylose.
- Nepilnamečių vertinimas nuo seno įtvirtintas teisės aktuose; tinkamos kokybės teisinis reglamentavimas.
- Kroatijos įstatymuose atsižvelgiama į tarptautines gaires bei rekomendacijas dėl procedūrų įtariamiesiems ar kaltinamiesiems nepilnamečiams ir šios yra įtraukiamos į atitinkamus teisės aktus.

³⁸⁹ Nivex Koller-Trbović, „Diagnosis as a Presumption of Treatment“, *Criminology & Social Integration* 4(1) (1996): 61–72.

Dejana Bouillet, *Manual for Differentiated Treatment of Juvenile Delinquents Based on the Conceptual Level with Instructions for the Use of Unfinished Sentences Test* (University of Zagreb, 1998).

Đurđa Križ, „The Criteria for Selection of Youth Educational Measures in the Light of the Juvenile Courts Act“, *Croatian Annual of Criminal Law and Practice* 6, 2 (1999).

Žižak ir Koller-Trbović, „Intervention Measures for Juvenile Perpetrators of Crimes“, 767–789.

Nivex Koller-Trbović ir Antonija Žižak, eds., *Participation of a Child in the Process of Needs Assessment and Interventions Planning – Social-Pedagogical Approach* (University of Zagreb, 2005).

Neven Ricijaš, „Instruments of Assessment of Children and Adolescents – Possibilities of Application in Cases of Probation for Juveniles“, *Annual of Social Work* 13(2) (2006): 271–295.

Pencinger, „Checking the Criteria for Differentiation of Correctional Measures Ordered by Court“.

Koller-Trbović, Nikolić ir Ratkajec Gašević, „Comparison of Risk/Need Assessment Instruments for Children and Youth“, 1–14.

Miroslavljević ir Koller-Trbović, „Checking if Institutional Programs are Matched with the Results of Risk and Needs Assessment in a Croatian Context“, 263–275.

Ivana Jeđud Borić, „Gender Sensitivity in Risk and Needs Assessment and Intervention Programming for Girls with Behaviour Problems“, *Annual of Social Work* 19(2) (2012): 241–274.

Žižak ir Koller-Trbović, eds., *Risks and Strengths Assessment Aimed for Treatment Planning (Results of Scientific Project: Matching interventions with Needs of Children at Risk- Creating a Model)*.

Koller-Trbović, Miroslavljević ir Jeđud Borić, *Assessment Process in Welfare Educational Institutions in Croatia-State of the Art. Internal report*.

Koller-Trbović, Miroslavljević ir Jeđud Borić, *The Internal Report on the Joint Meeting with the Participants of the Project “Assessment process in welfare educational institutions in Croatia” and Four Regional Consultations*.

Koller Trbović, Miroslavljević ir Jeđud Borić, *Summary of Regional Consultations Carried Out in Zagreb, Osijek, Rijeka and Split with Professionals Employed in Centres for Social Welfare, State Attorney’s Offices and Youth Courts on the Subject of the Assessment of Children and Youth. Internal Report*.

Koller-Trbović, Miroslavljević ir Jeđud Borić, *Needs Assessment of Children and Youth with Behavior Disorders - Conceptual and Methodical Guidelines*.

Dodig Hundrić, Ricijaš, Miroslavljević ir Mandić, *National report – Croatia*.

- Vertinimas yra labai svarbus, o nepilnamečio atžvilgiu priimto sprendimo kokybė (prokuratūros ar teismo) priklauso nuo vertinimo proceso kokybės.
- Vertinimą atlieka tinkamai išsilavinę specialistai praktikai; atliekant nepilnamečių vertinimą matoma ilgalaikė ekspertų patirtis.
- Mokslininkų ir specialistų suvokimas apie nepilnamečių vertinimo svarbą ir būtinumą.
- Nepilnamečių pažeidėjų individualaus vertinimo tema yra įgyvendinta daugybė projektų ir atlikti tyrimai.
- Buvo organizuota daug mokymų nepilnamečių vertinimo tema.
- Individualus vertinimas atliekamas visiems nepilnamečiams įtariamiesiems ar nepilnamečiams, kaltinamiems padarius nusikalstamas veikas.
- Praktikoje vertinimas yra skirtingų rūšių, skirtingų lygmenų ir su skirtingais tikslais.
- Socialinės rūpybos centras ir socialinės rūpybos ugdomojo poveikio įstaigos yra pagrindinės institucijos, atliekančios vertinimą pasitelkdamos daugiadalykes ekspertų grupes.
- Aukštos kokybės visą dieną trunkantys nepilnamečių poreikių vertinimai, abipusiškai tenkinantys ekspertus ir jaunuolius.
- Socialinės rūpybos ugdomojo poveikio įstaigos, centrai, teikiantys paslaugas bendruomenėje, teikia pirmenybę nepilnamečiams įtariamiesiems ar nepilnamečiams, kaltinamiems padarius nusikalstamas veikas.
- Teismuose ir prokuratūros padaliniuose yra specialistų ne teisininkų.
- Paprastai nuomonės ir pasiūlymai (individualaus vertinimo ataskaitos), surašyti atlikus individualų vertinimą, yra aukštos kokybės.
- Geras sektorių bendradarbiavimas.
- Geras tarpdisciplininis bendradarbiavimas.

Atsižvelgiant į tai, kas buvo išdėstyta, darytina išvada, jog informacija apie jaunuolius, patekusius į nepilnamečių justicijos sistemos akiratį, surinkta preliminarios atrankos (preliminaraus vertinimo) ar vertinimo (su metodais, praktikomis ir procedūromis) metu, atlieka svarbų vaidmenį Kroatijos baudžiamajame procese ir nepilnamečių justicijos sistemoje. Individualus vertinimas mūsų šalyje yra pripažįstamas esminiu ir būtinu bei yra įgyvendinamas įvairiais lygmenimis ir skirtinguose baudžiamąjo proceso etapuose. Be to, jis yra teisiškai gerai standartizuotas, buvo praktiškai įgyvendinamas daugelį metų bei įvairiose institucijose.

Individualus vertinimas yra būtinas ir nepaprastai svarbus, kadangi užkerta kelią formaliems, savavališkiems, nepagrįstiems, neatsakingiems ir neadekvatiems sprendimams. Vis dėlto visų pirma jis svarbus dėl to, jog daro įtaką nepilnamečių ir jų šeimų gyvenimams. Individualaus vertinimo informacija padeda priimti sprendimus nepilnamečių justicijos sistemoje. Tai yra visuomenei ir jaunimui reikšmingi sprendimai. Individualaus vertinimo proceso kokybė, tai yra vertinimuose pateikta informacija ir išvados, yra labai svarbios užtikrinant teisingų, savalaikių ir veiksmingų sprendimų priėmimą. Reikšmingą vaidmenį tame procese vaidina labai kompetentingi ir gerai išsilavinę darbuotojai ir vertinimo specialistai, taikantys tarpdisciplininius metodus. Nepilnamečių justicijos sistemoje svarbu užtikrinti veiksmingą sprendimų priėmimą, taip pat būtina nepamiršti, kad mes dirbame su jaunais žmonėmis ir dėl jų. Todėl platesnis poveikslas turėtų apimti jaunuolių gerovės skatinimą ir pagalbą jiems tapti brandžiais ir atsakingais suaugusiaisiais, gyvenančiais kokybišką gyvenimą.

Literatūra

- 2016 m. gegužės 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2016/800 dėl procesinių garantijų vaikams, kurie baudžiamajame procese yra įtariamieji ar kaltinamieji (SL L 132, 21. 5. 2016).
- Barry, M. *Effective Approaches to Risk Assessment in Social Work: An International Literature Review Final report*. Edinburgh: Education Information and Analytical Services, Scottish Executive, 2007.
- Bouillet, D. *Manual for Differentiated Treatment of Juvenile Delinquents Based on the Conceptual Level with Instructions for the Use of Unfinished Sentences Test*. Zagreb: University of Zagreb, 1998.
- Dodig Hundrić, D., N. Ricijaš, A. Mirosavljević ir S. Mandić. *National report – Croatia*. Project Report: Procedural Safeguards of Accused or Suspected children: Improving the Implementation of the Right to Individual Assessment (IA-CHILD), 2019.
- Hoge, R. D. „Forensic Assessments of Juveniles: Practice and Legal Considerations“. *Criminal Justice and Behavior* 39(9) (2012): 1255–70. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1177/0093854812444024>.
- Hoge, R. D. ir D. A. Andrews. *Youth Level of Service/Case Management Inventory (YLS/CMI) - User's Manual*. USA, North Tonawands, New York: MHS, 2002.

- Instructions and Recommendations for the Assessment of Children and Youth who Manifest Socially Unacceptable Behaviour. Zagreb: Republic Institute for Social Work, 1984.
- Jaunimo teismų įstatymas, *Narodne novine* 84/11, 143/12, 148/13, 56/15, 126/19.
- Jeđud Borić, I. „Gender Sensitivity in Risk and Needs Assessment and Intervention Programming for Girls with Behaviour Problems“. *Annual of Social Work* 19(2) (2012): 241–274.
- Koller Trbović, N., A. Mirosavljević ir I. Jeđud Borić. *Summary of Regional Consultations Carried Out in Zagreb, Osijek, Rijeka and Split with Professionals Employed in Centres for Social Welfare, State Attorney's Offices and Youth Courts on the Subject of the Assessment of Children and Youth. Internal Report*. Zagreb: UNICEF Office for Croatia, 2016b.
- Koller-Trbović, N. ir A. Žižak, eds. *Participation of a Child in the Process of Needs Assessment and Interventions Planning – Social-Pedagogical Approach*. Zagreb: University of Zagreb, 2005.
- Koller-Trbović, N., A. Mirosavljević ir I. Jeđud Borić. „Intervention Needs Assessment of Children and Youth with Behaviour Problems“. In *Risks and Strengths Assessment Aimed for Treatment planning (Results of Scientific Project: Matching Interventions with Needs of Children at Risk- Creating a Model)*, edited by Antonija Žižak, and Nivex Koller-Trbović, 23–67. Zagreb: University of Zagreb, 2013.
- Koller-Trbović, N., A. Mirosavljević ir I. Jeđud Borić. *Needs Assessment of Children and Youth with Behavior Disorders - Conceptual and Methodical Guidelines*. Zagreb: UNICEF Office for Croatia, 2017.
- Koller-Trbović, N., A. Mirosavljević ir I. Jeđud Borić. *The Internal Report on the Joint Meeting with the Participants of the Project “Assessment process in welfare educational institutions in Croatia” and Four Regional Consultations*. Zagreb: UNICEF Office for Croatia, 2016a.
- Koller-Trbović, N., B. Nikolić ir G. Ratkajec Gašević. „Comparison of Risk/Need Assessment Instruments for Children and Youth“. *Criminology & Social Integration* 18(2) (2010): 1–14.
- Koller-Trbović, N. „Diagnosis as a Pre-sumption of Treatment“. *Criminology & Social Integration* 4(1) (1996): 61–72.
- Križ, Đ. „The Criteria for Selection of Youth Educational Measures in the Light of the Juvenile Courts Act“. *Croatian Annual of Criminal Law and Practice* 6(2) (1999).
- Kroatijos baudžiamasis kodeksas, *Narodne novine* 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19.
- Kroatijos baudžiamojo proceso kodeksas, *Narodne novine* 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17, 126/19, 126/19.

- Kroatijos Konstitucija, *Narodne novine* 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14.
- Mandić, S., D. Dodig Hundrić, N. Ricijaš ir M. Kuharić. „The View of Experts on the Effectiveness of the Juvenile Justice System“. *Collected papers of the Law Faculty of the University of Rijeka* 39(3) (2018): 1259–1286. <https://doi.org/10.30925/zpfsr.39.3.4>.
- Mirosavljević, A. ir N. Koller-Trbović. „Checking if Institutional Programs are Matched with the Results of Risk and Needs Assessment in a Croatian Context“. *Emotional and Behavioural Difficulties* 16(3) (2011): 263–275.
- Müller, B. *Sozialpädagogisches Können*. Lambertus, 1994.
- Nepilnamečiams už nusikalstamas veikas ir nusizengimus taikomų sankcijų vykdymo įstatymas, *Narodne novine* 133(12).
- Radić, S., M. Majdak ir L. Vejmelka. „The Purpose of Correctional Measure from the Perspective of Young Perpetrators in Only Correctional Institution for Young Boys in Croatia“. *Global Conference on Psychology Research*, Barcelona: 2014 m. lapkričio 28–29 d.
- Ricijaš, N. „Delinquent Behavior Attributions of Low-Risk and High-Risk Juvenile Delinquents“. *Criminology & Social Integration* 17(1) (2009): 13–26.
- Ricijaš, N., I. Jeđud Borić, M. Lotar Rihtarić ir A. Mirosavljević. *Intensified Care and Supervision from the Perspectives of Youth and Measure Leaders*. Zagreb: UNICEF Office for Croatia, 2014.
- Ricijaš, N. „Instruments of Assessment of Children and Adolescents – Possibilities of Application in Cases of Probation for Juveniles“. *Annual of Social Work* 13(2) (2006): 271–295.
- Ricijaš, N. *Assessment, Planning and Reporting for Juvenile Alternative Sanctions*. Zagreb: Ministry of Social Policy and Youth, 2012.
- Rosado, L. M., ed. *Kids are Different: How Knowledge of Adolescent Development Theory Can Aid Decision-Making in Courting. Understanding adolescents. A Juvenile Court Training Curriculum*. American Bar Association Juvenile Justice Center, Juvenile Law Center, and Youth Law Center, 2000. <http://www.modelsforchange.net/publications/178>.
- Schwalbe, C. S. „Strengthening the Integration of Actuarial Risk Assessment with Clinical Judgment in an Evidence-based Practice Framework“. *Children and Youth Services Review* 30 (2008): 1458–1464. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2007.11.021>.
- Shlonsky, A. ir D. Wagner. „The Next Step: Integrating Actuarial Risk Assessment and Clinical Judgment into an Evidence-based Practice Framework in CPS Case Management“. *Children and Youth Services Review*

- 27(4) (2005): 409–427. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2004.11.007>.
- Socialinės rūpybos įstatymas, *Narodne novine* 157/13, 152/14, 99/15, 52/16, 16/17, 130/17, 98/19, 64/20.
- Šeimos įstatymas, *Narodne novine* 103/15, 98/19.
- Underwood, L., D. Chapin ir P. Griffin. *Procedural Guidelines for Conducting Need/Risk Screening and Assessment*. The National Center for Mental Health and Juvenile Justice, 2002. Prieiga per internetą: http://www.ncmhjj.com/wp-content/uploads/2015/02/2002-Procedural_Guidelines_for_Conducting_Need-Risk_Screening_and_Assessment.pdf.
- Von Aster, M. G., M. Reitzle ir H. C. Steinhäuser. „Differentielle Therapeutische und Pädagogische Entscheidungen in der Behandlung von Kindern und Jugendlichen“. *Psychotherapeut* 39 (1994): 360–367.
- White, A. ir P. Walsh. *Risk assessment in Child Welfare*. Centre for Parenting & Research. Research, Funding & Business Analysis Division. NSW Department of Community Services: Ashfield NSW, 2006. Prieiga per internetą: http://www.community.nsw.gov.au/__data/assets/pdf_file/0005/321647/research_riskassessment.pdf.
- Žižak, A. ir N. Koller-Trbović, eds. *Risks and Strengths Assessment Aimed for Treatment Planning (Results of Scientific Project: Matching interventions with Needs of Children at Risk- Creating a Model)*. Zagreb: University of Zagreb, 2013.
- Žižak, A. ir N. Koller-Trbović. „Intervention Measures for Juvenile Perpetrators of Crimes“. *Croatian Annual of Criminal Law and Practice* 6(2) (1999): 767–789.

**Rūta Vaičiūnienė,
Jolanta Apolevič**

(Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas)

Nors vaiko teisių ir nepilnamečių justicijos sritis buvo aktyviai nagrinėjama daugelį metų, diskusijos ir tyrimai privalo būti ir bus tęsiami visais lygmenimis. Nemažai nuveikta siekiant pagerinti vaikų, patekusių į baudžiamosios justicijos sistemos akiratį, apsaugą ir suteikti jiems procesines garantijas. Akivaizdu, jog noras užtikrinti nepilnamečių procesinį teisingumą ir procesines garantijas auga, o Direktyva 2016/800 yra naujausias teisiškai privalomo instrumento pavyzdys. Tačiau erdvės plėtrai vis dar yra toliau diskutuojant apie tai, kaip šiuos pokyčius pavyko įgyvendinti, bei analizuojant pasiektus rezultatus.

Poveikis vaikams ir įsiklausymas į juos

Žinios apie procedūrinių garantijų įgyvendinimą turėtų būti nuolat pildomos atliekant tyrimus, kuriuose atsižvelgiama į nepilnamečių justiciją administruojančių ekspertų ir, svarbiausia, vaikų, kuriuos justicijos sistema veikia, patirtį. Asmeninė šių dviejų grupių – nepilnamečių justicijos administratorių ir įtariamųjų ir kaltinamųjų vaikų – sąveika gali prisidėti prie nepilnamečių teisinės socializacijos ir turėti tiesioginį poveikį jų būsimam elgesiui. Todėl labai svarbu, kad specialistai, įgyvendinantys procedūrines garantijas, turėtų specialių žinių, kaip sukurti pozityvius santykius, kurie geriausiai atitiktų vaikų ir jaunimo interesus. Svarbu atsižvelgti į tai, kaip vaikai jaučiasi įgyvendindami savo teises bet kuriame baudžiamojo teisingumo proceso etape – ar jauno žmogaus poreikis būti išklaustam patenkinamas; ar svarbus jų balsas; ar jų dalyvavimas yra

aktyvus ir veiksmingas; ar jie įtraukti į sprendimų priėmimo procesą ir ar pasitiki teisingumo sistema?

Individualus įtariamųjų ar kaltinamųjų nepilnamečių vertinimas gali būti laikomas įrankiu, kuriuo siekiama dviejų tikslų. Pirma, kaip įrodymais pagrįsta sprendimų priėmimo priemonė ji leidžia patenkinti vaiko poreikius kiekviename baudžiamojo proceso etape, ypač sprendžiant procesinius klausimus ar priimant nuosprendžius. Antra, ji leidžia mums išgirsti nepilnametį, atstovauti jam ir bendrauti su juo, atsižvelgti į jo specifinę situaciją, taip pat padėti priimti vaikui kuo palankesnius sprendimus ir sudaryti tinkamas sąlygas būsimam elgesiui taisyti.

Įgyvendinimo būdai

Direktyvoje 2016/800 nustatomi bendrieji principai, paliekant valstybėms narėms gana didelę pasirinkimo laisvę įgyvendinant ir taikant individualų vaikų vertinimą savo nacionalinėse sistemose. Remiantis šioje knygoje pateiktais tyrimais, keturiose tirtose šalyse (Lietuvoje, Graikijoje, Kipre ir Kroatijoje) buvo aptiktos skirtingos individualaus vertinimo įgyvendinimo trajektorijos.

Kai kuriose šalyse (pavyzdžiui, Lietuvoje) individualus vertinimas vykdomas gana formaliai, remiantis esamomis nuostatomis. Tokia įgyvendinimo trajektorija gali trukdyti kokybiškai pagerinti nacionalinę praktiką. Kitose šalyse, pavyzdžiui, Kipre, kur trūksta konkrečių ir detalių į nepilnamečius teisės pažeidėjus nukreiptų aktų, Direktyvos pagrindu priimti teisės aktų pakeitimai gali būti vertinami kaip reikšmingas žingsnis į priekį.

Skirtingų trajektorijų pasirinkimas individualiam vertinimui įgyvendinti nacionalinėse jurisdikcijose priklauso nuo jose esančio teisinio reguliavimo, susiklosčiusios praktikos, taip pat nuo turimų išteklių ir politikos formuotojų palaikymo laipsnio. Tad individualus vertinimas gali būti ribotos apimties, orientuotas į vieną tikslą, pavyzdžiui, rizikos vertinimą ar konkrečios informacijos rinkimą iš mokyklos, šeimos ir pan. Atliekant tokį vertinimą neatsižvelgiama į visą vaiko situaciją ir į visus jo poreikius.

Standartizavimas

Kitas svarbus tyrimo metu nustatytas vertinimo elementas yra standartizavimas, kuris reikšmingas siekiant nuoseklesnio ir patikimesnio vertinimo bei vėlesnių jo pagrindų priimamų sprendimų kokybės. Rizikos vertinimo instrumentai šandien naudojami itin plačiai, jie padeda nustatyti kriminogeninius poreikius ir planuoti tolesnes intervencijas. Tose šalyse, pavyzdžiui, Graikijoje, kur nustatytas standartizuotų, mokslu pagrįstų instrumentų trūkumas, nepilnamečių justicijos specialistai pabrėžė tokių instrumentų įsigijimo ir adaptavimo poreikį.

Šiuolaikinėje teismo vertinimo teorijoje ir praktikoje formuluojami nauji požiūriai, kritiškai vertinantys standartizuotą rizikos vertinimą dėl to, kad jis užkerta kelią aktyviam, pozityviam jaunų žmonių įsitraukimui, dalyvavimui ir atstovavimui – o tai savo ruožtu trukdo taikyti kiek įmanoma labiau individualizuotą požiūrį. Tokiose šalyse kaip Kroatija – kurios teisinėje sistemoje nepilnamečių vertinimas istoriškai vaidino svarbų vaidmenį ir apėmė įvairaus pobūdžio vertinimus, skirtingais lygmenimis ir su skirtingais tikslais – naudojamas integruotas, eklektiškas požiūris.

Universalaus visiems vaiko poreikiams ir savybėms įvertinti tinkamo instrumento sukūrimas ir taikymas yra itin sudėtingas uždavinys, todėl standartizuotus, mokslu pagrįstus instrumentus siūloma papildyti ir derinti su nestandartizuotais. Jei toks subalansuotas instrumentų kompleksas kvalifikuotiems specialistams būtų prieinamas, atsirastų galimybė atsakyti į platesnio spektro, kompleksinius ir itin sudėtingus klausimus.

Specializacija ir mokymai

Visos keturios šalys pripažįsta aukštos kvalifikacijos specialistų ir jų specializuotų žinių svarbą ir vertę. Kvalifikuoto (ypač ne teisės srities) personalo trūkumas arba neproporcingas jų darbo krūvis neretai tampa pagrindine kliūtimi laiku atlikti vertinimą. Lygiai taip pat pabrėžiamas didelis teisėsaugos institucijų mokymų poreikis ir tokių mokymų nauda. Koordinuotas tarpinstitucinis bendradarbiavimas, sistemingas dalijimasis aktualia informacija apie vaiką ir efektyvus atvejų valdymas tyrime įvardijami kaip klausimai, kuriuos kai kuriose šalyse reikia spręsti ypatingos skubos tvarka.

Ištekliai

Viena iš svarbiausių Direktyvos 2016/800 įgyvendinimo kliūčių, kuriai pašalinti turi būti teikiamas ypatingas dėmesys – (realus ar tariamas) išteklių trūkumas valstybėse narėse. Vyriausybės finansavimo, įgūdžių, personalo ir kitų išteklių gali tiesiog nebūti arba atsirasti tik ateityje. Kai kurios valstybės narės gali apriboti individualaus vertinimo tikslą įgyvendindamos jį tik iš dalies arba formaliai; dėl to nukenčia kiekvieno vertinimo kokybė, ne visiems vaikams atliekamas individualus vertinimas arba atitinkamai paskiriamos programos neatitinka vaikų teisių ir poreikių. Taigi vienas iš pagrindinių tikslų turėtų būti didinti politikos formuotojų, kitų suinteresuotųjų šalių ir teisinių bei neteisinių specialistų informuotumą apie individualaus vertinimo svarbą ir potencialą.

Apibendrinant galima teigti, kad būtent vaiko poreikių tenkinimas ir skatinimas naudoti kuo įvairesnes priemones imantis procedūrinių, procesinių veiksmų, priimant nuosprendžius ar į socialinę gerovę orientuotus sprendimus, yra tie pagrindiniai Direktyvą atitinkančio individualaus vertinimo rodikliai ir tikslai. Kuriant teisinį reguliavimą ar priimant individualius sprendimus „pilkosiose zonos“, kur nėra aiškių Direktyvoje nustatytų reikalavimų ar draudimų, privalu vadovautis geriausiai vaiko interesus atitinkančiais ir į jų poreikius orientuotais principais.

